

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YUSUF AKÇURA’NIN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Kaşif MUTLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Eylül - 2022
BATMAN

Her Hakkı Saklıdır

TEZ KABUL VE ONAYI

Kaşif MUTLU tarafından hazırlanan “Yusuf AKÇURA’nın Milliyetçilik Anlayışı” adlı tez çalışması 29/08/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman

Doç. Dr. Orhan TURAN

.....

Üye

Dr.Öğretim Üyesi Tekin İDEM

.....

Üye

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman PAKMA
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış/akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez ve Seminer Yazım Kılavuzu kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules/ethical conduct and Batman University Institute of Social Sciences' Thesis and Seminar Writing Guide. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

Kaşif MUTLU

Tarih:

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

YUSUF AKÇURA’NIN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Kâşif MUTLU

**Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Danışman: Doç. Dr. Orhan TURAN

2022 Yıl, 93 Sayfa

Jüri

Doç Dr. Orhan TURAN

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Dr. Öğretim Üyesi Tekin İDEM

Milliyetçilik fikri Fransız İhtilali sonrasında Avrupa’da ve Balkanlarda hızla yayılmaya başladı. Özellikle imparatorluklar ırka dayalı milliyetçilikten olumsuz etkilenecek şekilde dağılma sürecine girdi. Osmanlı Devleti egemenliğinde bulunan Balkan topraklarında da birçok isyan girişimi yaşandı. Bu isyanlar sonucunda yaşanacak olan toprak kayıplarını engellemek amacıyla ile dönemin devlet adamları ve aydınları tarafından bazı fikirler ortaya atıldı. Farklı milliyetçilik denemeleri olarak değerlendirebilecek bu fikirler belli dönemlerde devlet politikalarını etkiledi. Akçura, bu fikirlerden biri olan ve özellikle İttihat ve Terakki cemiyetinin yönetime egemen olduğu dönem ile Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda etkili olan Türkçülük fikrinin Osmanlı topraklarındaki gelişiminde öncü isimlerden biri oldu. Türkçülük fikrinin Osmanlı topraklarındaki gelişimi, Akçura’nın fikirlerinin gelişimi ile paralellik göstermektedir. Bu sebeple Akçura’nın milliyetçilik ile ilgili fikirlerine ilişkin yapılacak bir inceleme bize Osmanlı Devleti’nde milliyetçilik, Türkçülük fikrinin gelişim aşamaları konusunda da bilgi sağlayacaktır. Bu çalışmanın konusunda buradan yola çıkılarak belirlendi. Bu çalışmada öncelikli olarak Osmanlı Devleti topraklarında görülen milliyetçilik türlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için millet ve milliyetçilik kavramları açıklanarak ulusçuluk fikrinin gelişimi üzerinde duruldu. Sonrasında Milliyetçilik fikrinin Osmanlı Devleti’ne etkilerine ve sonucunda Osmanlı topraklarında ortaya çıkan fikirlere değinildi. Çalışmanın son bölümünde ise Akçura’nın Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ortaya çıkan fikirlere ilişkin düşüncelerine yer verildi. Son olarak Akçura’nın Türk Milliyetçiliğine bakışı ve fikirlerinde yaşanan değişim sebepleri ile açıklandı.

Anahtar Kelimeler: Fransız İhtilali, İslamcılık, Millet, Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramları, Osmanlıcılık, Turancılık, Yusuf AKÇURA

ABSTRACT

YUSUF AKCURA'S NATIONALISM PERSPECTIVE

Kâşif MUTLU

**THE GRADUATE SCHOOL OF NATURAL AND APPLIED SCIENCE OF
BATMAN UNIVERSITY
DEPARTMENT OF HISTORY**

Advisor: Doç. Dr. Orhan TURAN

2022 Year, 93 Page

Jury

Doç Dr. Orhan TURAN

Doç. Dr. Mikail KOLUTEK

Dr. Öğretim Üyesi Tekin İDEM

The idea of nationalism started to spread rapidly in Europe and the Balkans after the French Revolution. Especially, empires entered the process of disintegration by being negatively affected by nationalism based on race. Many rebellion attempts took place in the Balkan lands, which were under the rule of the Ottoman Empire. Some ideas were put forward by the statesmen and intellectuals of the period in order to prevent the loss of land that would occur as a result of these rebellions. These ideas, which we can consider as attempts of different nationalism, influenced state policies in definite periods. Akçura became one of the pioneers in the development of the idea of Turkism in the territory of the Empire, which was one of these ideas and was effective, especially during the period when the Committee of Union and Progress dominated the administration and the Republic of Turkey was established. The development of the idea of Turkism in the territory of the Empire and the development of Akçura's ideas show parallelism. For this reason, an examination of Akçura's ideas about nationalism will also provide us with information about the development stages of the idea of nationalism and Turkism in the Ottoman Empire. The subject of our study was determined starting from this. In our study, first of all, we explained the concepts of nation and nationalism and talked about their development in order to let the types of nationalism seen in the lands of the Ottoman Empire be understood better. Then, we touched on the effects of these ideas on the Ottoman Empire and the ideas that emerged in the imperial lands as a result. Afterwards, we included Akçura's thoughts on the ideas that emerged in the last periods of the Ottoman Empire. Finally, we explained Akçura's point of view about Turkish Nationalism and change of his ideas with the reasons.

Keywords: French Revolution, Islamism, nation, nationalism, Theories of Nationalism, Ottomanism, Turanism, Yusuf AKÇURA

ÖN SÖZ

Türkçülük fikrinin önemli temsilcilerinden olan Akçura doğduğu coğrafya, aldığı eğitim ve yaşadıkları ile Rusya bozkırlarından Trablusgarp'a ve oradan Fransa'ya kadar birçok coğrafyanın getirdiklerini tek bir bünyede birleştirdi. Yaptığı seyahatler ile Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu sebepleri ile ortaya koydu. Bu seyahatler sonucunda edindiği izlenimlerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun Türkçülük fikrini benimsemekle mümkün olduğunu savundu. Onun fikirleri sabit ve dar kalıplara hapsedilmemişti. Akçura'nın milliyetçilik anlayışı dönemin koşullarına göre sürekli değişti ve gelişti. Fikirlerini asıl değerli kılanda farklı coğrafyalar ve koşulların getirdiği bu değişim ve gelişim oldu. Akçura'nın fikirlerinde yaşanan bu değişim; Osmanlı Devleti topraklarında Türk Milliyetçiliği fikrinin Turancılık anlayışına, oradan vatandaşlık esasına dayanan Anadolu milliyetçiliğine dönüşümü ile paralellik göstermektedir. Akçura, yeni Türk Devleti'nin kuruluş yıllarında da benimsenecek olan milliyetçilik anlayışının mimarlarından.

Bu çalışmada Akçura'nın sadece Turancılık ile ilgili görüşlerine değil; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak amacıyla benimsediği, farklı milliyetçilik türleri olarak kabul edilebilecek Osmanlıcılık ve İslamcılık ile ilgili fikirlerine de yer verildi. Akçura'nın Osmanlıcılık ile ilgili fikirleri vatandaşlık esasına dayanan milliyetçiliğe ilişkin düşüncelerini göstereceği için dikkatle incelenmelidir. Ayrıca Akçura'nın Türkçülük ile ilgili olarak fikirlerinde yaşanan değişimlere ve gelişmelere sebepleri ile değinildi. Yine Osmanlıcılık ile ilgili fikirleri ve 1917 sonrasında kendini gösteren Anadolu Türk Milliyetçiliği ile ilgili fikirleri benzer temele dayanmaları dolayısı ile bize Akçura'nın düşüncelerinde yaşanan dönüşümü göstermesi açısından önemlidir.

Akçura'nın Milliyetçilik anlayışının daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikli olarak Milliyetçilik alanında genel olarak kabul görmekte olan düşünürlerin fikirlerine değinilerek milliyetçilik kavramı açıklandı. Yine Akçura'nın fikirlerinde yaşanan değişimin daha iyi anlaşılabilmesi için milliyetçilik kuramları ve milliyetçilik türlerine değinildi. Türk Yurdu başta olmak üzere diğer dergilerde yayınlanmış yazıları, kitapları ve Türk Ocağındaki sohbetleri incelenerek dönemin siyasi olayları ve fikir alanında yaşanan gelişmeler Akçura'nın bakış açısı ile kaleme alındı.

Teşekkür; öncelikle Türk Yurdu dergisi arşivine ulaşmama aracı olan Burak CANDAS'a ve imkân tanıyan Türk Ocaklarına, danışman hocam Doç. Dr. Orhan TURAN'a, desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Fahri ÖZTEKE hocama, her desteği ve rehberliği dolayısı ile abim Doç. Dr. Volkan MUTLU'ya, imla konusunda yardımları dolayısı ile Gülbahar UĞUR'a, desteklerinden ötürü aileme ve eşim Sevda MUTLU'ya teşekkür ederim.

Kaşif MUTLU

Batman - 2022

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	II
TEZ BİLDİRİMİ	III
DECLARATION PAGE	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
1.1. FRANSIZ İHTİLALİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU	3
1.2. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK NEDİR?	11
1.3. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI	20
1.3.1. Modernist Yaklaşım	21
1.3.2. İlkçi Yaklaşım	25
1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım	26
İKİNCİ BÖLÜM	31
2.1. MİLLİYETÇİLİK AKIMI VE OSMANLI DEVLETİ	31
2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DAĞILMAYI ÖNLEME ÇABALARI VE FİKİR AKIMLARI	35
2.2.1. Osmanlıcılık	35
2.2.2. İslamcılık	39
2.2.3. Türkçülük	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	46
3.1. YUSUF AKÇURA'NIN HAYATI	46
3.1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı	46
3.1.2. Trablusgarp, Fransa ve Rusya Yılları	48
3.1.3. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Yılları	49
3.2. AVRUPA'DA GELİŞMEKTE OLAN FİKİRLERE BAKIŞI	52
3.2.1. Millet Nedir?	52
3.2.2. Milliyetçilik Kuramlarına Bakışı	53
3.2.3. Şark Meselesine Bakışı	54
3.2.4. Halkçılık	54
3.3. AKÇURA'NIN XIX. ve XX. YY'da OSMANLI DEVLETİ'NDE GELİŞEN FİKİRLERE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ	55
3.3.1 Osmanlıcılık	56

3.3.2. İslamcılık	60
3.3.3. Turancılık	63
3.3.4. Vatandaşlık Esasına Dayalı Milliyetçilik	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	72
EKLER	79
ÖZ GEÇMİŞ.....	84

GİRİŞ

XIX. yüzyıl dünya siyasi dengelerinin yeniden kurulduğu, Avrupa diplomasisinde önemli gelişmelerin yaşandığı; dünyanın büyük bir savaşa sürüklendiği yüzyıl olarak çok önemli siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel gelişmeleri içerisinde barındırır. Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilali gibi birçok olayın etkileri XIX. yüzyılda görülmeye başlandı. Prusya ve İtalya'nın tarih sahnesine çıkması ve sömürge yarışına girmesi ile güç dengelerinde yaşanan değişim; Avrupa içinde yaşanacak çatışmaları ve buna bağlı olarak yeni ittifakları beraberinde getirdi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en önemli amacı varlığını devam ettirebilmek olacaktır (Akalin ve Çelik, 2012, s.21). Bu sebeple XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeleri en önemli amacı varlığını devam ettirmek olan Osmanlı Devleti merkezli değil, onun da kaderini etkileyen ve dünya siyasetine yön veren devletleri merkeze alarak incelemek gerekir.

XVIII. yüzyılda başlayacak ve XIX. yüzyılda Avrupa'nın büyük kesimine yayılacak olan sanayi devrimi yalnızca Avrupa devletlerinde değil dünyadaki bütün siyasi yapılanmalarda köklü değişikliklere sebep oldu (Gellner, 2018, s.42). Sanayileşme ile "yüksek kültürün" azınlıkça elde edilmesinin önü açıldı ve profesyonel eğitimciler tarafından kesin, kodlanmış ve standart bir kültür oluşturuldu (Gellner, 2012, s.48-49-52). Modernist yaklaşıma göre oluşturulan bu standart kültür modern milletlerin oluşmasını sağladı. Bu sebeple Milliyetçilik fikri genel olarak bahsettiğimiz gelişmelerin yaşandığı Avrupa merkezli olarak incelenmektedir.

Sanayi devriminin toplumsal, kültürel ve fikirsel etkilerinin yanında ortaya çıkartacağı pazar ve sömürge ihtiyacı Avrupa devletlerini büyük bir rekabet içerisine soktu. Özellikle siyasi birliğini yeni tamamlayan Prusya'nın sömürge yarışına girmesi dengeleri temelden sarstı. Alsas-Loren ile başlayan süreç dünyayı bloklara bölerek büyük bir savaşa sürükledi. Dünyanın büyük bir savaşa sürüklendiği bu dönemde; Fransa'da ortaya çıkan fakat daha çok imparatorlukları parçalanmasına sebep olan Milliyetçilik fikrinden; içerisinde barındırdığı farklı uluslar dolayısı ile Osmanlı Devleti de etkilendi. Balkanlarda Rusya'nın Sırp'lar üzerinde uyguladığı Panslavizm politikası ile başlayan Balkan isyanları sürecini Arap Yarımadası'ndaki ve Doğu Anadolu'daki isyanlar takip etti. Osmanlı Devleti'nde ortaya konan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikirlerin temel amacı hızla yayılan ayrılıkçı, etnik milliyetçiliğe karşı alternatif milliyetçilikler oluşturarak dağılmayı

engellemektir. (Çilliler, 2015, s.47). Bu sebeple Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan fikirleri, yaşanan siyasi olaylardan bağımsız olarak düşünmek mümkün olmadığından burada öncelikli olarak dönemin siyasi olaylarını yine Yusuf Akçura’nın kendi ifadesi ile “*Asr-ı Hazır Siyasi Tarihi*” isimli ders notları merkeze alınarak incelenmeye çalışılacaktır (Akçura, 2017d, s.13).

Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşayan azınlıklar arasında milliyetçilik fikri öncelikli olarak Balkanlar’da kiliseler üzerinden yayıldı. Türkler arasında milliyetçilik fikrinin yayılışı çok farklı bir yol izledi. Türk milliyetçiliği fikri önce Rus esareti altındaki Türkler arasında görülmeye başlandı (Kanberoğlu, 2012, s.191). Osmanlı Devleti topraklarına da buradan göç eden Türkler vasıtası ile taşındı. Fakat gelişip yayılmasında Avrupa’da eğitim gören Türk aydınlarının ve modern okullarda yetişen subayların önemli etkisi oldu. Rus esareti altındaki Kazan Türkleri arasında yetişmiş olması, küçük yaşta annesi ile İstanbul’a taşınması, ilerleyen yıllarda Rusya’da yaşayan akrabalarının yanına birçok kez seyahat etmesi ve I. Dünya Savaşında üstlenmiş olduğu görevler, fikirlerinin gelişimini etkilemiş olması dolayısı ile Akçura’nın milliyetçilik anlayışını daha da önemli hale getirmektedir.

Türkçülük fikrini siyasi mânâda ortaya koyan ilk Türk aydını Akçura oldu (Akkuş, 2009, s.32). Ayrıca Akçura, Meşrutiyet Dönemi’nin ilk açık Türkçü partisi olan Milli Meşrutiyet Fırkasının da kurucuları arasındadır (Tunaya, 1988, s.351). Görülmektedir ki Akçura, Osmanlı Devleti’nde Türk milliyetçiliği fikrinin gelişmesinde etkili olan önemli isimlerden biri olmuştur. Bu sebeple Akçura’nın fikirleri Osmanlı Devleti dâhilinde Türk milliyetçiliği fikrinin gelişim aşamalarını göstermesi açısından da önemlidir. Akçura’nın fikirlerinde yaşanan gelişmeler ve dönüşümler Osmanlı Devleti’nde genel hatları ile milliyetçiliğin gelişim ve dönüşümü ile de paralellik gösterecektir. Bu sebeple çalışmada mümkün olduğunca olaylara ve olgulara eserlerinden yola çıkarak Akçura’nın bakış açısı ile bakmaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. FRANSIZ İHTİLALİ VE MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Akçura'ya göre XX. yüzyıl tarihini incelemekten önce XIX. yüzyılda yaşanan gelişimleri incelemek gerekir. XIX. yüzyıl tarihini incelemekten önce ise “...suya atılmış taş nasıl kendisi merkez olmak üzere gitikçe genişleyen müttehidü'l-merkez birtakım daireler hasıl...” eden Fransız ihtilalini incelemek gerekir (Akçura, 2017d, s.13). Nitekim Fransa'da yaşanan ihtilalin etkileri dünyanın her köşesinde hissedildi (Burke, 2016, s.1). Yine Akçura'ya göre 19. yüzyılda sadece sosyalizm değil aynı zamanda hürriyetperverlik, meşrutiyet, milliyetçilik de yayıldı ve gelişti (Akçura, 2017d, s.22). Ulus devletlerin ortaya çıkışı feodalitenin çöküşüne, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ise Fransız İhtilali'ne dayandırılmakta olsa da milliyetçilik bir kavram olarak ilk kez Gottfried Herder tarafından 1774 yılında kullanıldı (Selçuk, 2012, s.118). Bu sebeple olsa gerek bu yaklaşım tek başına yeterli olmamaktadır. Fakat Fransız İhtilali ile milliyetçilik fikrinin başta Avrupa olmak üzere hızla yayıldığını kabul etmek gerekir. Akçura, Fransız ihtilalinin etkilerini “*Fransa İhtilali Avrupa’da meşruti hareketlerin olduğu gibi, milli ve ictimai hareketlerin de nokta-i azimetidir, denilebilir.*” cümleleri ile ifade etmektedir (Akçura, 2017d, s.73). Akçura'ya göre Fransız İhtilali ile ortaya çıkan meşrutiyet fikrinden etkilenmeyen tek ülke zaten meşrutiyet ile yönetilmekte olan İngiltere'dir (Akçura, 2017d, s.66).

Avrupa'da hükümdarın yetkilerini kısıtlayan ilk anayasa 1791'de Fransa'da ortaya çıktı. Sonrasında birçok ülkede de benzer gelişmeler yaşandı (Akçura, 2017d, s.67). Aslında yayılan Fransız anayasası değil onun getirdiği fikirler ve bu fikirlerin uygulanabileceğine yönelik inançtır. Tıpkı coğrafi keşiflerde olduğu gibi limandan ayrılma cesareti gösteren ilk gemiyi onlarcası takip etti. Yine tıpkı gemiler gibi hepsi başka başka şekilde aynı hedeflere yöneldi. Akçura'ya göre bu hedef yıllar önce var olan fakat İngiltere dışında zamanla yok olmuş, dolaylı da olsa halkın yönetime katıldığı meclislerdir (Akçura, 2017d, s.68).

Her olayda olduğu gibi ihtilalin Fransa'da yaşanmasında birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepler toplumsal, ekonomik ve fikri sebepler olarak ayrılabilir. Fransa'nın İngiltere karşısında desteklediği ABD'nin bağımsızlığını kazanmış olması ve Amerika'da ortaya çıkan fikirler, Fransız İhtilali'nin fikri temellerinin atılmasında etkili oldu. Fransa, İngiltere ile olan mücadelesi dolayısı ile Amerika'da ortaya çıkan bağımsızlık mücadelesini destekledi. Nitekim Amerika'daki isyanlar zaten kötüye giden ve Amerika

kıtasındaki sömürgelere getirilen ek vergiler ile ayakta duran İngiltere ekonomisini çökertti. Fakat yine Amerika’da ortaya çıkan fikirler Fransa halkını etkileyerek Fransız ihtilalinin çıkmasında etkili oldu. Furet’e göre ise ihtilalin asıl sebebi halkın temsilcisi olarak kral ile halk arasında bulunan soyluların halkın gerçek isteklerini Kral’a iletmemesi dolayısı ile zorluk içinde olan halkın aracıları ortadan kaldırmak istemesidir. Bahse konu olan diğer iç ve dış sebepler ise süreci hızlandırmıştır (Furet, 2013, s.65-68). Burke ise İngiltere halkının artık ihtiyaç duymadığı anayasayı açıklayıcı kitapların vakıflar aracılığı ile Fransa’ya taşındığını ve bu kitapların Fransız halkı üzerinde şaşılacak etkileri olduğunu vurgulamaktadır (Burke, 2016, s.22-23).

Diderot, Voltaire, Jean Jacques Rousseau ve Montesquieu gibi fikir adamlarının ortaya attıkları adalet, meşrutiyet, eşitlik gibi fikirler halk arasında yayılmaya başladı. Özellikle Kral’ın hükümdarlık hakkını dinden almış olduğu inancına yönelik eleştiriler halkın mevcut sistemi sorgulamasını sağladı. Halkın bu sorgulamaları yapmasında önlerindeki Amerika örneği yol gösterici oldu.

Halkın sınıflara ayrıldığı Fransa’da son zamanlarda zenginleşen burjuvazi en alt sınıfta bulunuyor ve burjuvazinin bulunduğu bu sınıf ağır bir vergi yükü altında eziliyordu. Ülkenin vergi yükünü çeken bu sınıfın yönetim alanında hiçbir etkisi bulunmuyordu. Ülke topraklarının büyük kısmına sahip olan asiller ve ruhban sınıfı ise vergi vermiyor fakat ülke yönetiminde aktif görev alıyordu (Armaoğlu, 2010, s.72). Zenginleşen burjuvazinin yönetim alanında söz sahibi olmayışı bu sınıfı mevcut sistemin karşısına yerleştirdi. Ayrıca Fransa’nın Amerikan bağımsızlık savaşına verdiği destek hazinenin dengesini iyice bozmuştu. Ülkenin mali durumunu düzeltmek için soyluların da içinde bulunduğu mülk sahiplerine vergi verme şartı getirilmek istenmesi en son 1614’te toplanmış olan Etats Generaux’un¹ yeniden toplanmasına sebep oldu (Ekinci, 2016, s.152). Etats Generaux’da toplumun üç farklı sınıfından da temsilciler bulunmaktadır (Johndton, 2021, s.39). 1788’de yapılan düzenleme ile Etats Generaux’da halkın temsilcilerinin sayısı soylu ve din adamlarının temsilcilerinin toplamı seviyesine çıkartıldı. Bu sebeple mecliste yetkinin halkın eline geçmesini istemeyen din adamları ve soylular sınıfı, her sınıfın bir oy hakkı olması gerektiği fikrini ortaya attı. Bu tartışmalar sürerken halkın temsilcileri Milli Meclis’i ilan ederek karar alma yetkisinin Milli Meclis’te olduğunu bildirdi. Yaşanan gelişmeler sonrasında Etats Generaux, Milli Meclis olarak rahip ve soylularında katılımı ile toplanmaya başladı. Kral, mecliste anayasaya yönelik görüşmeler yapılırken meclisin kendisini kurucu meclis ilan etmesinden rahatsız olarak Paris

¹ Fransa Genel Meclisi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Scott Trask, Fransız Devriminin Gerçek Sebebi Neydi, Liberal Düşünce Dergisi, 2005, S.37

dışındaki yabancı askerleri Paris'e getirtmeye başladı. Yabancı askerlerin Paris'e gelmesi halkta büyük bir hoşnutsuzluk yarattı ve halk siyasi mahkûmların bulunduğu Bastille hapishanesini basarak buradaki mahkûmları serbest bıraktı. Böylece Bastille Hapishanesinin basıldığı 14 Temmuz 1789 tarihinde Fransa'da ihtilal başlamış oldu. 4-5 Ağustos 1789'da yapılan toplantılarda toplumsal sınıflar arasındaki bütün farkların kaldırılması ile devam eden süreç, 28 Ağustos 1789'da Akçura'nın çevirisi ile Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ilanı sonucunda bir eşitlik ve insan hakları hareketine dönüştü. Böylece Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin bir benzeri Avrupa'ya taşınmış oldu. Bu gelişme Avrupa'da monarşi ile yönetilen ve çok uluslu bir yapıya sahip ülkeler için tehlike arz etmekteydi. Fransa'da ihtilalin başlangıcı olan Bastille Hapishanesinin basılması Avrupa'da büyük bir demokrasi ve özgürlük havası oluşturdu. Akçura'nın

“1792 senesi sonbahar ve kışında Fransız ihtilal orduları Fransız İhtilali efkarını neşretmek maksadıyla bu kıt'alara (Belçika Ren havzası, Savua) dahil olduğu zaman, bu ordular münci (kurtarıcı) sıfatıyla karşılandı ve alkışlandı... Hakikaten civar memleketler, ilk devre-i ihtilalde Fransız ordularına ağıuşlarını açmışlar, Fransız ordularını mahkum oldukları eski usulden onları tahlis eden (kurtaran) halaskarlar sıfatıyla karşılamışlardır.”

cümleleri özellikle başka ülkelerin egemenliği altındaki milletlerde Fransız İhtilali'nin yaşattığı sevinci göstermektedir (Akçura, 2017d, s.78). Aynı şekilde istibdat ile yönetilen ülkelerde de Fransız İhtilali sevinçle karşılandı (Akçura, 2017d, s.77).

Fransa'da 1789 ile 1851 yılları arasında birçok siyasi gelişme yaşanmıştır. Bastille Hapishanesinin basılması ile başlayan ihtilal kısa sürede büyük bir Avrupa meselesine dönüştü. Fransa'da ortaya çıkan fikirlerin kendi sınırlarında yayılması ve Alsas-Loren gibi bölgelerin Fransa'ya katıldıklarını ilan etmesi Avusturya ile Prusya'da tedirginliğe sebep oldu. Avusturya ve Prusya'nın ihtilale karşı yayınladıkları bildiri sonrasında yasama meclisi Avusturya'ya savaş ilan etti. Savaşın başlarında Fransız orduları ağır yenilgiler alsa da cumhuriyetin ilanından sonra Fransız ordusu Belçika'ya kadar ilerledi. Fransa'nın Belçika'yı işgali İngiltere'yi tedirgin etti. İngiltere ve diğer birçok Avrupa devletinin katılımı ile Fransa'ya karşı Birinci Koalisyon oluşturuldu (Armaoğlu, 2010, s.94). Fransa Birinci Koalisyon'a karşı ardı sıra yenilgiler alarak geri çekilmek zorunda kaldı. Alınan yenilgiler sonrasında özellikle zorunlu askerliğin ilan edilmesi ile halkın bir kısmı yönetime tepki göstermeye başladı. Tepkilere karşı oluşturulan İhtilal Mahkemeleri ile halk baskı altına alındı ve birçok kişi Şüpheliler Kanunu ile yargılanarak idam cezasına çarptırıldı. Özgürlük, eşitlik, hürriyet ve adalet söylemleri ile başlayan ihtilal girişimi biranda istibdat yönetimine dönüştü.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen alınan tedbirler ile Fransız ordusu toparlandı ve İngiltere'nin fiili olarak savaşa katılmaması; Avusturya Prusya ve Rusya arasındaki Polonya'nın paylaşılması meselesinin yeniden gündeme gelmesi sonucunda yeniden ilerlemeye başladı. Prusya, Hollanda ve İspanya; Fransız Cumhuriyeti ile barış antlaşması imzaladı. Böylece ihtilal cumhuriyeti Avrupa devletleri tarafından ilk kez resmi olarak tanınmış oldu. Napolyon'un Avusturya karşısında elde ettiği zaferler sonrasında imzalanan barış ile Fransa, Yedi Ada'ya yerleşti ve Osmanlı Devleti ile sınır oldu. Fransa ile Osmanlı Devleti'nin sınır komşusu olması ihtilal ile ortaya çıkan fikirlerin Osmanlı topraklarında, özellikle Balkanlarda yayılmasını hızlandırdı (Armaoğlu, 2010, s.101). Fransız İhtilalinin getirdiği fikirlere karşı savaştan Rusya'nın bu savaşı ile çelişen faaliyetleri de Balkanlarda ayrılıkçı milliyetçi fikirlerin yayılmasında etkili oldu. Akçura'ya göre Rus ajanları egemen Osmanlı Devleti'nin dahi gitmediği Karadağ'ın sarp arazilerinde dahi bölge halkına yönelik kışkırtıcı faaliyetler yürüttü (Akçura, 2019c, s.37). Tüm dış etkilere rağmen Balkanlarda milliyetçi fikirlerin geniş kitlelere yayılmasında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki uygulamaları zemn hazırladı (Akçura, 2019e, s.463).

Osmanlı Devleti ile Fransa'nın Yedi Ada'dan bağımsız olarak karşı karşıya geldiği bir diğer yer Mısır oldu. Fransa'nın Malta'yı alarak Mısır'a asker çıkartması Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya karşı mücadeleye girişmesine sebep oldu. İngiltere'nin de katılması ile Fransa'ya karşı yeni bir koalisyon oluşmaya başladı (Demir, 2013, s.139-140).

Fransa'daki iç durumun karışması ve Napolyon'un Akka'da mağlup olması rüzgârın yeniden Fransa için terse dönmesine sebep oldu. Fakat bu durum uzun sürmedi. İngiltere, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin kendi içlerindeki anlaşmazlıklarının ön plana çıkması ile İkinci Koalisyon dağılmaya başladı. Böylece Fransa'ya dönen ve yönetimi ele geçiren Napolyon, yeniden Avusturya'ya karşı elde ettiği zaferlerle halkın gözünde kahraman oldu. Napolyon Bonapart ülkeyi, Cumhurbaşkanı ve İmparator unvanları ile yönetti. Napolyon'un kendisini imparator ilan etmesi ile Fransa'da birinci cumhuriyet dönemi sona erdi (Ekinci, 2016, s.160). Napolyon bu süreçte birçok reforma imza attı. Napolyon'un yaptığı reformlar Fransa'nın gelişmesine katkı sağlasa da Cumhuriyetin sona erdirilmesi yeniden eskiye dönüşü başlattı. Bu sebeple ülke içerisinde Napolyon'a karşı başlayan muhalefet beraberinde polisin halka karşı sert tutumunu getirdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Napolyon, Fransa'ya karşı kurulan Üçüncü ve Dördüncü Koalisyonlara karşıda zaferler kazandı. Avrupa'nın önemli bir kısmına egemen olan Fransa'nın gerileyişi ise İspanya'da bir halk ayaklanması ile başladı. Napolyon'un İspanya Kralı'nı tahtından indirerek

kendi kardeşini İspanya tahtına geçirmek istemesi büyük bir halk hareketine dönüştü ve bu halk hareketi Avrupa’da kısa sürede yayıldı (Emir, 2020, s.32-35).

Alman milliyetçiliğinin doğup yayılmasında Napolyon’un Prusya’ya karşı tutumu ve İspanya’da yaşanan halk hareketinin büyük etkisi oldu. Öyle ki İspanya’da ortaya çıkan milli ayaklanma Napolyon tarafından parçalanmış İtalya ve Almanya’da yayılma imkânı buldu. Ortaya çıkan romantik Alman milliyetçiliği Almanya’da milli birlik hareketine dönüştü. Avrupa’da Napolyon’a karşı yaşanacak milli ayaklanmalarda Moskova seferindeki başarısızlığının önemli etkileri oldu. Avrupa’da çıkan isyanlar ve bu isyanları İngiltere, Avusturya ve Rusya’nın desteklemesi Altıncı Koalisyonun oluşmasına zemin hazırladı. Altıncı Koalisyonun Paris’e girmesi ile Fransa’da Birinci Napolyon Dönemi sonra erdi. Napolyon yönetimi yeniden ele geçirsede Yedinci Koalisyona karşı aldığı mağlubiyet ile Napolyon Bonapart dönemi tamamen sona erdi. Napolyon döneminde Avrupa’da geniş bir coğrafyaya yayılan savaş beraberinde toplumlarda hürriyet, eşitlik ve demokrasi gibi fikirlerin tohumlarını da serpiştirdi. Napolyon halkın desteğini almak ve halkı hükümdarlara karşı harekete geçirmek amacıyla bu fikirleri yaydı. Yine Napolyon tarafından işgal edilen ülkelerde kral ve soylular mevcut konumlarını kaybetti ve böylece burjuvazi güç kazanarak yönetimde etkili oldu. Bu gelişmeler toplumsal değişimin önünü açtı (Armaoğlu, 2010, s.169). Toplumda yaşanacak bu değişimde Avrupa’da otuz yıla yakın bir süre devam eden savaş ve işgallerde etkili olacaktır. Toprakları işgal edilen halklarda milli bilinç gelişti. Soylu veya krallarını değil, topraklarını işgalden kurtarmak için bu milli bilinç ile savaşılmaya başladılar. Çünkü onlar savaşa giriştiklerinde soylular ve kralları çoktan ülkelerini terk etmişti. Fransa’da ortaya çıkan fikirler savaşların yaşandığı dönem ve sonrasında güçlü bir merkezi otoritenin olmadığı İspanya ile siyasi birliğin olmadığı İtalya ve Almanya’da gelişmeye devam etti. Luther’e göre; Alman milliyetçiliğinin mimarı piskoposlar ve prenslerdir (Carr, 2019, s.13). Avusturya’nın bu ülkeler üzerinde kurduğu baskı fikirlerin yok olmasına değil tam aksine daha da güçlenmesine sebep oldu. Bu fikirlerden biri olan liberalizm 1830 ihtilalinin yaşanmasında etkili oldu. İhtilal Belçika, Polonya, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde kendini milliyetçi bir bağımsızlık mücadelesi olarak gösterdi. Bu mücadele yalnızca Belçika’da zafere ulaşırken Almanya’da Prusya önderliğinde Alman birliğine giden yola dönüştü. İtalya ve Polonya’daki girişimler ise Avusturya ve Rusya tarafından bastırıldı. Portekiz ve İspanya’da ise Fransa ve İngiltere’nin desteği ile liberaller yönetimi ele geçirdi. İngiltere’de ise 1830 İhtilali Avrupa’nın aksine savaş ile değil seçim ile yaşandı. Yapılan seçimlerle yönetimi ele geçiren Liberal Parti mevcut seçim düzenindeki aksaklıkları düzeltmek adına yeni bir seçim kanununu Avam Kamarası’nda kabul ederek

Lordlar Kamarası'na gönderdi. Asiller mevcut üstünlüklerini kaybetmemek adına kanun değişikliğini kabul etmek istemese de halkın gösterdiği tepki ve zamanla bu tepkinin büyüyerek bir kalkışmaya dönüşmesini engellemek için Lordlar Kamarasında yeni seçim kanununu kabul etti. Böylece Avrupa'nın batısında İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz ve Belçika'dan oluşan bir liberaller bloğu oluşmaya başladı (Emir, 2020, s.65-68).

Napolyon'un mağlup edilmesi sonrasında yeni fikirlerin Avrupa'da yayılmasını engellemek ve Metternich'in ifadesi ile mevcut durumun korunması için Viyana Kongresi toplandı. Kongreye Osmanlı Devleti haricinde bütün Avrupa devletleri katıldı. Osmanlı Devleti'nin kongreye çağrılmamasının sebepleri olarak oluşturulan koalisyonlarda bulunmamış olması gösterilmekte olsa da Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti'nin kongreye çağrılmamasının asıl sebebi Hristiyan olmamasıdır. Zaten anlaşmanın imzalanmasındaki amaç yeni fikirlerin yayılmasını engellemek ve Hristiyanlığı kuvvetlendirmektir (Akçura, 2017d, s.178).

Akçura'ya göre; Viyana kongresinin iki önemli eksikliği demokrasiye ve “*istiklal-i milliye*” yer vermemesidir. Viyana kongresinde sınırlar oluşturulurken millet ve milliyetler dikkate alınmadı. Herkes temsil ettiği imparatorun hakkını korumaktan başka bir çaba göstermedi. Bu durum ne Napolyon'un vaatlerine ne de halkını Napolyon'a karşı savaşmak için teşvik etmek isteyen imparatorların vaatlerine uymamaktadır (Akçura, 2017d, s.184). Topraklar paylaşılırken üstlerinde yaşayan insanlardan çok yetiştirilen ekinlere ve altındaki madenlere dikkat edildi. Bu da beraberinde zaten savaşlar ile yayılmış olan milliyetçi fikirlerin etkisi ile bağımsızlık mücadelelerini getirdi.

Fransa'da Napolyon sonrasında yeniden Bourbonlar yönetimi egemen oldu ve XVIII. Louis meşruti bir krallık yönetimi kurdu. Tıpkı Napolyon döneminde olduğu gibi kral XVIII. Louis'in ve sonrasında tahta çıkan X. Charles'in yönetimi de zamanla kişi haklarını kısıtlayan, basını sansürleyen ve halkı baskı altına alan bir hal aldı. Buna ek olarak seçme ve seçilme hakkının belli vergi şartına bağlanması zengin bir sınıfın yönetime egemen olmasına sebep oldu. Ağırlaşan baskı zemini 1830'da Paris sokaklarında yeni bir ayaklanmanın başlangıcına sebep oldu. Üç gün süren ayaklanmanın sonucunda tahta çıkan I. Louis Philippe “*Fransızların Kralı*” oldu (Armaoğlu, 2010, s.186). Philippe, Fransızların Kralı unvanını ön plana çıkartarak kralın gücünü halktan aldığını vurgulamayı amaçladı. Burada halk ile kastedilen burjuvazidir (Armaoğlu, 2010, s.210). Fakat sanayileşme ile yeni ve çok daha kalabalık bir sınıf olan işçi sınıfı ortaya çıktı. İşçi sınıfı tüm Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da sanayileşmenin artması ile hızla büyüdü. Philippe'nin burjuvaya dayanan yönetimi, kendi emeğinin sömürüldüğünü düşünen işçi sınıfında tepki toplamaya başladı. Philippe muhalefeti

baskı ile ortadan kaldırmak istedi fakat başarılı olamadı. Philippe'nin oğlu dahi ufuktaki tehlikeyi gördü. Yazdığı mektuplarda mevcut yönetim anlayışının ihtilale davet ettiği eleştirilerinde bulundu (Akçura, 2019e, s.21). Yaşanan olaylar sonucunda Fransa'da yeniden Cumhuriyet kuruldu fakat bu dahi yeterli olmadı. İşçi sınıfı siyasi reforma ek bir de sosyal reform istemekteydi. İşçilerin sürekli ayaklanması ve yeni taleplerde bulunması bu kez halkın tepkisine sebep oldu. Oluşan yeni şartlar burjuva sınıfını da rahatsız etti. Yapılan seçimlerde işçi sınıfı ağır bir yenilgiye uğradı ve Fransa'da yeniden cumhuriyet yönetimi kuruldu.

1848'de yapılan seçimlerde Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon² cumhurbaşkanı seçilerek yönetimi ele aldı. III. Napolyon'un %74,2'lik bir oyla cumhurbaşkanı seçilmesinde kilisenin etkisi göz önüne alındığında, dinin uzunca bir süre daha özellikle köylü halk üzerinde etkisini devam ettirdiği çıkarımının yapılmasına imkân verir. Nitekim dinin halk üzerindeki etkisinin farkında olan III. Napolyon İmparatorluğuna meşruiyet kazandırmak için kilise ile iyi ilişkiler içerisinde bulundu. Tıpkı 1789'dan önce olduğu gibi meşruiyetini dinden almaya çalıştı ve bu da halk üzerinde olumlu etki oluşturdu (Şimşek, 2019, s.185-189).

Fransa'da ihtilal sürecinde yaşanan bütün bu savaşlar ve siyasi çekişmeler sürecinde halkın payına yoksulluk ve yeni vergiler düştü (Şimşek, 2019, s.184). Belki de Akçura'nın bahsettiği cihanın hayatını etkileyen gelişmeler bu yoksulluğun etkisi ile gelişti. Yusuf Akçura, Fransız İhtilalini açıklarken “...bir taraftan bakılınca bir millete has görünür. Diğer taraftana aynı hadise bütün cihanın hayatına müessir olur.” ifadelerine yer verir (Akçura, 2017d, s.61). Fransız İhtilalcileri tarafından yayınlanan “*Hukuk-ı beşeriye ve ehl-i vatan beyannamesi*”³ ismiylede Yusuf Akçura'yı doğrulamaktadır (Akçura, 2017d, s.64). Fakat Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikirlere Avrupa devletleri ile aynı bakış açısı ile yaklaşmadı. Fransız İhtilali Avrupa'daki sosyal ve siyasi durum ile bağdaşmayan fikirlerin yayılmasına sebep olduğu için Avrupa'da tepki ile karşılandı. Yaşanacak savaşlar ise ortaya çıkan fikirlerin yayılmasını engellemek yerine bu fikirlerin yayılma aracına dönüştü. Avrupalı devletlerin mevcut durumu korumak adına güçlü bir merkezi otoriteden yoksun bıraktığı İtalya ve Almanya, yeni fikirlerin yeşerdiği birer tarlaya dönüştü. İtalya'nın hem birçok şehir devletine ayrılmış olması hem de Kuzey İtalya'nın Avusturya kontrolünde bulunması, ülkede milli birlik fikrinin yayılmasında etkili oldu. Hobsbawn'a göre; siyasi birliği kurmak isteyen şehir devletleri coğrafi birlik dışında ortak noktası olmayan bir topluluktan İtalyan milletini

² Korsikalı bir aile olan Bonapart'lara mensup Louis Napolyon, Karbonara cemiyetine de üyedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Akçura, 2019e, s.49

³ Fransa İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

oluşturmaya çalıştı (Hobsbawn, 2019, s.24). Milli birlik için öncelikli olarak Avusturya'nın İtalya topraklarından atılması gerektiğine inanılıyordu. Nitekim 1848'de başlayan Milli birlik hareketi de karşısında Avusturya'yı buldu. Avusturya, Piyemento ve Venedik gibi İtalya devletleri ile giriştiği mücadeleden galip ayrılarak Kuzey İtalya'daki varlığını devam ettirdi. İtalya Kralı Victor-Emmanuel aldığı sert tedbirlerle Güney İtalya'da çıkan isyanları bastırdı. Fransa'da yönetimi ele geçiren ve dinin gücünden yararlanmak isteyen Napolyon'un Papa'yı desteklemesi ve bu sebeple orduları ile İtalya'ya girerek Papa'nın otoritesini sağlaması İtalya'daki milli birlik girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına sebep oldu. Başarısız olsa da 1848'deki bu girişim İtalya'da milliyetçi fikirlerin yayılması ve gelişmesini olumlu etkiledi (Armaoğlu, 2010, s.223). Almanya'da da durum çok farklı olmadı. Ayaklanan Alman milliyetçileri Avusturya'nın iç işleri ile ilgilenmesini fırsata çevirerek meclisi kurdu ve anayasayı yürürlüğe koydu. Fakat meclisin imparator olarak seçtiği Prusya kralının imparatorluk tacını kabul etmemesi üzerine meclis dağıldı. Prusya ise kurmak istediği Kuzey Almanya Birliği'nden Avusturya'nın sert tutumu karşısında vazgeçmek zorunda kaldı (Emir, 2020, 88-89).

1848 yılında yaşanan ihtilal Avrupa ve dünyada yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Hobsbawn'ın kendi ifadesi ile “İngiliz endüstri devrimi, Fransız siyasi devrimini yuttu” (Hobsbawn, 2019, s.15). Fakat 1848 yılında hiç beklenmedik bir yerde yaşanan ihtilal girişimi, milliyetçilik ve liberalizm fikirlerinin ne kadar hızlı yayıldığı ve yayılmasını engellemenin ne kadar güç olduğunu gösterdi. 1830 yılı itibari ile Avusturya egemenliği altındaki milletler arasında dil ve kültüre dayalı bir milliyetçilik fikri yayılmaya başladı. Avusturya'nın Viyana şehrinde öğrencilerin önderliğinde liberal hareketler yaşanırken Macarlar'da ayrı bir yönetim talebi ile ayaklandı. Metternich'den sonra tahta geçen Ferdinand bu istekleri kabul etti. Bu kabul ediş olayların bitmesine değil daha da yayılmasına sebep oldu. Macarlar dışındaki milletlerde aynı haklara sahip olmak istedi (Armaoğlu, 2010, s.230-234). Macaristan'ın bağımsızlığı çok da uzun sürmedi. Avusturya, içindeki diğer azınlıklar ve Polonya'daki Macarların ayaklanmasından çekinen Rusya'nın desteği ile Macar Bağımsızlık Hareketi sert ve kesin olarak bastırdı. Başarısız olan bu girişim Avusturya içinde ve Balkanlar'da da milliyetçi fikirlerin yayılmaya başladığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Sırpların Macaristan'daki Sırp papazlardan tavsiyeler alması Macaristan'da yaşanan gelişmelerin kiliseler üzerinden Balkan milletleri arasında yayıldığını göstermektedir (Karal, 2007, 105). Hristiyanlık karşıtı olarak gösterilerek İslam dünyasında sempati oluşturulan ihtilal fikirleri, Balkanlar'da kiliseler üzerinden hızla

yayıldı. Böylece Avrupa’da ortaya çıkan ve gelişen milliyetçilik fikrinin doğuya seyahati başladı.

1.2. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK NEDİR?

“Millet” kelimesi farklı terimleri içerisinde barındıran ve farklı temellere dayanan birden çok tanımı olan bir kavramdır (Akıncı, 2019, s.414). Milliyetçilik kavramı ideoloji, siyasi ilke, söylem ve öğreti olmak üzere birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Dolayısı ile bakış açısındaki bu farklılıklar millet kavramının tanımlanmasını da etkilemektedir (Özkırımlı, 2019, s.66-67). Milliyetçiliği tanımlama girişimlerinde ortak bir sonuca varılamamasının temel sebebi; milliyetçiliğin hiçbir toplumda tek başına varolmamış, sürekli farklı kavramlarla bir zincirin halkası şeklinde eklemlenerek gelişmiş olmasıdır (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.62). Smith Milliyetçiliğin her toplumda farklı bir forma bürünerek var olmasını “*Milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır*” cümleleri ile ifade etmiştir (Smith, 2017a, s.129). Cannor; millet ve milliyetçilik kavramlarının “*terminolojik kaos*” içerisinde olduğunu ve bu kaos son bulmadan tanımlanmasının mümkün olmayacağını belirtmektedir. Cannor, *terminolojik kaosun* sebebi olarak millet, etnisite ve kavimcilik gibi kavramların birbirleri yerine kullanılmasını göstermiştir. (Erdoğan, 2018, s.229).

Akçura ise milletin birçok farklı tanımının olmasının sebeplerini

“Bugün millet’in tam ilmi diyebileceğimiz bir tarifini bulup gösteremeyiz. Millet’in birkaç türlü tarifi vardır: Ta’azzi (organize olma) halinde bulunan her millet mevcut şeraite (şartlara) ve istihdaf olunan (hedeflenen) gayeye göre, millet’i tarif etmiştir; mesela Almanlar ve İslavlar ırk ve lisanı (yani tarihi mecburiyeti), İtalyanlar arazi ve lisanı (yani coğrafi ve tarihi mecburiyeti), milletin tekevvün ve idamesinde (oluşmasında ve devam etmesinde) en esaslı amel (etken) olarak almışlardır.”

cümleleri ile açıklamaktadır (Akçura, 2019d, s.17).

Millet nedir sorusuna cevap aramaya başlamadan önce tanımlanması gereken ilk ve belki de en çok ön plana çıkan terim kültürdür. Kültürün iki farklı anlamından bahsedilebilir. Bu tanımlardan ilki; belirli bir toplumda, sınırlı bir bölge içinde ve belirli tarihte gelişmiş değer yargılarının tümüdür şeklindeyken ikinci tanım daha kapsamlı olup yaşam tarzı, düşünce, davranış ve hissedişin tümünü kültür olarak nitelemektedir (Polat, 2007, s.35). Gordon Marshall ise kültürü “...*insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terim...*” olarak tanımlamaktadır (Gordon, 1999, s.442). Hangi tanım kabul edilirse edilsin ortak bir kültürün oluşabilmesi için ortak bir geçmişe ihtiyaç vardır. Davranışı,

duyguları ve yaşam tarzını bizlere yansıtan araç ise dildir. Bu sebeple kültür dilde gözlenebilir. Fransa’da ihtilal sonrasında ulusal birliğin oluşmasında da dil birliği son derece etkili oldu. İhtilal öncesinde ülkede çok az kişi Fransızca konuşurken ihtilal sonrasında çıkarılan kanun ile Fransızca bilmek Fransız yurttaşlığının ve devlet memuru olmanın şartı olarak kabul edildi. Böylece Fransa’da ulusal birlik yönünde ilk adım dilde birlik sağlama şeklinde ortaya çıktı. Osmanlı Devleti’nde de Ahmet Vefik Paşa’nın “...*aklınız varsa en kısa zamanda Türkçe öğreniniz...*” cümlesi fikir alanında Fransa’dan etkilenildiğini göstermektedir (Kanberoğlu, 2012, s.290). Tanzimat devrinde Hristiyan cemaatlerin okullarında dahi tarih ve coğrafya dersleri Türkçe işlenirdi (Ortaylı, 2014, s.51).

Millet ve milliyetçilik kavramlarını aynı başlık altında tanımlamak istememizin temel sebebi, bu iki kavramın birbiri ile olan neden sonuç ilişkisidir. Milletlerin mi milliyetçiliğin sonucunda ortaya çıktığı yoksa milliyetçiliğin mi milletlerin varlığı ile ortaya çıktığı sorusu yıllardır süren bir tartışmanın konusudur. Bu tartışma kavramların ne derece iç içe geçtiğini göstermektedir.

Avrupa’da millet ve milliyetçilik fikri Fransız İhtilali ile ortaya çıkararak yayıldı. Doğu’da ise siyasi milliyetçiliğin kaynağı Avrupa oldu. Fakat milliyetçilik fikri taraftar bulduğu her coğrafyada farklı bir yapıya büründü. Bu sebeple millet ve milliyetçiliğin tanımı da her toplumda farklılıklar gösterdi. Burke’nin daha Fransız İhtilalinin ilk yıllarında kaleme aldığı mektubunda dile getirdiği üzere, özgürlüğün tek başına övülmek için yeterli olmayacağı fikrinin aslında çok da yanlış olmadığı çıkarımı yapılabilir. Burke, özgürlüğün kimlerin elinde nasıl kullanılacağına ve ihtilal sonrası Fransa’nın bürüneceği resmin burada ortaya çıkan özgürlük anlayışının övülmeyi mi yoksa eleştirilmeyi mi hak ettiğini gösterecek olduğu fikrini ortaya atmaktadır (Burke, 2016, s.27). Yine Burke’ye göre; özgürlük ve kısıtlamalar şartlara göre değişiklik gösterebilir (Burke, 2016, s.93). Buradan yola çıkarak özgürlük kavramının tanımının şartlara göre şekilleneceği çıkarımını yapabiliriz. Milliyetçilik fikri içinde aslında benzer bir söylemde bulunulabilir. Öyle ki milliyetçilik kimi coğrafyalarda ayrılık ve savaş kimi coğrafyalara ise birlik ve zaferler getirdi. Her toplumda farklı şekil ve renklerde kendini gösterdi. Belki de bunun sebeplerinden biri de bağımsızlık hareketlerinin hepsinin milliyetçilik adı altında yaşanmasıydı (Hobsbawm, 2020, s.159-160). Fransa’da Avusturya’ya karşı, Balkanlar’da Osmanlı Devleti’ne karşı veya Ortadoğu’da yaşanan bütün bağımsızlık girişimleri milliyetçi hareketler olarak görüldü. Milliyetçilik ideolojisinin toplumlar üzerindeki etkisi göz önüne alındığında bu durum gayet normal olarak kabul edilebilir. Burke, ideolojiyi bir silaha benzetir. Bu sebeple asıl önemli olan bu silahın kimin elinde olduğu ve nasıl kullanıldığıdır. O yüzden özgürlük ve milliyetçilik gibi kavramları değerlendirirken

kimlerin elinde hangi şartlarda şekillendiklerine bakmak gerekmektedir. Aynı coğrafyada farklı milliyetçilik tanımlarının ortaya çıkması da ancak bu şekilde açıklanabilir.

Fransa’da yaşanan ihtilal sonrasında ortaya çıkan vatandaşlık kavramının, zengin fakir ve köylü soylu gibi ayrımları bitirmesi; tüm bu kavramların yerini alarak bütün Fransız halkını ifade etmesi amaçlandı. Fransa’da vatandaşların tamamını bir araya getirerek aidiyet duygusunu geliştirecek kavram ise “*vatanseverlik*” olacaktır. Fransız İhtilali ile fikirlerini geniş bir kitleye duyuran Jean-Jacques Rousseau milliyetçiliğe sistematik olarak yaklaşmamış olsa da ortaya attığı “*genel irade*” (*general will*) kavramı milliyetçi fikirleri etkilemiştir (Özkırımlı, 2019, s.37). Rousseau genel iradenin oluşabilmesini “vatandaşlık” kavramı ile ilişkilendirmektedir. Milliyetçiliğin ortaya çıkışına ilişkin kuramlardan biri olan Modernist yaklaşıma göre milliyetçiliğin oluşumunu topluma ve toplumun değerlerine bağlı aidiyet duygusu olan vatandaş yetiştirme politikaları sağladı. Rousseau’ya göre; vatandaşlığın harcı olan vatanseverliği sağlamak için de ulus devletlere ihtiyaç vardır (Özkırımlı, 2019, s.38). Anderson’a göre; ulus “*Hayal edilmiş bir siyasi topluluktur*” (Anderson, 2020, s.24). Anderson’un tanımını Rousseau’nun yaklaşımı ile birleştirecek olursak uluslara neden ihtiyaç olduğuna ve nasıl ortaya çıktıklarına ilişkin modernist yaklaşıma dayandırılmış bir çıkarıma sahip olabiliriz.

Fransız devriminin toplumun köklerinden beslendiğini ileri süren Furet, ulusu “*...haklarını geri almış yurttaşlardan oluşan, türdeş ve oybirlikli bir bütün...*” şeklinde tanımlamaktadır. Aynı eserinde Furet toplumu tanımlayanın toplumsal sözleşme ve bu sözleşmenin dayandığı tarih olduğunu belirtmektedir (Furet, 2013, s.63). Renan da benzer şekilde “Ulus Nedir?” isimli eserinde ulusların vatanseverlik gibi fikirlerden sonra var olduğunu, öncesindeki toplulukların “*...güneşin veya göğün bir evladı tarafından yönetilen sürüler...*” olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasını da daha önceki topluluk veya devletlerde vatandaşlık ve vatan anlayışının gelişmemiş olmasına dayandırmaktadır (Renan, 2019, s.34-35).

Fransa’da milliyetçiliğin ve Fransız vatanperverliğinin doğuşunda önemli etkenlerden biri de Avusturya – Prusya ortak orduları başında ihtilal kuvvetlerini mağlup ederek Paris’e doğru ilerleyen komutan Brunswick’in yayınlamış olduğu ve Kral’a tam bağlılık isteyerek bu bağlılığı göstermeyenleri düşman kabul eden bildiri oldu (Armaoğlu, 2010, s.91). Furet’e göre; ihtilal Kral’a karşı girişilen bir harekettten ziyade halkın Kral ile arasındaki perdeleri kaldırma girişimidir (Furet, 2013, s.65). Bu girişimi sonucunda ülkenin içine düştüğü durum ve dış müdahaleler halk arasında ulusal birlik duygusunu tetikledi. Her zaman olduğu gibi yine işgaller ve dış müdahaleler milli birliğin gelişmesine olumlu katkı sağladı.

Avrupa’da ulus devlet inşası dört aşamada meydana geldi. Birinci aşamada seçkinler arasında meydana gelen bütünleşme ile devlet ortaya çıktı. XVII. yüzyılda kilise ve imparatorluklar tartışılmaya başlandı. Böylece XVIII. yüzyıl itibari ile ikinci aşamada burjuvazi ile halk kitleleri arasında iletişim başladı. Bu iletişimin kanalları asker ocağı ve okullar oldu (Akıncı, 2012, s.62). Yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler milleti tek bir ekonomik birim haline getirdi. Zenginleşen burjuvazi, yönetimde söz sahibi olmak istedi. Burjuvazi gücünü halktan almaktaydı. Bu sebeple burjuvazinin gücünü kiliseden elde eden krallara karşı elde ettiği her türlü siyasi hak, halkın kilise ve krala karşı elde ettiği zaferler olarak algılandı. Zamanla gücünü kiliseden alan mutlak yönetimler yerini gücünü halktan alan meşruti yönetimlere bıraktı (Ersoy, 2018, s.1551). Halk üçüncü aşamada yönetime katılmaya başladı. Dördüncü ve son aşamada ise günümüz devlet teşkilatlanması ortaya çıktı. İşte Gellner “*Merkezileşme, bürokratikleşme ve tektipleştirmeyeyle milliyetçiliğin temellerinin atılmış olması mümkündür.*” cümleleri ile milliyetçiliğin bu yeni devlet sistemi ile ortaya çıkmış olabileceğini iddia etmektedir (Gellner, 2012, s.234). Hobsbawm ise ulusların ihtiyaç üzerine devletler tarafından oluşturulduğunu dile getirmektedir. Hobsbawm’a göre; halkı ulus haline getiren eğitimidir. Devlet, ulus inşa etmede eğitim ve zorunlu askerlik gibi kontrolü altındaki organizasyonları kullandı. Uluslaşmanın yaşandığı dönemde ilkokulların yaygınlaştığını ve halkın bu okullara ilgi gösterdiğini belirten Hobsbawm’a göre; yeni oluşturulmuş uluslar için ulusal dil ve ulusal kültürün kazandırıldığı ilköğretim son derece önemlidir (Hobsbawm, 2019, s.110-111).

Batı’da burzuva sınıfının öncülüğünde ortaya çıkan ulus devletler beraberinde milliyetçiliği getirirken doğuda milliyetçiliğin etkisi ile ırka, kültüre veya dile dayalı ulus devletler kuruldu (Turan, 2011, s.136). Batılı düşünürlere göre Fransa ve Avrupa’da süreç devlet, vatandaşlık ilişkisi ile kendi uluslarını oluştururken doğuda uluslar bağlı bulundukları devletlere isyan ederek kendi devletlerini oluşturdular. Fakat Avrupa içinde de milliyetçilik farklı etkiler gösterdi. Ortaya çıktığı dönemde Fransa ve Almanya’da yurttaşlık temelli milliyetçilik anlayışı etkili olurken Polonya, Belçika ve Britanya’da milliyetçilik fikri bağımsızlık hareketlerine dönüştü (Üzümlü, 2019, s.329). Burada ulus olmanın ölçütü ırk, dil ve kültür olarak kabul edildi.

Gellner’a göre; Fransa’da sınırlar hiçbir zaman etnik olmadı (Gellner, 2012, s.242). Bu sebeptendir ki Fransa’da etnik milliyetçilik gelişmedi. Renan bir adım daha ileri giderek saf ırkın olmadığını ve ayrıca ırkın modern ulusların oluşmasında bir etkisinin olmadığını iddia etmektedir (Renan, 2019, s.42-43). Balibar da bu görüşe yakın olarak ırka dayalı yakınlığın aslında kan bağı ile değil daha çok aynı tarihsel kültüre sahip olmak ile ilgili olduğunu

belirtmektedir (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.32). Balibar’a göre; Fransız ulusu dil simgesi etrafında kurulmuştur (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.129). Fransız devrimi sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı evrensel değerlere bağlıyken zamanla ortaya çıkan faşist uygulamalar milliyetçiliğin olumsuz yanı oldu (Akıncı, 2014, s.132). Hobsbawm’a göre; faşist milliyetçiliğin kökleri siyasi sağa dayanmaktadır (Hobsbawm, 2020, s.161).

Gellner’a göre; modern toplumun oluşumunda asıl kırılma noktası sanayi toplumuna geçiş oldu. Yine Gellner sanayi toplumu ile ulusçuluk arasında zorunlu bir bağ olduğunu savunmuştur (Gellner, 2018, s.28-29). Bu sebeple sanayi toplumunu oluşturan sanayi devrimi aynı zamanda ulusçuluğun yaygınlaşmasında da etkili oldu. Ulusçuluğun nasıl hızlı yayıldığını ve her alanda etkili olduğunu Umut Özkırımlı’nın “*Sosyal bilimlerde milliyetçiliğin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemediği bir alan bulmak zordur.*” cümleleri ortaya koymaktadır (Özkırımlı, 2019, s.13). Ayrıca sanayileşmenin homojen olarak yayılmadığı toplumlarda ise milliyetçilik çatışma unsuru oldu.

Fransız İhtilâli sonrasında ortaya çıkan ve vatandaşlık esasına dayanan milliyetçiliği, Renan “*sivil milliyetçilik*” olarak tanımlamaktadır (Selçuk, 2012, s.121). Fransa’da ortaya çıkan milliyetçilik anlayışında etnik köken, dil veya din herhangi bir kıstas olarak yer almamaktadır. Fransa’da ortaya çıkan *sivil milliyetçilik* ile *etnik milliyetçiliği* ayıran temel nokta; *sivil milliyetçilik* vatandaşlık esasına dayanırken *etnik milliyetçilikte* dil, ırk ve kültür ortaklığı aranmasıdır (Sabbagh, 2010, s.139). Milliyetçilik türlerine ilişkin bir diğer ayrım ise *siyasi milliyetçilik* ile *kültür milliyetçiliği* şeklindedir. John Hutchinson siyasi milliyetçilik ile kültür milliyetçiliğinin farklılıklarını

“*Siyasi milliyetçiler millete bağımsız, egemen ve toprak bütünlüğüne sahip bir devlet sağlamayı amaçlamış, faaliyet ve örgütleri de bu hedefleri gerçekleştirmek üzere tasarlanmıştır. Kültür milliyetçileri ise, bu siyasi faaliyetlerin aksine, kendi kendine yeten, dayanışma içinde bir milley yaratabilmek için cemaatin manevi dirilişinin peşinde koşmuştur.*”

cümleleri ile ifade etmektedir (Smith, 2017b, s.94).

Milliyetçiliğe ilişkin farklı bir ayrım da Balibar tarafından ortaya konmaktadır. Balibar geliştiği şartlara göre ezilenlerin veya ezenlerin milliyetçiliğinin yani kurtuluş milliyetçiliği ile fetih milliyetçiliğinin birbirinden farklı olduğunu iddia etmektedir. Balibar’ın üzerinde durduğu bir diğer nokta ise bu milliyetçilik türlerinde birbirlerine doğru şartların değişimi ile yaşanan dönüşümdür (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.62). Osmanlı egemenliği altında gelişen Sırp veya Yunan milliyetçiliği başta kurtuluş milliyetçiliği iken bu milletlerin

bağımsızlıklarını kazanması sonrasında egemen oldukları bölgede yaşayan diğer milletlere karşı fetih milliyetçiliğine dönüştü.

Kohn, milliyetçiliği Batı ve Doğu milliyetçiliği olarak ikiye ayırmaktadır. Nairn, Kohn'un fikirlerini “*Bu milliyetçiliklerden ilki özgün, kurumsal, liberal ve iyiyken; ikincisi tepkisel, kıskanç, etnik, ırkçı ve genel olarak kötüydü. Siyasal milliyetçiliği Britanya, Fransa ve Amerika gibi batı tarzı ulus devletlerin icat ettiği inkar edilemez.*” cümleleri ile açıklamaktadır. Nairn’e göre; Kohn yukarıda bahsedilen ülkeler dışında kalan tüm topluluklarda Doğu milliyetçiliğinin etkili olduğunu düşünmektedir (Nairn, 2015, s.105).

Akçura’ya göre; milletlerin nasıl tanımlanacağını milletlerin oluştuğu dönemin şartları ve amaçları belirlemektedir (Akçura, 2019d, s.17). Eugen Weber;

“Fransız devletinin 1870'den sonra çok daha bilinçli ve istikrarlı hale gelen politikası, bu mekansal ve zamansal mesafeleri kapatmak; kırsalı modernleştirmek ve medenileştirmek; kendilerini Fransız olarak görmeyen ve bir Fransız gibi konuşmayan, hissetmeyen ve düşünmeyen köylülerden, uygar ve vatansever Fransızlar yaratmaktı.”

cümleleri ile ihtilâl sonrasında Fransa’da ortaya çıkan milliyetçilik anlayışının kaynağı ve amacını ortaya koymaktadır (Weber, 2017, s.14). John Breuilly, Gellner’in “Uluslar ve Ulusçuluk” isimli kitabına yazdığı sunuş yazısında Hans Kohn’un düşüncelerini “*Batı ulusçuluğu ulus-devletler içinde oluştu... Doğu ulusçuluğu, alt devletler ya da çok uluslu devletler içinde oluşmuştu ve ulusal bağımsızlık dürtüsüne kapılarak, ulusa bir etnik grup ya da bir dil grubu olarak yaklaşıyordu.*” cümleleri ile aktarırken ulusçuluğun gelişimindeki farklılıkları ortaya koymaktadır (Gellner, 2018, s.22).

Gellner, “Uluslar ve Ulusçuluk” isimli eserinde ulusçuluğun ulusların eseri değil, ulusların ulusçuluğun eseri olduğunu belirtmektedir. Hatta bu sebeple Gellner’e göre; “*...ölü diller yeniden canlandırıldı, gelenek icat edildi...*” (Gellner, 2018, s.138). Nitekim Gellner’e göre ulusları bu iki değişken oluşturmaktadır. Konuyu dil açısından ele alan Renan’ın “*...dilin, farklı ırklara ve memleketlere mensup insanların bireysel karakterlerinin ve kendine özgü yapısının ürünü olduğu sonucuna varmak için daha ne gerek?*” şeklindeki cümleleri Gellner’in fikirlerinin sağlaması gibi kabul edilebilir (Renan, 2015, s.127).

Fransa’da ortaya çıkan milliyetçiliğin aksine II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya ve İtalya’da dil birliği ve etnik unsurların ön planı çıktığı *etnik milliyetçilik* görülmüştür. Almanya ve İtalya halkı için dil, kendilerini ifade ettikleri araçtan çok daha fazlasını ifade etmekteydi. Dil, milliyetin göstergesi olarak kabul edildi (Hobsbawm, 2006, s.127). Ayrıca belirtmek gerekir ki Almanya’da Fichte’nin ortaya attığı milliyetçilik anlayışında dil, önemli

bir kriter olmamıştır. Fakat Herder, aynı dili konuşmanın millet olmanın ilk aşaması olduğunu savunmuştur (Erdoğan, 2018, s.233). Görülmektedir ki aynı toplum içerisinde dahi farklı milliyetçilik fikirleri ortaya çıkmış olup toplum bunlardan birini veya daha fazlasını kendi zincirlerine eklemiştir. Böylece Almanya’da dile dayanan millet ve millete dayanan devlet yapısı oluşmuştur (Özkırımlı, 2019, s.35).

Milliyetçiliğe ilişkin bir başka ayırım da *milletçi milliyetçilik* ve *devletçi milliyetçilik* şeklindedir. Bu ayırma göre *milletçi milliyetçilikte* milletin istekleri ön planda tutularak devlet milletin beklentileri doğrultusunda hareket eder. *Devletçi milliyetçilik* anlayışında ise milletin varlığının devletin varlığına bağlı olduğuna inanılır. Bu sebeple millet devletin varoluş amacına hizmet eder (Akıncı, 2014, s.135-137). Devletçi milliyetçilikte millet gerektiğinde kendisini devletin varlığı için feda edebilmelidir.

Milliyetçilik konusu özellikle terminolojik olarak Türkçeye aktarım açısından birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Aynı kavramın birçok farklı terimle ifade edilmesi ve birçok yazarın bu terimlerin tam olarak düşündüklerini yansıtmadığını iddia ederek yeni terimler türetmesi açısından Anthony D. Smith’in de söylediği gibi, konuya ilişkin tam bir “*terminolojik kaos*” yaşanmaktadır. Bu sebeple Özkırımlı’nın ifadesi ile “...*milliyetçilik konusunda Türkçe yazmak ya da çeviri yapmak ateşten gömlek giymekten farksızdır*” (Özkırımlı, 2019, s.21-22).

Milliyet ve ulus birçok kaynakta birbirinin yerine kullanılmaktadır. “Nation” kökünden türetilen ulus kelimesi, Almanca “nationalismus” ve Fransızca “nationalisme” kelimeleri ile aynı kökten türetilmiş olsa da tüm bu kelimeler farklı dillerde farklı anlamlar kazanmıştır. İçerisinde toplumların dinamiklerini barındıran “Ulus” gibi kavramlar geliştikleri toplumların dinamiklerinden bağımsız düşünülemez. Fransa’da ortaya çıkan milliyetçilik veya ulusçuluk vatandaşlık esasına dayanırken, Almanya’da ortaya çıkan milliyetçilik ise dil ve ırk birliğine dayalıdır. Anlaşılmaktadır ki terim aynı olsa da farklı toplumlarda farklı anlamlar kazanmıştır (Kılıç, 2009, s.35). Bu sebeptendir ki millet veya ulus kavramlarını Türkçeye çevirirken toplumsal dinamikler dikkate alınarak yeniden bir tanımlama oluşturulmalıdır. Görülmektedir ki sadece Batı ile Doğu arasında değil Batı’nın (Avrupa’nın) kendi içerisinde dahi “millet” ve “ulus” kavramlarına farklı anlamlar yüklenmektedir. Millet, milliyetçilik, ulus ve ulusçuluk gibi toplumların dinamikleri ile yeniden şekillenen kavramların tıpkı şiirler gibi tanımlandıkları dilde anlamlı iken yeni bir dile çevrildiklerinde kelimelere yüklenmiş olan anlamlar da değişir.

Millet ve milliyetçiliğin nasıl ortaya çıktığı da tanımı ile doğrudan ilgilidir. Aslında oluşturulmuş olan milliyetçilik kuramlarına hangi milliyetçilik sorusunun sorulması gerekir.

Oluşturulan yaklaşımlardan modernist yaklaşım vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik anlayışı ile örtüşürken ilkçi ve etno sembolcü yaklaşım ırk veya kültüre dayanan milliyetçilikle örtüşmektedir. Çünkü milliyetçiliğin tanımı, dayandırılacağı kriterler sonucunda tamamen farklılaşmaktadır. Aslında Batı ile Doğu’da veya Fransa ile Almanya’da aynı kavramlarla ifade edilen iki farklı milliyetçilik söz konusudur. Hatta 19. yüzyılda Avrupa’da yayılan milliyetçilik anlayışı ile 20. yüzyılda gelişen milliyetçilik anlayışları arasında da farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple Batılı düşünürlerin yapmış oldukları tanımlamaların ve ortaya koymuş oldukları fikirlerin alınarak toplumumuz için oldukları gibi benimsenmesi veya kabul edilmesi doğru olmayacaktır. Her toplum, zincire eklemledikleriyle kendi milliyetçilik tanımı oluşturmaktadır. Akçura, milliyetçiliğin bu şekilde gelişmesi ve yeni şekillere bürünmesine ilişkin Türk Yurdu dergisindeki yazısında “*Milliyet fikri mücerred (abstrait) bir fikir halinde kalırsa hakkıyla inkişaf etmiş sayılamaz.*” cümlelerine yer vermektedir (Akçura, 1998c, s.194). Buradan da anlaşılmaktadır ki milliyetçilikte yaşanan bu değişimleri gelişiminin bir parçası olarak kabul etmek gerekir. Bu sebeple toplumumuza yönelik yapılacak bir milliyetçilik tanımlaması veya çalışmasında yine toplumumuzun içerisinde yetişen Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürlerin fikirlerini ön plana çıkartmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Hatta bu düşünürlerin yaklaşımlarını değerlendirirken milliyetçiliğin gelişen ve bu sebeple değişen bir kavram olabileceğini de göz önüne almak gerekir.

Milliyetçiliğe doğrudan sadece Batı’nın gözünden bakmanın yanlış olduğunu yine Batılı John Breuilly’nin kaleminden çıkan

“Sömürgeciliğe karşı olan ulusçuluk iki şekilde anlaşılır. Eğer emperyalistler terk etmeye hazır bir durumda iseler ulusçuluk, Amerikan bağımsızlık hareketleri türünden yeni biçim bir yurttaş ulusçuluğu olarak ele alınır. Eğer emperyalistler bağımsızlık taleplerine karşı iseler, ulusçuluk komünist güçlerin bir aracı olarak damgalanır.”

cümleleri ile de açıklayabiliriz (Gellner, 2018, s.25).

Gellner’in millet veya ulus tanımı incelendiğinde insan topluluklarını millet veya ulus haline getiren iki unsur ön plana çıkmaktadır. Gellner’e göre; bir topluluğun ulus veya millet olabilmesi için öncelikli olarak bunu kabul edip istemesi ve aynı kültürden gelmesi gerekir (Gellner, 2018, s.78). Gellner ulusları “...siyasal iddialara sahip anonim, bilinçli, kültürel olarak tanımlanmış insan kategorileri...” şeklinde tanımlamaktadır (Gellner, 2012, s.250). “Uluslar ve Ulusçuluk” isimli eserinde ise sadece kültür ve iradeye dayanan bir tanımlamanın yeterli olmayacağını “*Denize attığımız bu tanım ağı bize gereğinden fazla bir bolluk*

sunacaktır.” cümleleri ile ifade etmektedir (Gellner, 2018, s.135). İşte bu noktada siyasal yönetim devreye girer.

Millet, farklı bir bakış açısı ile “...millet aynı soydan geldiğine ve ortak bir geçmişi paylaştığına inanan insan topluluğudur.” şeklinde tanımlanabilir (Özkırımlı, 2019, s.85). Bu tanımlamada milletlerin aynı soydan gelmesi, aynı geçmişi paylaşması şartı yoktur. Böyle olduğuna inanmaları yeterlidir. Hindistan gibi milletlerin oluşumu ancak bu şekilde bir tanımlama ile açıklanabilir.

Smith daha çok millet kavramına sosyolojik açıdan bakarak

“...üyelerinin paylaşılan sembol, mit, hatıra, değer ve gelenekler geliştirdiği, tarihi bir bölge veya anavatanda yaşadığı ve oraya bağlı olduğu, belirgin bir toplumsal kültürü yarattığıve yaydığı, paylaşılan adetleri ve standart yasaları gözettiği, isimli ve öz tanımlı topluluklar.”

cümleleri ile tanımlasa da devamında tek başına bu tanımlamanın da yeterli olmayacağını ifade etmektedir. Milletin oluşumu için farklı toplumsal ve siyasal süreçlerin gerekliliğinden bahsederek ortaya yeni bir kavram atar. Smith’e göre; milletlerin oluşumunda bu süreçlerin belki de en önemlisi “yerliyurtlulaşma”dır (Smith, 2017b, s.72). Smith, bu kavram ile etnik grubun yaşadığı toprakları ifade etmektedir. Ona göre insanlar yaşanmışlıkları sonucunda coğrafya ile bütünleşirler (Smith, 2017b, s.73). Renan da Smith gibi coğrafyanın milletlerin oluşumunda etkili olduğunu ifade etmektedir (Renan, 2019, s.49).

Smith’in milletlerin oluşumuna ilişkin ortaya attığı üç yoldan biri olan “yerel seferberlik” yolu, Osmanlı Devleti örneği üzerinden anlatılması ve çalışmanın da konusu olan Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti’nde gelişimine benzemesi dolayısı ile önem arz etmektedir. Bu yolda özellikle Batı’da eğitim almış ve burada kendi toplumuna karşı olumsuz tutumdan etkilenerak geri dönmüş aydınları, milletlerin oluşmasına etkilerinden söz edilmektedir (Smith, 2017b, s.80-82). Nitekim Osmanlı Devleti’nde de durum çok farklı olmamıştır. Tüm diğer fikirlerde olduğu gibi başta dilde millileşme olmak üzere milliyetçiliğe ilişkin fikirler Avrupa’da eğitim almış aydınlar tarafından geliştirilmiş ve yayılmıştır. Yusuf Akçura da bu aydınlardan biri olarak kabul edilebilir. Her ne kadar Rusya egemenliğindeki Türk topraklarında doğup büyümüş olsa da Fransa’da aldığı eğitim, milliyetçilik fikrini benimsemesinde önemli etkiye sahiptir.

Smith, milliyetçiliği ise “...bazı üyelerin gerçek veya olası bir ‘millet’ teşkil ettiğine inandığı nüfus adına özerklik, birlik ve kimlik kazanmak ve bunları sürdürmek...” şeklinde tanımlamaktadır. Smith’e göre; “...milliyetçilik bir millet ideolojisi ve sembolizminden esinlenen aktif bir...” ideolojik hareket olarak tanımlanabilir (Smith, 2017b, s.87).

Hroch, kendi ifadesi ile millet “...*milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve ruhani güçler...*” gibi öznel unsurların bir araya getirdiği bir topluluk değildir. Millet, “...*toplumsal realitenin tarihsel kökene sahip bir bileşeni...*”dir. Milliyetçilik ise milletin mevcudiyeti sonucunda ortaya çıkmıştır (Hroch, 2011, s.22).

Tüm bu tanımlamalar ve açıklamalardan yola çıkarak millet veya ulus; ortak yaşamışlıkları ile ortak bir kültür oluşturmuş, birlikte yaşama arzusu içerisinde, ortak bir toprak üzerinde yaşayan insanların bir araya gelerek oluşturdukları en geniş toplum örgütlenmesi şeklinde tanımlanabilir. Fakat ne bu tanım ne de diğerleri ulus nedir sorusuna verilen cevapların sonuncusu olmayacaktır. Yine hiçbir cevap herkes tarafından kabul edilmeyecektir.

1.3. MİLLİYETÇİLİK KURAMLARI

XVIII. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik bir sosyal bilim konusu olarak I. Dünya Savaşı sonrasında incelenmeye başlandı (Üzümlü, 2019, s.326). Milliyetçilik alanında yapılan çalışmalar temelde üç farklı evreye ayrılmaktadır. Birinci dönem XVIII. yüzyıldan I. Dünya Savaşının sona erdiği 1918 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemdeki eserler akademik çalışmalardan ziyade daha çok milliyetçilik düşüncesinin gelişmesinde etkili olan düşünürlerin görüşlerini ortaya koydukları eserlerden oluşmaktadır. Aslında bu evre diğer evrelerde yapılacak olan akademik çalışmaların inceleyeceği ve üzerine tartışmalar yürüteceği çalışmaların ve fikirlerin ortaya çıktığı evre olacaktır. Modernist yaklaşıma göre birinci evre milliyetçiliğin ve buna bağlı olarak milletlerin üretildiği dönem olmuştur. İlginç olan ise “*Milliyetçilik Çağı*” olarak adlandırılan XIX. yüzyılda milliyetçiliğe ilişkin herhangi bir akademik çalışma olmamasıdır. İkinci evre 1918 ile II. Dünya Savaşının sona erdiği 1945 yılları arasını kapsamaktadır. Bu evre milliyetçiliğe ilişkin ilk akademik çalışmaların ortaya konduğu dönem olmuştur. 1918-1945 yılları arasını kapsayan ikinci evrede milliyetçilik konusunda yapılan çalışmalar daha çok milletlerin tarihsel süreçte geliştiğini iddia etse de milletlerin oluşumu konusunda hala yeterince derinlemesine çalışmalar yapılmamıştır (Özkırmı, 2019, s.54).

1945 sonrası ise milliyetçilik üzerine yeni fikirlerin ortaya atılarak tartışıldığı evre olmuştur. Bu evredeki çalışmalarda Avrupa dışındaki gelişmeler üzerinde de durularak özellikle Asya ve Afrikadaki siyasi sorunlara yönelik fikirler üretilmeye çalışıldı (Özkırmı, 2019, s.56). Özkırmı, 1990 sonrasında daha önceki yıllardan farklı olarak klasik milliyetçilik tartışmalarının dışına çıkıldığını ve bu tartışmaların eksik yönlerinin eleştirel bir bakışla

ortaya konduğunu belirterek milliyetçilik çalışmalarında yeni (dördüncü) evrenin başladığını belirtmektedir (Özkırımlı, 2019, s.30). Dördüncü evrede daha çok milliyetçiliği postmodern yaklaşım ile ele alan araştırmacıların fikirleri ön plana çıkmaktadır. Bu araştırmacılar kendilerinden önceki çalışmaları ormana bakarken ağaçları gözden kaçırmak ile suçlamaktadır. Aslında ormada birçok farklı ağaç türünün olduğu göz önüne alınırsa ortaya atılan bu fikrin çok da yanlış olduğu söylenemez. Her toplumda farklı eklemlerle farklı formlara bürünen milliyetçilik gibi bir kavramı tek bir kalıp ile açıklamak farklı ağaç türlerini görmezden gelmek olacaktır.

Milliyetçiliğin tanımlanmasında tartışılan meselelerden biri de Milliyetçiliğin kökeni olmuştur. Bu sebeple milliyetçiliğin tarihine bakmak tanımlanması açısından bize fayda sağlayacaktır. Ortaya çıktığı zaman, yer ve koşullar milliyetçilik kavramının tanımının şekillenmesinin temel unsurları olabilir. Millet ve milliyetçilik anlayışlarının ortaya çıkışına ilişkin üç farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Akıncı, 2019, s.414). Ortaya atılmış olan üç farklı yaklaşım beraberinde üç farklı tanımlı getirmiştir.

1.3.1. Modernist Yaklaşım

Modernist⁴ yaklaşıma göre milletler, milliyetçilik çağının bir ürünüdür. Modern çağda yaşanan ekonomik, teknik ve siyasi gelişmeler halkları bir araya getirme ve devlete bağlılıklarını artırma gerekliliğini ortaya çıkartırken bu da beraberinde milletleri ve milliyetçiliği getirmiştir. Modernist yaklaşıma göre milletler, milliyetçiliği değil; milliyetçilik, milletleri yaratmıştır. Fakat bu milliyetçilik, Avrupa’da başka algılanıp başka etkiler doğururken Balkanlar ve Orta Doğu’da farklı etkiler doğurdu. Devletler kendi milletlerini inşa etmiştir. Massimo d’Azeglio’nun “*İtalya’yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.*” sözü ve Polonyalı Albay Pilsudski “*Devleti yaratan millet değil milleti yaratan devlettir.*” cümleleri modernist yaklaşımın en güzel ifadesidir (Akt. Gökalp, 2007, s.282). Gellner’a göre; ise yeni doğan uluslar, alt kültürlerin yüksek kültür haline dönüşmesinin sonucudur (Gellner, 2018, s.161). Modernist yaklaşıma göre halkın geriye kalanını elit bir kesim yönlendirir (Özkırımlı, 2019, s.142).

Modernist yaklaşımı savunan düşünürlerin birçok noktada birbirlerinden ayrıldığını vurgulayan Özkırımlı, modernist yaklaşımı savunan düşünürlerin çalışmalarını incelerken milliyetçiliğin çözümlenmesinde temele aldıkları etkenlere göre modernist düşünürleri üçe ayırmaktadır. Bunlar ekonomik etkenlere, siyasi etkenlere ve toplumsal-kültürel etkenlere

⁴ Araçsalıcı, yapılanmacı

dayandıran düşünürler olarak sınıflandırabilir (Özkırmılı, 2019, s.97). Fakat yine aynı eserinde Özkırmılı'nın milliyetçiliğin oluşumunda ekonomik etkenlerin etkili olduğunu savunan düşünürlerin fikirlerinden bahsederken kültür ve etnisiteye de vurgu yaptığını görmekteyiz (Özkırmılı, 2019, s.114-115). Özkırmılı bu sebeple yapmış olduğu sınıflandırmanın kesin çizgilerle birbirinden ayrılmadığını kabul etmektedir (Özkırmılı, 2019, s.98).

Milliyetçiliğin ortaya çıkışını siyasi etkenlere dayandıran düşünürler genel itibari ile vatandaşlık kavramı üzerinde durmaktadır. John Breuilly'e göre; millet vatandaşların toplamıdır (Akt. Özkırmılı, 2019, s.123). Fakat Breuilly'nin vurguladığı milliyetçi hareketin devletten ayrılmayı veya devleti yenilemeyi hedeflemesi vatandaşlık yaklaşımı ile çok uyuşmamaktadır. Breuilly buradan yola çıkarak milliyetçiliği amacına göre üç farklı kategoride ele almaktadır. Bunlar *ayrılıkçı milliyetçilik*, *reformcu milliyetçilik* ve *birleşmeci milliyetçilik* şeklinde sıralanabilir (Özkırmılı, 2019, s.126).

Modernist yaklaşıma göre sanayi toplumu ile ortaya çıkan milliyetçiliğin temel amacı siyasi yapı ile millet arasında bağ kurmaktır (Akıncı, 2014, s.142). Gellner'e göre; uluslar ve ulusçuluk doğal değildir ve sanayi devrimi ile ortaya çıkmıştır (Gellner, 2018, s.29). Yine Gellner, "*ulusal hareketlerin milletlerin oluşumuna yol açtığı, milletleri yarattığı...*" cümleleri modernist yaklaşımı net bir şekilde ifade etmektedir (Gellner, 2012, s.230). Gellner, Carr'dan aktardığı "*...ulusların niteliğinin sabit kalmadığı...*" cümlesinden yola çıkarak "*Bu sadece, modern anlamıyla milletlerin daha sonra ortaya çıktıklarını, biraz daha kendince söyleme biçimidir.*" çıkarımını yapmaktadır (Gellner, 2012, s.45). Bakıldığında Carr'ın cümlelerinden daha çok milletlerin var olduğu fakat değişime uğradığı görüşüne ulaşılabilir. Nitekim Gallner'in; "*...ortaya çıkan sosyo-ekonomik süreçlerin, kendi milli kültürlerine bağlı devletler ile varolabilecek olması milliyetçiliği doğurmuştur.*" şeklindeki çıkarımı da bu düşüncemizi desteklemektedir (Gellner, 2012, s.225). Gellner; sanayileşme ile "yüksek kültürün" azınlıkça elde edilmesinin önünün açıldığını ve profesyonel eğitimciler tarafından kesin, kodlanmış ve standart bir kültür oluşturulduğunu vurgulamaktadır (Gellner, 2012, s.48-49-52). Gellner'ın "*...yerel bir toplumsal yapı içerisindeki yerlerini terk eden ya da kaybeden insanlar, ortak Yüksek Kültür'le tanımlanan bir toplulukla özdeşleşmenin çekimine kapılırlar.*" şeklindeki cümleleri Batılı anlamda milletlerin ve milliyetçiliğin oluşumunu ortaya koymaktadır (Gellner, 2012, s.227). Buradan yola çıkarak milletlerin devletler tarafından oluşturulmak istenen bu standart kültür sonrasında ortaya çıkmış olabileceği saptaması yapılabilir. Hobsbawn'a göre; kültür, "*icat edilmiş gelenekler*"in sürekli tekrarlanması sonucunda süreklilik algısı oluşması ile ortaya çıkmıştır. Bu şekilde 1870-1914

yılları arasında özellikle Avrupa ve Amerika’da birçok millet yaratıldı (Özkırımlı, 2019, s.134-135). Gellner’in aynı eserinde “*Modern Endüstriyel Yüksek Kültür renksiz değildir, karakterini belirleyen etnik renklere sahiptir... Bir İngilizden yalnızca Shakespeare’nin dilini konuşması değil, ayrıca beyaz olması beklenir.*” cümleleri modernist yaklaşımda çizilen milliyetçiliğin ortaya çıkışı çerçevesi ile örtüşmüyor gibi görünmektedir (Gellner, 2012, s.68). Yine aynı eserinde “*İşte, endüstrileşme öncesinin milliyetçi olmayan toplumlarından, endüstriyel dönemin milliyetçi toplumlarına geçişin senaryosu*” olarak tanımladığı çıkarımları toplumların milliyetçilik ve sanayileşmenin etkisi ile milletlere dönüştürüldüğü şeklinde yorumlanabilir (Gellner, 2012, s.70-71). Gellner’in buradaki yaklaşımında da görülmektedir ki var olan milletler endüstrileşmesinde etkisi ile milliyetçiliğin oluşumunda önemli bir etken olmuştur. John Breuilly, yazdığı sunuş yazısında tezat gibi görünen bu duruma “*Gellner, önceki belirli koşulların (yazılı anadil, toprağı olan devlet, belirgin bir din) bazı ulus biçimlenmeleri üzerinde etkili olduğunu ancak bu koşulların ulusçuluk öncesi uluslar oluşturmadığını teslim eder.*” şeklinde açıklık getirmektedir (Gellner, 2018, s.32). Yerel ve alt kültürlerin yerini zamanla genel ve üst kültürler almış böylece toplum içerisinde bir kültürel benzeşim ortaya çıkmıştır. Peki ama endüstri devrimi bütün dünyada yaygınlaşırken neden ortak bir dünya kültürü oluşmamıştır? Gellner bu soruya cevap olarak geri kalmış toplumlarda gelişen politik milliyetçiliği göstermektedir (Gellner, 2012, s.71). Milliyetçiliği ekonomiyi merkeze alarak inceleyen düşünürler ise zaten milliyetçiliğin ekonomi ve sanayi alanında geri kalmış toplulukların kapitalizme karşı giriştikleri mücadelede kendi kültürlerine sarılmaları sonucunda ortaya çıktığını savunmuşlardır (Özkırımlı, 2019, s.103-104). Bu da ortak bir dünya kültürü oluşmasını engellemiştir. Fakat bu fikir, Gellner’in milliyetçiliğin endüstrileşme ile paralel ilerlediği fikri ile çelişmektedir. Görülmektedir ki modernist yaklaşımı savunan düşünürler arasında da fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Ayrıca Gellner’in milliyetçiliğin endüstrileşme ile paralel olarak yayıldığı görüşü İngiltere, ABD ve Balkan ülkeleri örnekleri üzerinden eleştirilmektedir. Burada vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik ile etnik milliyetçilik arasında bir ayrıma gidilebilir. Vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik endüstrileşme ile paralel bir yayılma gösterirken endüstrileşmenin az olduğu bölgelerde daha çok sömürgeciliğe karşı “*etnik milliyetçilik*” gelişti. Gellner’e göre; bir ülkede milliyetçiliğin gelişebilmesi için birbiri ile çatışan ulusal politikaların olması gerekmektedir (Gellner, 2018, s.47). Gellner’in bu görüşünden yola çıkarak endüstrileşmenin olmadığı yerlerde ortaya çıkan etnik milliyetçiliğin kaynağının bu ulusal çatışmalar olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Milliyetçiliğe ilişkin bir diğer yaklaşımda “*araçsalcılık*”tır. Araçsalcılığa göre milliyetçilik, yönetimi ele geçirmek veya korumak için kullanılan bir araçtır (Özkırımlı, 2019, s.127). Gellner’e göre; kültürün desteklenmesinde modern devletin desteği son derece önemlidir. Hatta desteklenmeyen birçok kültür gelişememiş ve yok olmuştur. Peki, imparatorlukların içerisindeki alt kültürler nasıl gelişmiş ve kimler tarafından desteklenmiştir? Rusya tarafından desteklenen Sırp kültürü hem Avusturya hem de Osmanlı Devleti içerisinde hızla güçlenmiş ve bir milli devlete dönüşme yoluna girmiştir. Avrupa devletlerinin neredeyse tamamı tarafından desteklenen Yunan kültürü de yine Osmanlı Devleti’nden ayrılarak milli bir devlet kuran Yunan milletini oluşturmuştur. Modernist yaklaşıma göre milletlerin milliyetçilik fikri sonrasında oluştuğu kabul edilirse, Sırp veya Yunan olarak adlandırılan milletler aslında milliyetçiliği siyasi amaçları için kullanmayı hedefleyen Avrupa devletleri tarafından yoktan mı var edilmiştir? Yalnızca Sırp ve Yunanlar için değil, aynı durum Osmanlı Devleti’nin temel dayanağı olan İslamiyet’e inanan Araplar için de geçerlidir. Acaba milletlerin milliyetçilik sonucunda ortaya çıktığından çok, milletlerin var olduğu ve modernleşme ile önem kazandığı fikri bu soruyu cevaplamak için yeterli olacak mıdır? Ya da oluşturulan Sırbistan, Yunanistan ve Arap devletleri kendi alt kültürlerini üst kültür haline getirme çabasının sonucu mudur? Gellner bu sorulara tarım toplumundan sanayi toplumuna, imparator devletlerin egemenliğinden ulus devletlerin egemenliğine geçişi ayırdığı beş aşamadan biri olan ikinci aşamada cevap verir. Bu aşamada etnisite ön plana çıkarak milletlerin oluşumunda etkili olmuştur (Özkırımlı, 2019, s.154). İşte Gellner’e göre; alt kültürlerin üst kültüre dönüştürülmesi isteğini uyandıran ve milliyetçiliğin birleştirici veya ayırıcı gücünden yararlanmak isteyenler bazı seçkinlerdir (Özkırımlı, 2019, s.153)

Modernist yaklaşımdan yola çıkarak etnisite ile ulus veya millet arasında bir ayrıma gidilebilir. Bu ayrıma göre Etnisite soy birliğine dayanırken ulus ekonomik ve siyasi birliğe dayanmaktadır. Yani etnisitede farklı coğrafyalarda ikamet edilebilir ve bir iktisadi veya siyasi birlik şartı yokken; uluslarda iktisadi, siyasi birlik ve kamusal kültür söz konusudur (Akıncı, 2019, s.418).

Bir tarihçi olarak milliyetçiliğe ilişkin çalışmaları ile yaşadığı dönemin ilerisine giden Renan milletlerin ebedi olmadığını, bir başlangıçları olduğu gibi bir de sonları olacağı tezini ortaya atmıştır. Renan’a göre; milletleri büyük orandan geçmişteki yaşantıları oluşturmuştur (Özkırımlı, 2019, s.53).

Milliyetçi fikirlerin 18. yüzyılda yaygınlaşması ile milli değer ve kültürlerin önem kazanması ve bu alanda çalışmaların artması milletlerin veya milli kültür ve değerlerin bu dönemde ortaya çıktığını göstermez. Yer altında bulunmayı bekleyen bir maden cevheri

henüz keşfedilmediği için yok değildir. Avrupa'nın coğrafi keşifler ile yeni öğrendiği Amerika veya Güney Afrika, Avrupa'nın keşfinden önce yok değildir. Coğrafi keşifler Avrupa için bilinmeyen coğrafyaların keşfidir. Avrupa'nın milliyetçi fikirleri de 18. yüzyılda modernleşme ile keşfetmiş olması Orhun Kitabeleri'nde görülen Türk milliyetçiliğini veya Emevi Devleti'nin üzerine kurulduğu Arap milliyetçiliğini tarihten silmeyecektir. Modernist yaklaşım fikrini ortaya koyan düşünürleri genel itibari ile Afrika topraklarından örnekler vermektedir. Afrika topraklarında yeni milletlerin oluşmasının sebebi de yine yıllar önce Emevilerin gütmüş olduğu Arap milliyetçiliği ve asimilasyon politikası değil midir? Modernist düşünürlerin milliyetçiliğin yarattığı milletlere örnek olarak gösterdiği bu milletler Emivelerin asimilasyon politikası sonrasında Araplaşmış ve kendi benliklerinden uzaklaşmış milletlerin yeniden kendi benliklerine dönüşü, alt kültürün üst kültür haline gelmesi olarak açıklanamaz mı? Burke'nin Fransız Devrimi üzerine düşüncelerini belirttiği ve Charles-Jean-François Depont'a göndermek üzere kaleme aldığı mektupta defalarca biz İngilizler ifadesine yer vermesi Avrupa'da dahi Fransız ihtilali öncesinde de millet fikrinin mevcut olduğunu göstermez mi? (Burke, 2016, s.19 ve 132).

1.3.2. İlkçi Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre milletler doğal, sabit ve değişmez bir olgudur (Akıncı, 2014, s.139). Anthony Smith bunu “...milletlerin tıpkı ırklar gibi doğada var olduğu, dolayısıyla daima ve kadim olduğuydu. Münferit milletler gelip geçiciyken, bir kategori ve tarihi cemaat olarak -millet- olgusu ebediydi...” cümleleri ile ifade etmektedir (Smith, 2017b, s.13). Milletlerin varlığı insanlığın varlığı ile aynı zamana dayanmaktadır. İlkçi kelimesinin ingilizce karşılığı olan *primordialism* kelimeside bu sebeple *dünyanın ya da evrenin başından beri var olan* anlamındadır (Özkırmılı, 2019, s.75).

Üç farklı görüş ile ilkçi yaklaşımı savunan düşünürler kendi aralarında ayrışmaktadır. Bunlar doğalcı, kültürel ve biyolojik olarak isimlendirilebilir. Doğalcı ve biyolojik bakış açısı millet olmayı daha çok etnik ve genetik kökenlere dayandırırken kültürel bakış açısı millet olmaya değerlere, yaşamışlıklara ve alışkanlıklara dayandırmaktadır.

Doğalcı yaklaşıma göre insanın etnik kökeni önceden bellidir. Tıpkı beş duyu organımız gibi bizim doğal bir parçamızdır. Özkırmılı “...kişiler bir aileye doğdukları gibi bir etnik topluluğa da doğarlar.” cümleleri ile doğalcı yaklaşımı ortaya koymaktadır. Yine Özkırmılı'ya göre; etnik topluluklar kendilerinden olmayanı dışlama eğilimindedir (Özkırmılı,

2019, s.77). 19. yüzyılda Doğu Avrupa’da etkili olan Irka dayalı milliyetçilik anlayışı bu yaklaşıma örnek olarak gösterilebilir.

Kültürel yaklaşımın birincil bağılıkları vardır. Çok güçlü olan fakat çözümlenemeyecek kadar derin ve eski olan bu bağılıklar, herhangi bir çıkarın sonucu değildir. İnsan kendisini içinde doğduğu topluma bağlı hisseder. Bu bağ etkileşim ya da çıkar sonucunda değil tamamen duygusal olarak oluşmuş bir bağdır. Bu duyguların temelinde kan bağı, dil ve din vardır veya bireyler öyle düşünür. Özkırmılı bu durumu “...bağlılık duyulan öğeler ilk olma niteliği taşımaz; bağlılık duyanlar onların böyle olduğunu sanır.” cümleleri ile ifade etmektedir (Özkırmılı, 2019, s.84). Açıklayacak olursak kültürel bakış açısının içerisinde de iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan ilki bahsedilen birincil bağılılığın temelinde kan bağı, dil ve din olduğunu savunurken ikinci görüş, aslında bu bahsedilen üç öğenin birincil bağı oluşturmadığını, sadece bağlılık duyanların bu bağılılığı bu üç öğeye atfettiğini iddia eder. İşte asıl doğallık kan bağı, din ve dil değil bu bağılılık duygusudur. Maslov’un oluşturduğu ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinde de ait olma üçüncü sırada gelmektedir. Psikoloji alanındaki bu çalışma insanlardaki ait olma isteğinin sebebini göstermekte ve bahsedilen görüşü doğrulamaktadır.

Biyolojik yaklaşım etnik bağılıkları içgüdülerde ve genetik özelliklerde arar (Özkırmılı, 2019, s.81). Bu kurama göre insanın öncelikli amacı sağlıklı üremedir ve bu sebeple sağlıklı üreme için daha çok yakın çevresine, bildiği kişilere bakar. Doğal olarak aynı kültürel değerleri taşıyan insanlar yakınlaşır. Böylece kan bağı ve aynı kültürel değerlere sahip olmak önem kazanır. Burada insanların millet olması tamamen içgüdülere bağlanmış olarak görülmektedir.

İlkçi yaklaşımda etnisite en temel, belirleyici ve değişmez unsurdur. Bu sebeple ilkçi yaklaşımın eleştirildiği temel nokta Hindistan gibi aynı etnik kökenden gelmeyen toplulukların ulus haline gelmesidir. Irksal olarak da uluslar değişmez değildir. Uluslar kaybolabilir, bölünebilir veya başka bir ulus içerisinde eriyebilir (Aktürk, 2006, s.25). Yine uluslar içerisinde din, dil mezhep gibi ayrımlar ortaya çıkabilir ve bu ayrımlar etnik bağılıktan daha fazla ön plana alınabilir. Fakat tüm bunlara rağmen ırk ile ulus kavramları hiçbir zaman birbirinden çok uzak olmamıştır (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.51).

1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Etno-sembolcü yaklaşım, ilkçi yaklaşım ile modernist yaklaşımın arasında bir fikir ortaya koymaktadır. Bu sebeple bazı araştırmacılar Etno-sembolcü yaklaşımı ayrı bir

yaklaşım olarak kabul etmek yerine daha yakın gördükleri ilkçi yaklaşımın içerisinde inceler (Özkırımlı, 2019, s.71).

Etno-sembolcü yaklaşımı savunan düşünürler özellikle modernist yaklaşımda XVIII. yy. öncesinde yaşanmış her şeyin yok sayılmasını eleştirmekte ve bunun aslında milletlerin kökenlerinin araştırılmasında yanıltıcı olduğunu, milletleri şekillendiren uzun vadeli süreçlerin incelenmesini engellediğini iddia etmektedir (Smith, 2017b, s.31). Smith'e göre; modernist yaklaşıma göre milletlerin ortaya çıkış sebebi olan milliyetçilik fikrinin ne zaman ortaya çıktığını bilmek mümkün değildir. Yazar aynı eserinde milliyetçiliğin doğuşunu belli olaylara dayandıran tarihçilerin görüşlerine ise

“...tarihçilerin, milliyetçiliğin Polonya'nın ilk taksimatı sırasında mı (Lord Acton), yoksa Amerikan Devrimi (Benedict Anderson) veya İngiliz Devrimi (Hans Kohn) sırasında mı ya da hatta Fichte'nin 1807 tarihli Alman Milletine Seslenişler'i ile mi (Kedourie) ortaya çıktığına ilişkin tartışmaları bize olsa olsa onların farklı milliyetçilik tanımları hakkında birşeyler söylemektedir.”

cümleleri ile cevap vermektedir (Smith, 2017a, s.137). Bu açıdan bakıldığında Smith'e göre; milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığını aslında milliyetçiliğe yüklediğimiz anlam belirlemektedir, çıkarımı yapılabilir. O zaman milliyetçiliğin ne zaman ortaya çıktığına ilişkin bir görüş birliğine varılablmesinin yegâne yolu herkesin kabul ettiği bir milliyetçilik tanımlaması yapılmasıdır. Her toplumda farklı bir renge bürünen milliyetçiliğe ilişkin böyle bir tanımlama ortaya koymak da şüphesiz mümkün değildir.

Bu yaklaşım milletlerin modern dönemde oluştuğunu kabul etse de özellikle Doğu topluluklarında milletlerin oluşmasında etnik kökenlerinde etkili olduğunu savunmaktadır. Etno-sembolcü yaklaşıma göre her etnik topluluk millet haline gelememiş olsa da modern dönemde ortaya çıkan birçok milletin temelinde etnik kökenler etkili olmuştur. Smith'e göre; etnik köken olmadan yaşanan bir millet olma süreci yarım kalmıştır (Smith, 2017a, s.73). Etno-sembolcü yaklaşımın önemli temsilcilerinden Smith'in “...tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı...” millettir şeklindeki tanımlaması, milletlerin oluşumuna ilişkin fikirlerini ortaya koymaktadır (Smith, 2017b, s.32). Etno-sembolistlere göre milletlerin ve milliyetçiliğin analizinde sembol, mit, hatıra, ritüel ve gelenekleri dikkate almak bir zorunluluktur (Smith, 2017b, s.39). Tüm bunların yanı sıra etnik köken de milletler ve milliyetçiliğin oluşumunda ayrıca önemlidir (Smith, 2017b, s.43). Bu sebeple etno-sembolistler milleti,

“...üyelerinin paylaşılan hatıra, sembol, mit, gelenek ve değerler geliştirdiği, bir tarihi bölgeye ya da ‘anavatana’ bağlı olduğu ve buralarda yaşadığı, belirli bir toplumsal kültürü oluşturduğu ve yaydığı, paylaşılan adetleri ve standartlaştırılmış yasaları gözettiği, isimlendirilmiş ve kendini tanımlamış insan topluluğu...”

şeklinde tanımlamaktadır (Smith, 2017b, s.45). Tüm bu değişkenler her millet tarafından farklı yorumlanabilir. Bu sebeple her millet, milliyetçiliğin farklı biçimlerini benimseyebilir (Smith, 2017b, s.50). Smith’in bu yaklaşımı bize farklı millet veya milliyetçilik tiplerinin de kaynağını işaret etmektedir.

Etno-sembolcü yaklaşımı benimsemiş olan Smith’in etnik ayrımın oluşmasına ilişkin fikirleri her ne kadar farklı yaklaşımları temsil etselerde Gellner’in fikirleri ile benzeşmektedir. Smith’e göre; ayırt edici bir etnik kimliğin oluşabilmesi için bu kitlenin kendi kesimlerinin birliğini vurgulayan bir özel isim alması ile kitlenin geneli tarafından bu ismin kabul edilmesi ve kullanılması ile süreç başlar. Başlayan süreç Smith’in ifadesi ile *“...ötekileri farklılaştırma ve dışlamanın, hatta kimi zaman onlara düşmanlık beslemenin sonucu olan sınır çizimi vasıtasıyla kollektif öz tanımlama anlayışı...”* ile gelişir. Bu süreçte dilde çok önemli bir rol oynar. Smith’e göre; tüm bunlar önemli olsa da toplumsal sınırların oluşması için yeterli değildir. Tıpkı Gellner’in söylediği gibi milletlerin veya toplumsal sınırların oluşması için uzun yıllar sürecek savaşlara ihtiyaç vardır. Bu savaşlar beraberinde ortak yaşanmışlıklar, kahramanlar ve toplumsal fedakârlıklar getirecektir (Smith, 2017b, s.68-69). Böylece etnik grubun bütünleşmesi sağlanacaktır.

Etno-sembolcü yaklaşımı savunan düşünürler, ilkçi düşünürlerden milliyetçiliğin modern çağın ürünü olduğu fikri ile ayrılırken modernist düşünürlerden ise milletlerin oluşumunun milliyetçilik ve modern çağdan daha önce olduğunu iddia etmeleri ile ayrılmaktadır. Yine etno-sembolcü yaklaşıma göre milliyetçiliğin ortaya çıkışını sadece modern çağın getirileri ile açıklamak doğru değildir. Çünkü milliyetçiliğin oluşum ve gelişiminde önemli yer tutan kültürel öğeler uzun bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. O zaman millet ve milliyetçiliğin oluşumunun incelenmesinde çok uzun bir dönemi ele almak gerekecektir. Ayrıca milletlerin oluşumunda etkili olan etnik bağlılıkların incelenmesi içinde uzak geçmişe bakılması gerekir. Etno-sembolcü yaklaşım milletlerin varlığı konusunda da ilkçi yaklaşım ile bazı noktalarda örtüşmez. Bu noktalardan özellikle ikisini vurgulamak gerekir. Milletler ilkçi yaklaşıma göre insanların varlığı ile var olan ve değişmez yok olmaz yapılardır. Etno-sembolcü yaklaşım milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu kabul etsede ilkçi yaklaşım gibi doğal olduklarını iddia etmez. İkinci olarak milletler doğal ve değişmez

değildir. Bölünmeler, yok olmalar ve yeni milletlerin doğuşu mümkündür. Bu süreci milletlerin kendileri ile diğer milletler arasındaki farkları görmesi başlatır.

Avusturya, Sosyal Demokrat Partisi'nin öncülerinden Bauer'in milliyetçilik üzerine görüşleri de özellikle komünist bir bakış açısı ile kaleme alınmasına rağmen Marx ve Engels'den ayrılması dolayısı ile önem arz etmektedir. Avusturya'nın çok kültürlü yapısının da etkisi ile Avusturya Sosyal Demokrat Partisi, milli kimlik kişinin kendisini nasıl tanımladığıdır, diyerek kişilerin parti içerisinde milletlere özgü yapılanmalar oluşturmalarına ve istediği yapıya katılmasına izin verdi. Böylece Avusturya Demokrat Partisi milli farklılıkları veya kimlikleri kabul etmiş oldu. Partinin bu düzenlemesinin kaynağı doğal olarak Otto Bauer ve Karl Renner'dir (Özkırımlı, 2019, s.49). Bauer'e göre; millet bir kader topluluğudur. Yani koşulların bir araya getirdiği hedefleri ve kültürleri aynı olan insan topluluğudur (Özkırımlı, 2019, s.50). Bauer ve Renner'in aksine Marx ve Engels'in milli kimliğe bakışı

“İşçilerin vatani yoktur kendilerine ait olmayan birşeyin ellerinden alınması mümkün değildir. Her ülkenin proleteryası, her şeyden önce siyasal iktidarı ele geçirmek, kendini ulusun yöneticisınıfı düzeyine getirmek, kendini ulus yapmak durumunda olduğu için, kendisi de hala ulusaldır, ama burjuva anlamda değil.”

cümlelerinden de anlaşılacağı üzere tamamen sınıfsaldır (Marx ve Engels, 2011, s.77). Nitekim Marx'a göre; tarih milletlerin değil sınıfların çatışması sonucunda oluşmuştur. Bauer'de bu düşünceden etkilenmiş olsa gerek ki milletler arası ilişkilerin bozulmasının sebebini sınıfsal çatışmalar olarak görmektedir (Özkırımlı, 2019, s.51).

Milliyetçi fikirlerin 18. yüzyılda yaygınlaşması ile milli değer ve kültürlerin önem kazanması, bu alanda çalışmaların artması milletlerin veya milli kültür ve değerlerin bu dönemde ortaya çıktığını göstermez.

Smith'in “...tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı...” millettir şeklindeki tanımlaması milletlerin oluşumuna ilişkin fikirlerini ortaya koymaktadır (Smith, 2017b, s.32). Milliyetçiliğin oluşum ve gelişiminde önemli yer tutan kültürel öğeler uzun bir tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. O zaman millet ve milliyetçiliğin oluşumunun incelenmesinde çok uzun bir dönemi ele almak gerekecektir. Ayrıca milletlerin oluşumunda etkili olan etnik bağılıkların incelenmesi için de uzak geçmişe bakılması gerekir.

Yukarıda bahsi geçen açıklamalar milliyetçiliğin Avrupa'da ortaya çıkarak buradan dünyaya yayıldığı düşüncesi üzerinden görüşlerini geliştirmektedir. Bu sebeple genel itibari ile milletlerin oluşumunu orta çağda milliyetçilik fikrinin yaygınlaşmasını ise 18. yüzyılda

aramaktadırlar. Fakat 8. yüzyılda dikilen Orhun Kitabeleri incelendiğinde millet kavramının çoktan yerleşmiş olduğu görülecektir. Orhun Kitabeleri'nde geçen “*Türk milletini tanzim etti... Türgiş Kağanı Türkümüz, milletimiz idi... Dokuz Oğuz beyleri, milleti!... Bunca milleti hep düzene soktum... Çin milletinin sözü tatlı...*” cümleler millet kavramının geçtiği onlarca ifadeden sadece birkaçıdır (Ergin, 2011, s.3, 5 ve 15). Buradan yola çıkarak Orhun Kitabelerinde geçen bu cümleler sadece Türklerde değil, o dönem Türkistan'da bulunan toplulukların çoğunda millet anlayışının gelişmiş olduğu çıkarımını yapmamıza imkân verir. Orhun Kitabeleri'nin yazılış tarihi göz önüne alındığında millet kavramının çok daha önceden Avrupa'da olmasa da Asya bozkırlarında yaşayan topluluklar arasında yaygın olduğu görülecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. MİLLİYETÇİLİK AKIMI VE OSMANLI DEVLETİ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesindeki millet anlayışı din esasına dayanmaktadır. Kelime anlamı olarak bir dine, mezhebe mensup cemaat manasına gelmesi dolayısı ile “millet” kavramı yayılarak Osmanlı Devleti tarafından da dini cemaatleri ifade etmek için kullanıldı (Devellioğlu, 2008, s.648). Osmanlı Devleti'nde dini cemaatlerin hepsi millet kavramı ile ifade edildi (Sarınay, 2005, s.18). Böylece ayrı ayrı kiliselere ve dini cemaatlere tabi olan Ermeni, Rum, Sırp, Bulgar ve Yahudiler ayrı ayrı milletler olarak tanımlandı. Müslüman ahali ise sadece halifeye bağlı oldukları için herhangi bir ayrıma tabi olmadı (Lewis, 2007, s.333). Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik fikrinin ayrıştırıcı etkisi öncelikli olarak gayrimüslimler arasında yayıldı. Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşayan gayrimüslim halkın dini cemaatler olarak örgütlenmiş olmaları milliyetçiliğin yayılmasını kolaylaştırdı. Özellikle Rum Ortodoks Patrikhanesi ile özerk Bulgar ve Sırp kiliseleri arasında yaşanan sorun milleyetçi fikirlerin Balkanlar'da yayılmasını hızlandırdı (Karpas, 2019, s.37-38).

Lewis, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının sebeplerini açıklarken

“Fransız Devrimi, Batı Hristiyanlığı içinde, İslam üzerinde gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir hareketi idi... Fransız Devrimi ile, ilk kez, Dar-ı Harb'ı Dar-ı İslam'dan ayıran engeli aşan, müslüman liderleri ve düşünürleri arasında istekli bir kabul gören ve Müslüman toplumunun her katını az çok etkileyen büyük bir fikir hareketi ile karşılaşırız.”

cümleleri ile Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti ve İslam dünyasında ne derece etkili olduğunu vurgulamaktadır (Lewis, 2007, s.41 ve s.55). Yazar'a göre bunun en önemli sebebi Fransız İhtilalinin laik ve Hristiyanlık karşıtı yapısıdır. Fransız İhtilalinin Hristiyanlık karşıtı yapısı, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikirlerin İslam topraklarında yayılmasını kolaylaştırdı (Lewis, 2007, s.55).

Osmanlı Devleti, sürekli elçiliklerin açıldığı 1793'e kadar Avrupa'daki gelişmeleri iki kaynaktan takip etmekteydi. Bunlardan ilki Eflak ve Boğdan beyleri ikincisi ise Divan-ı Humayun tercümanlarıdır. (Karal, 2007, s.9). XVII. yüzyılda Avrupa ile diplomatik ilişkilerin artması sonucunda bu iki kaynak yeterli olmamaya başladı. Bu sebeple Avrupa'daki gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne taşıyacak yeni kaynaklara ihtiyaç duyuldu. Öncelikli olarak

Londra, Paris, Viyana, Berlin gibi Avrupa’da önemli merkezlere elçilikler açıldı. Avrupa’nın önemli şehirlerine açılan elçilikler yalnızca bulundukları yerlerdeki siyasi ve teknolojik gelişmeleri değil yeni fikirlerin de Osmanlı Devleti topraklarına taşınmasında etkili oldu. Lewis’e göre; görevlendirilen elçiler dış etkilere kapalı olsa da beraberindeki heyette bulunan Rum tercümanlar ve genç Türk kâtipler batılı fikirlerle tanıştı ve bu fikirleri geri döndüklerinde Osmanlı bürokratlarına aktardı (Lewis, 2007, s.62). Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Rumların, çocuklarını eğitim için İtalya’daki üniversitelere göndermesi Avrupa’daki fikirlerin İstanbul’a taşınmasına farklı bir yol açtı (Lewis, 2007, s.63).

Napolyon’un Mısır’ı işgal girişiminde halka hoşgörülü davranışı bölge halkının Fransız devrimcilerine sempati ile bakmasını sağladı. Böylece Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikirlerin Mısır ve çevresinde hızla yayılmasının önü açıldı. Napolyon ortaya attığı “*Mısır Mısırlılarıdır*” prensibi ile Mısır halkına sempatik görünmek amacıyla Mısırlı olmayan memurların yerine Mısırlı memurlar atadı. Ege adalarındaki işgalini kolaylaştırmak isteyen Fransa, bölgedeki Rumlara Milliyetçilik propagandası yapmaktan kaçınmadı. Karal’ın Napolyon’dan aktardığı “*Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz... Yunanistan’da kabarmağa başlayan milliyet taassubu, din taassubundan daha kuvvetli olacaktır.*” cümleler Fransa’nın amacını açıkça göstermektedir (Karal, 2007, s.101).

İstanbul’da açılan Galatasaray Lisesinin öğretim dili Fransızcaydı. Böylece Osmanlı halkı içerisinde Fransızca bilenlerin sayısı arttı. Bu etki yalnızca Fransızca bilenlerin sayısının artması ile sınırlı kalmadı. Aynı zamanda batı tarzı yetişen öğrencilerin bürokraside önemli görevler üstlenmesi Osmanlı Devleti’nde değişimin adımlarından biri oldu (Lewis, 2007, s.122). İstanbul’da Fransızca basılan Le Spectateur Oriental gibi gazeteleri İstanbul’daki Fransızlar dışında Fransızca öğrenen Türkler de takip etmeye başladı. Bu durum yeni fikirlerin Türkler arasında yayılmasını hızlandırdı (Lewis, 2007, s.97).

1848 İhtilali Dönemi’nde Macarların Avusturya’ya karşı giriştiği bağımsızlık mücadelesi Osmanlı halkı içerisinde heyecanla karşılandı. Bunda Macarların Türklerle akraba olması ve Macaristan’ın eski bir Osmanlı toprağı olması etkili oldu (Armaoğlu, 2010, s.244). Macarların başlattığı bağımsızlık mücadelesi Osmanlı Devleti’ni siyasi ve düşünsel olmak üzere iki farklı şekilde etkiledi. Siyasi olarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Macar mültecileri sorunu yaşandı. Osmanlı Devleti mültecilere sahip çıkarak Liberal Batı Bloğunun desteğini aldı. Hatta İngiltere’de Osmanlı Devleti’ne destek yürüyüşleri dahi düzenlendi. Buna ek olarak Osmanlı Devleti’ne sığınan bazı liberal Macar mültecileri İslamiyeti kabul ederek Osmanlı Devleti hizmetine girdi. Osmanlı Devleti’ne sığınan Kossuth

gibi milliyetçi ve liberal fikirlere sahip isimlerin çevrelerindeki Osmanlı bürokratlarını hiç etkilememiş olması mümkün değildir (Emir, 2020, s.94-95). Balkan uluslarının yanı başında yaşanan bu milliyetçi ve liberal ayaklanmanın çevresine düşünsel etkilerinin olmaması da mümkün değildir. Macarların ortaya attıkları milliyetçi liberal fikirler doğal olarak bu mücadeleyi yakından takip eden Balkan halklarını ve Osmanlı tebasını da etkileyecektir. Yine bu dönemde Eflak ve Boğdan'da ortaya çıkan liberal fikirlerin Macarlardan ne kadar etkilendiğine ilişkin net bir bilgimiz olmasa da Avusturya egemenliğindeki diğer milletlerin olumlu veya olumsuz Macar isyanından etkilendiğini bilmekteyiz. Daha önce Yunan ayaklanmasında mevcut durumun korunması ve milliyetçi ayaklanmaların bastırılmasına aykırı hareket ederek Yunan isyancıları destekleyen Rusya, kendi sınırlarındaki Eflak ve Boğdan'da liberal fikirlerin gelişmesinden rahatsız olarak bölgeye asker sevk etti (Gürgen, 2020, s.13). Daha önce milliyetçilik fikri etkisi ile ayaklanan Yunanlıları destekleyen Rusya, bu kez Osmanlı toprağı olmasına rağmen buradaki liberal hareketleri engellemek için girişimde bulundu. Ayrıca belirtmek gerekir ki Küçük Kaynarca Antlaşması incelendiğinde, Rusya'nın Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim tebaaya yönelik kışkırtıcı faaliyetleri Fransız İhtilalinden dahi önce başlamıştır (Kara, 2007, s.109).

Osmanlı Devleti'nde ilk liberal girişimler halkın veya Fransa'daki gibi bir sınıfın isteğı doğrultusunda değil yönetimin Avrupa'yı memnun etmek ve desteğini almak istemesi üzerine yaşandı. Mısır valisine karşı İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin desteğini almak isteyen Sultan Abdulmecit ve dönemin devlet adamları Gülhane Hattı ile bu ülkelere Osmanlı Devleti'nin bir değişim içerisinde olduğu mesajını vermek istedi (Lewis, 2007, s.107). 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nda da Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak için gayrimüslimlere yeni haklar tanıdı (Lewis, 2007, s.115). Hukuk alanında da benzer gelişmeler yaşandı. Hem II. Mahmut Dönemi'nde hem de Sultan Abdulmecit Dönemi'nde hukuk alanında şeriata aykırı olmamak kaydı ile Batı tarzı adımlar atıldı. 1867 yılında ise farklı bir gelişme yaşandı. Fransa verdiği nota ile Osmanlı Devleti'nden bazı yenilikler istedi. Bu nota Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak anlamına gelse de İngiltere ve Avusturya'nın Fransa'yı desteklemesi Osmanlı Devleti'ni çaresiz bıraktı. Avrupa'da mevcut düzenin korunması yönünde adım atan Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nde reform yapılmasını isteyen Fransa'yı desteklemesi daha önce Rusya açısından da değindiğimiz üzere Avrupa devletlerinin genel tutumunu birkez daha gözler önüne serdi.

Balkanlar'da Osmanlı egemenliğinde bulunan ve milliyetçilik fikrinden ilk etkilenen millet Sırp'lar oldu. Bağımsızlığını elde eden ilk topluluk ise Avrupa Devletleri ve Rusya tarafından desteklenen Yunanistan oldu (Ahmad, 2012, s.36).

Özetleyecek olursak Fransız ihtilali ile ortaya çıkan liberal fikirler daha çok Avrupa'ya gönderilen öğrenciler aracılığı ile Osmanlı Devleti'nde yayıldı. Bu liberal fikirler I. Meşrutiyetin ilanına kadar uygun koşullar oluşmadığı için özellikle Türkler arasında etkili olmadı. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti'nde yenilikler yukarıdan aşağıya şeklinde oldu. XIX. Yüzyılın son çeyreğinde dahi Müslüman Osmanlı halkı arasında liberal fikirler yayılmamıştı. Osmanlı'da hürriyet ve demokrasi fikrinin temsilcileri Avrupa'ya gönderilmiş bir grup öğrenci, aydınlar ve batı tarzı okullarda eğitim almış subaylar oldu. Anadolu, İstanbul'daki gelişmelere çok da yakın değildi. Cumhuriyet Dönemi'nde dahi demokrasi anlayışının yerleşmesi için gösterilen çaba Anadolu ile İstanbul arasındaki mesafenin uzaklığını kanıtlamaktadır. Milliyetçilik fikrinin yayılması ise çok daha hızlı oldu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan gayrimüslim halk arasında Avrupa devletlerinde etkisi ile hızla yayılan milliyetçilik fikri kısa sürede ayrılıkçı ayaklanmalara dönüştü. Osmanlı Devleti topraklarında gerçekleşen her başarılı ayaklanma komşu milletleri de ayaklanmaya teşvik etti. Fransa'nın işgali esnasında Mısır'da ekilen milliyetçilik tohumları zamanla Mısır ve Arap Yarımadası'nda yayıldı. Özellikle İngilizler tarafından I. Dünya Savaşı döneminde kullanıldı. Anadolu'daki müslüman halkta ise durum çok farklıydı. Kendini hâkim unsur olarak gören bu halk, hiçbir zaman milliyeti ön plana çıkartmadı. Günümüzde dahi Anadolu topraklarında hala İslam kimliği milliyetçilik fikrinden daha baskın görünmektedir. Belki de bu sebeple Osmanlı Devleti'nde en geç ve yavaş gelişen milliyetçilik fikri Türk milliyetçiliği fikri olmuştur. Halkın İslami kimliğinin ön planda olması ve kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin içerisinde farklı milletleri barındırıyor olmasının da etkisi ile Türk milliyetçiliği özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde ırkçı değil kültür milliyetçiliği ve vatandaşlık esasına dayalı milliyetçilik olarak gelişti.

Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan Osmanlıcılık, Âdem-i Merkeziyetçilik, İslamcılık ve Türkçülük fikirleri; Fransız İhtilali ile yayılan milliyetçilik fikrinin Osmanlı egemenliğindeki toplumlar üzerinde oluşturduğu olumsuz etkileri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Batıcılık fikri ise Osmanlı Devleti'nin sanayi, askeri ve bilimsel alanda Batı'nın gerisinde kalmasının sonucudur.

2.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DAĞILMAYI ÖNLEME ÇABALARI VE

FİKİR AKIMLARI

Avrupa'da XVII. yüzyılda yaşanan gelişmelerin sonucunda din toplum üzerindeki etkisini yitirmeye başladı. Dinin etkisini yitirmeye başlaması üzerine Batılı devletler iktidarlarına meşruiyet kazandırmak için milliyetçilik ideolojisine başvurdu (Çilliler, 2015, s.51). XVIII. yüzyılda yayılmaya başlayan milliyetçilik anlayışı eşitlik ilkesine dayanırken XIX. yüzyılda *etnik milliyetçiliğin* etkisinin artırması ile eşitlik ilkesi terk edildi. Etnik olarak var olan her millet “*kendi kaderini tayin hakkına*” sahip olduğunu iddia etti (Selçuk, 2012, s.122). Böylece imparatorlukların yerini ulus devletler almaya başladı. XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti kaybettiği savaşlardan sonra yalnızca toprak değil egemenliği altındaki milletleri de birer birer kaybetmeye başladı (Armaoğlu, 2010, s.42). Bu durum, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik fikrinin imparatorluklar üzerindeki olumsuz etkilerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten askeri, siyasi ve ekonomik olarak zayıflamış olan Osmanlı Devleti'nin; milliyetçilik akımının etkisi ile parçalanmasını engellemek amacıyla dönemin aydın ve devlet adamlarının ortaya koydukları fikirler devlet politikasının şekillenmesinde de dönem dönem etkili oldu. Ortaya atılan fikirleri etkin oldukları dönemlere ve bu dönemlerde yaşanan gelişmelerin sosyal etkilerine dayandırarak incelemek gerekir. Nitekim bu sosyal etkiler yeni fikirlerin oluşup yayılmasında da etkili oldu. Dönem dönem devlet politikasında etkili olan bu fikirlerden Batıcılık fikri dışındakiler birer milliyetçilik projesi olarak tanımlanabilir (Çilliler, 2015, s.51). Bu sebeple Akçura'nın Osmanlıcılık ve İslamcılığa ilişkin fikirleri farklı milliyetçilik anlayışlarına ilişkin görüşlerinin bir parçası olarak da değerlendirilebilir.

2.2.1. Osmanlıcılık

Osmanlıcılık fikri batı tarzı vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik anlayışının Osmanlı Devleti'ne uyarlanmış şeklidir (Sarıay, 2005, s.19). Osmanlı Devleti fikir hayatında Müslüman ve gayrimüslimin eşitliği düşüncesi ve Osmanlıcılık kavramının ortaya çıkışı uzun bir süreci kapsamaktadır. Müslüman ve gayrimüslim halkın eşitliğine ilişkin ilk ifadeler Ebubekir Ratip Efendi'nin III. Selim'e sunmuş olduğu raporda sosyal hayata ilişkin Avrupa örnekleri ile yer buldu (Kara, 1983a, s.201). Osmanlı tabiri siyasi terim olarak ise ilk kez Sultan Abdulaziz devrinde kullanıldı (Kara, 1983b, s.291). XVIII. yüzyılda ilk kez ifade

edilen Müslümanlar ile gayrimüslimlerin eşit olduğu fikri XIX. yüzyılda ancak Osmanlıcılık adı ile yeni bir vatandaşlık sistemi şeklini alabilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde etkili olan fikir akımları içerisinde en kapsayıcı olanı Osmanlıcılıktır. Osmanlıcılık fikrinin gelişiminde Balkanlarda milliyetçilik düşüncesinin yayılması ve sonucunda yaşanan Sırp ve Yunan isyanları etkili oldu (Çilliler, 2015, s.54). Osmanlıcılık ile dini ve etnik ayırım gözetmeksizin yeni bir Osmanlı milleti oluşturulması amaçlandı. Akçura, Osmanlıcılık fikrini;

“Osmanlı memleketindeki müslim ve gayrimüslim ahaliye aynı siyasi hakları tanımak ve vazifeleri yüklemek; böylece aralarında tam musavat husule getirmek... din ve soy ihtilaflarına rağmen yekdiğerine karıştırarak ve temsil ederek, Amerika Birleşik Hükümetlerindeki Amerikan milleti gibi müşterek vatanla birleşmiş yeni bir milliyet, Osmanlı milleti meydana çıkartmak...”

cümleleri ile tanımlamaktadır(Akçura, 2011, s.9). Osmanlı Devleti'nde da Fransa'nın ve Amerika'nın yaptığı gibi vatandaşlık esasına dayanan, din ve ırk ayırımı gözetmeyen bir millet oluşturmak amaçlandı. Fakat buradaki temel farklılık Osmanlı halkında vatan kavramının devlet ve devletin sınırlarını değil, insanların doğup büyüdüğü yeri ifade etmesi oldu (Sarıay, 2005, s.19). II. Mahmud'un *“Ben tebaamın Müslüman'ını camide, Hristiyan'ını kilisede, Musevi'sini havrada fark ederim, aralarında başka bir fark yoktur.”* cümlesi din ve ırk ayırımı gözetmeksizin bir Osmanlı milleti oluşturma amacının ifadesidir (Çilliler, 2015, s.53). Bu amaca ulaşmak için öncelikli olarak din farkı dolayısı ile halka yönelik farklı uygulamaların sonlandırılması gerekmektedir.

Osmanlıcılık fikri, müslüman halk arasında da çok benimsenmedi. Müslüman halk, millet-i hâkime iken eşit vatandaş olmaktan hoşnut olmadı. Buna karşılık gayrimüslim halk da Osmanlı tebası değil, Avrupalı olmak istemekteydi (Çilliler, 2015, s.55). Bunda dönemin güçlü devletlerinin Balkan uluslarına verdiği destek de etkili oldu. Balkanlarda yaşanan gelişmeleri sadece dış kışkırtmalara bağlamak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Mesela Hersek isyanının çıkmasının önemli sebeplerinden biri bölgede iltizam sahibi müslümanların uygulamalarıdır (Akşin, 2009, s.149).

Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimin müslüman ile eşit hale gelmesine olumsuz bakış, Osmanlıcılık fikrinin müslüman halk arasında neden çok taraftar bulamadığını açıklayacaktır. Aynı fermanın giriş kısmında devletin geri kalmasının şeriatın terkine bağlanması fermanı hazırlayanların da bu eşitliğe çok inanmadığını, kurtuluşun *Allah'ın inayeti ve Peygamber'in yardımına* bağlayan devlet erkânında da hâlâ dini düşüncenin ön planda olduğunu göstermektedir (Kara, 2007, s.170). Fakat buna rağmen getirdiği yeniliklerle Tanzimat

Fermanı Osmanlı Devleti'nde değişim açısından büyük bir adım oldu. Buna rağmen Osmanlı milleti oluşturmak ve müslüman ile gayrimüslim arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak açısından bakıldığında asıl radikal adım Islahat Fermanıdır (Uçar, 2018, s.91).

Islahat Fermanı ile ortaya çıkan yeni koşullar beraberinde Müslüman ile gayrimüslimin eşit olduğu Mecelle adındaki medeni kanunun hazırlanmasını getirdi (Karal, 1983b, s.171-173). Çünkü Osmanlı Devleti'nde mevcut kaynağını İslamiyet'ten alan hukuk sistemi ile bir Osmanlı milleti oluşturmak ve din farkı gözetmeksizin halka eşit davranmak mümkün değildir.

1864'de çıkartılan Tabiyet-i Osmaniye Kanunu ile artık Müslim ve gayrimüslim halk değil din farkı gözetilmeksizin herkes Osmanlı tebaası olarak kabul edildi. Tabiyet-i Osmaniye kanunu ile oluşturulmak istenen eşit Osmanlı vatandaşlığı anlayışı Müslüman ve gayrimüslim halkın büyük kesimi tarafından kabul görmedi. Özellikle 1865 yılı itibari ile Osmanlılık fikri sert bir biçimde eleştirildi (Uçar, 2018, s.91).

Yusuf Akçura'nın Hürriyet gazetesi koleksiyonundan yararlanarak oluşturduğu Genç Osmanlılar'ın resmi olmayan programında Osmanlılık fikri açıkça görülse de bu fikirler yayınlandığı dönemde çokça eleştirildi (Karal, 1983b, s.308). Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında da gayrimüslimlerin konumu çokça tartışıldı (Karal, 1983c, s.224). Fakat sonuç olarak gayrimüslimlere de Meclis-i Mebusan'da kendilerini temsil etme hakkı verildi. Zaten aksi bir uygulama meşrutiyetin ilanı ile oluşumuna katkı sağlanmak istenen eşit Osmanlı vatandaşı oluşturma fikrini olumsuz etkileyecek, meşrutiyet ile devlete bağlılığı artırılmaya çalışılan gayrimüslim halkı ötekileştirerek devletten daha da uzaklaştıracaktır.

Meclis-i Mebusan'ın açılması ve azınlıklara temsil hakkının verilmesi beklenen olumlu etkiyi yaratmadı. Akçura'ya göre; bunda Mithat Paşa önderliğinde oluşturulan Kanun-i Esasi'nin, Osmanlılık fikrinden çok Osmanlılık fikri altında Türk milliyetçiliğine yakın şekilde hazırlanmış olması etkilidir (Akçura, 2018a, s.31). Bu sebeple Sırp ve Bulgarlar başta olmak üzere azınlıklar durumdan çok da memnun olmadı. Meclis-i Mebusan'a giren gayrimüslim mebuslar 93 Harbi esnasında savaş ile ilgili acil olarak karara bağlanması gereken meseleleri görüşmek yerine kendi azınlık gruplarına ilişkin konuları gündeme getirerek meclis çalışmalarını yavaşlatmaya başladı. 93 Harbi ile Hristiyan halkın yaşadığı toprakların büyük oranda kaybedilmiş olması ve savaş esnasında Osmanlı Devleti egemenliğinde bulunan gayrimüslim halkın tutumu; Osmanlılık fikrinin zayıflamasına, yavaş yavaş yerini İslamcılık fikrine bırakmasına zemin hazırladı (Eltut, 2015, s.124-128).

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin ilanı Osmanlılık fikrinin etkisi ile atılmış adımlar olsa da beklenen etkiyi yaratmadı. Özellikle Islahat Fermanı ile

gayrimüslim halka kendi millet meclislerinde halk temsilcisi bulundurma hakkı verilmesi gayrimüslüm milletlerin liderlerini rahatsız etti. Daha önce kendi kilisesine bağlı milleti hakkında tek söz hakkına sahip olan ruhani liderlerin bu statülerini kaybetmeleri Islahat Fermanı'na olumsuz bakmalarına sebep oldu. İslam ulemasında da durum çok farklı değildi (Berkes, 2007, s.217). Balkan Harbi ile Osmanlılık fikri etkisini tamamen yitirdi (Çilliler, 2015, s.55).

Osmanlılık fikri ile Osmanlı Devleti'nde egemenlik anlayışında da yeni bir düşünce ortaya çıktı. Öncesinde bütün ülke hanedanın malı olarak kabul edilirken Osmanlılık fikrinin etkisi ile artık hanedan ülkenin sahibi değil koruyucusu olarak kabul edildi (Karpas, 2019, s.23). Bu yaklaşımla devlete bakışta da değişim başladı. Artık devletler halkı üzerinden kendi varlığını sürdüren değil halktan aldığı ile halka hizmet eden, halkı koruyan olmaya doğru evrilmeye başladı.

İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlılık fikrine bakış açısını “...Onlar için Osmanlı açıkça Türk anlamına gelir ve şimdiki “Osmanlılaştırma” politikaları Türk olmayan unsurların bir Türk havasında dövülmesinden ibarettir...” cümleleri ile ifade etmektedir (Lewis, 2007, s.218). Gerard Lowther'in fikirleri yaşadığı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerindeki fikri değişimi ifade etse de Tanzimat devrinde dönemin aydınları arasında gelişen meşrutiyet fikrinin en önemli amaçlarından biri azınlıkların kendi sorunlarını ifade etmesine imkân sağlayarak devlete bağlılıklarını artırmak ve dış müdahaleleri engellemektir. Ahmet Mithat'ın “...yeni bir Osmanlı milleti var... ve Osmanlılık, temel bir siyasi bağlılık olarak, Padişahın tebalığını kabul etmekten ibarettir.” cümleleri ile ifade ettiği fikirleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarında da görüldü (Lewis, 2007, s.337). Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan herkese Osmanlı vatandaşı olmayı bir üst kimlik olarak kabul ettirmeyi amaçlayan Osmanlılık fikri; ırka dayalı milliyetçiliğin, dönemin büyük devletlerinin de etkisi ile Balkanlar'da yayılmış olmasından dolayı istenilen bütünleştirici etkiyi gösteremedi. Bu sebeple Osmanlılık anlayışını hayata geçirmek için çıkılan meşrutiyet yolunda yaşanan gelişmeler II. Meşrutiyeti gerçekleştiren kadroda milliyetçi fikirlerin gelişmesinde etkili oldu.

Osmanlıcılığa karşı gösterilen tepkiler büyük oranda milli değil dini karakterlidir. Türkçülüğe karşı da aynı dini refleksler etkili olacaktır. Bu sebeple Türkçülüğe giden yol çok daha uzun ve zorlu geçecektir. Peki, Osmanlı aydınlarını Osmanlı milliyetçiliği fikrinden Türk milliyetçiliği fikrine getiren nedir? Lewis bu soruya “Hristiyan halkların ulusal bağımsızlık mücadelesi ve ona karşı Türk tepkisi...” cümleleri ile cevap vermektedir (Lewis, 2007, s.337).

Osmanlı Devleti'nde Osmanlıcılık fikrinin başarısız olmasının sebepleri incelenirken eğitim sistemine de bakmak gerekir. Avrupa'da millet oluşturma sürecinde önemli aşamalardan biri olan eğitim kurumları Osmanlı Devleti'nde büyük oranda İstanbul'dan değil dini cemaatler tarafından yerel olarak kontrol edilmektedir. Islahat Fermanı ile dini cemaatlerin mektep açması kolaylaştı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde Fransa'da olduğu gibi bütün ülke halkına devlete bağlılığı ve vatan sevgisini aşıl原因an bir eğitim sistemi kurmak mümkün olmadı. Tam aksine farklı dillerde ve özellikle dinî cemaatler tarafından verilen eğitimlerin aksi bir etkisinden dahi bahsedilebilir. 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi ile devlet kontrolündeki modern eğitim kurumları oluşturulsa da medreseler, cemaat okulları ve yabancı okulları faaliyetlerine devam etti. Maarif Nizamnamesi ile azınlık okulları kontrol altına alınmak istendi fakat aynı nizamname ile İstanbul dışında açıl原因acak okullara ruhsat verme yetkisi yerel yönetimlere bırakıldı. (Mutlu, 1999, s.7-8). Bu durum farklı uygulamalara sebebiyet verdi. Oluşturulan bu eğitim kurumlarında öğretilen derslerde sıkça vatan, millet ve devlet vurgusu yapılsada daha önce bahsettiğimiz sebepler dolayısı ile istenilen başarı elde edilemedi. Özellikle Sultan Abdulhamit Dönemi'nde yaygınlaşan Batı tarzı eğitim kurumları etkisini daha çok sultanı tahtından indirecek İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinin yetiştiği kurumlar olarak gösterecektir. Zaten Sultan Abdulhamit, müslümanları böldüğü gerekçesi ile çok daha önce toprağa bağlı vatan anlayışından vazgeçmiştir (Karpaz, 2019, s.26-29). Ayrıca eğitim kurumlarına ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir diğere mesele de Türkçölük fikrinin etkin olmaya başladığı döneme kadar Osmanlı toprakları dışında kalan Türklere ilişkin yeterli çalışmanın olmadığı ve eğitim sistemi içerisinde bu konunun yeterince işlenmediğidir (Akçura, 2019e, s.342).

2.2.2. İslamcılık

Meşrutiyetin ilanı ile denenen Osmanlıcılık fikrinin başarısızlığı Müslüman halk ile gayrimüslim halkı birbirinden daha fazla uzaklaştırdı (Karal, 1983c, s.483). Osmanlıcılık fikri ile gayrimüslim azınlıklara verilen haklar, gayrimüslim halkın sosyal ve kültürel açıdan Müslüman halkın önüne geçmesine imkân tanıdı. Bu durum ve Avrupa devletlerinin Müslüman topraklarını işgal etme girişimleri Müslümanlar arasında dinî milliyetçilik fikrinin gelişmesine zemin hazırladı (Karpaz, 2019, s.44). Batılı devletlerin gayrimüslim tebaa lehine müdahaleleri Osmanlı Müslümanlarını gayrimüslimler ile karşı karşıya getirdi (Karali 1983c, s.540). Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim halk arasında yayılan ayrılıkçı fikirlerin sonucunda saray, halkın devlete bağlılığını artıracak yeni bir ideoloji aramaya başladı. Böylece yıllardır

devletin temellerinin üzerine kurulmuş olduğu esaslardan biri olan İslamiyete dayanan yeni bir ideoloji ön plana çıktı. Bazı yazarlar ise İslamcılık fikrini, Osmanlıcılık anlayışının ortak değerlere sahip Müslümanlar arasında hayata geçirilmesi planı olarak tanımlamaktadır (Karpat, 2019, s.71).

İslamcılık fikri gayrimüslim halka da temsil hakkı verilerek yeni bir Osmanlı vatandaşı oluşturma ve böylece hem Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dış müdahaleyi engellemek hem de dağılmayı önlemek amacıyla ilan edilen Kanun-i Esasi'nin üçüncü maddesinde, halifelik makamının Osmanlı Devleti bünyesinde olduğu vurgusu ile yer buldu. Sultan Abdulhamit Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sonrasında Osmanlıcılık fikrini terk ederek İslamcılık politikası ile dinin birleştirici etkisinden yararlanma yoluna gitti (Karal, 1983c, s.539). Akçura, 1879 – 1908 yılları arasını kapsayan bu dönemi Meclis-i Mebusan'ın kapanmış olması dolayısı ile *“1879 senelerinde başlayan irtica, gittikçe şiddetlenmek üzere 1908 senelerine kadar sürdü.”* cümlesi ile ifade etmektedir (Akçura, 2019d, s.114).

Sultan Abdulhamit döneminde uygulanan İslamcılık politikasının bir diğer amacını; Osmanlı toprakları dışında, Batılı devletlerin sömürüsü altındaki Müslüman halk üzerinde etkinlik kazanarak gerektiğinde bu halkları batılı devletlere karşı kullanmak olarakta kabul edilebilir (Lewis, 2007, s.340). Nitekim bu dönemde Hristiyan devletlerin sömürüsü altındaki Müslüman topraklarında başlayan bazı isyan girişimleri bu politikanın etkili olabileceğine ilişkin inancı artırdı. Fakat Sultan Abdulhamit, İslamcılık politikası ile Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan Müslümanların da katılımı ile oluşturulacak büyük bir İslam devletinden çok İslamiyetin birleştirici etkisi ile Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemeyi amaçlamıştır (Sarınay, 2008, s.71).

Sultan Abdulhamit İslamcılık politikası çerçevesinde başta Araplar olmak üzere devlet yönetiminde Türkler dışındaki diğer unsurlara da önemli görevler vermeye başladı. Sarayda görev alan bu kişilerin de katkısı ile İslamcılık politikasının etkin olduğu bu dönemde Araplar lehine önemli adımlar atıldı (Karal, 1983c, s.545). Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olsun veya olmasın Müslümanların yaşadıkları topraklara ajanlar göndererek din propagandası yaptıran Sultan Abdulhamit, müslümanların yaşadığı toprakların tamamında halkın Halifeye bağlılığını sağlamaya çalıştı. Kuzey Afrika'daki toprak kayıpları ve beraberinde Osmanlı Devleti içerisindeki Arap nüfusunun azalması, aynı dönemde Balkanlar'dan Anadolu ve Rumeliye yaşanan Türk göçleri ile ülkedeki Türk nüfusunun artması Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin kapılarını araladı. Araplar tarihleri boyunca milli kimliklerine sahip oldu ve özellikle İslamiyetin bu topraklarda doğmuş olmasının da etkisi ile kendilerini diğer milletlerden daha üstün gördü (Karpat, 2019 s.43). Akçura'nın da ifade ettiği gibi Osmanlı

Devleti din ve milliyete bir olarak bakarken Avrupalı devletlerin etkisi ile Araplar arasında zaten var olan milli fikirler gelişti ve yayıldı (Akçura, 2018a, s.146). Avrupalı devletler Araplar arasında milliyetçiliği yaymak için Suriye ve Lübnan'da bulunan Hristiyan Arapları kullandı. Yani milliyetçilik ilk olarak gayrimüslim Araplar arasında görüldü ve buradan Müslüman Araplara yayıldı (Sarınay, 2008, s.49). 1906 yılında Arap milliyetçiliği fikrini savunmak amacı ile Cemiyet'ül Nahda el-Arabiyye adı ile ilk cemiyet kuruldu. II. Meşrutiyet döneminde bu cemiyete Kahtaniye, El Ahd ve El-Fettat gibi cemiyetler eklendi (Sarınay, 2008, 97).

İngiltere, Sultan Abdulhamit'in Müslümanlar üzerinde kullanmak istediği halifelik makamının etkisini ortadan kaldırmak amacıyla özellikle Araplara yönelik “...*halifeliğin Kureyş'e ait olması gerektiği ve Araplardan zorla alındığı...*” propagandasını yaparak halifelik makamının Araplar üzerindeki etkisini azaltmayı amaçladı. (Turan, 2017, s.61). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sultanı yani halife ile iyi geçinerek etkisinden yararlanmak isteyen İngiltere bunun yanısıra tamamen kendi kontrolünde bir halife yaratmaktan da geri durmadı (Akçura, 2015c, s.405). Bunun için öncelikli olarak Osmanlı halifesinin İslam dünyası üzerindeki etkisinin azaltılması gerekmektedir. İngiltere'nin politikalarının ne derece etkili olduğu bu konuşmalarda görülmektedir. Halifenin, I. Dünya Savaşı'nda cihad ilan etmesine rağmen Arapların İngilizlerin yanında yer alması İngiltere'nin halifelik makamının etkisini azaltmak için uygulamış olduğu politikanın başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine gazeteler aracılığı ile Araplar arasında Türklerin, Arapları yönetmeye hak ve kabiliyetleri olmadığı propagandası yapılarak Arap milliyetçiliği fikri güçlendirildi (Sarınay, 2008, 97).

Jön Türklerin Arapların yoğun olduğu bölgelerdeki okullarda Türkçe eğitimi başlatması beklenenin aksine Araplar arasında milliyetçi fikirlerin yayılmasını sağladı (Karpat, 2019, s.48). Öyle ki 1913'te Paris'te toplanan Milli Arap Kongresi, Arapların çoğunlukta olduğu coğrafyalarda eğitim dilinin Arapça olarak değiştirilmesini talep etti. Ayrıca yine bu kongrede vali ve yöneticilerin Arapça bilenlerden seçilmesi, üç bakanın Araplardan seçilmesi ve meclisteki Arap vekil sayısının artırılması gibi taleplerde bulunuldu. Akçura 1913 yılında gerçekleştirdiği Suriye ziyareti esnasında yazdığı yazılarında; bölge halkının özellikle meşrutiyetin getirdiği basın alanındaki özgürlüğün de etkisi ile milliyetçilik fikrinden etkilendiğini, Avrupa devletlerinin bölgedeki faaliyetleri ve bölgedeki gayrimüslim halkın Müslüman halka etkisi sonucunda bu toprakların Osmanlı Devleti'nden kopmakta olduğunu açıkça ifade etmektedir. Beyrut'ta kurulmuş olan cemiyetin Akçura'ya verdiği Islahat layihası ile kongrede alınan kararlar büyük benzerlik göstermektedir. Akçura'ya göre; bu talepler “...*bir anlamda otonomi...*” şeklinde tanımlanabilir (Akçura, 2017c, s.37-46).

İslahat talepleri yani dolaylı olarak Kongrenin talepleri kabul edilmiş olmasına rağmen I. Dünya Savaşı esnasında Arap isyanlarının önüne geçilemedi (Sarıay, 2008, s.98-98).

2.2.3. Türkçülük

Kuzey Afrika'daki toprak kayıpları, Müslüman Arnavutların Osmanlı Devleti'nden ayrılması ve Araplar arasında bağımsızlık fikirlerinin yayılması ile İslamcılık politikasının beklenen etkiyi gösteremediği anlaşıldı. Bu sebeple İslamcılık politikasına olan inanç ve ilgi yavaş yavaş azaldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarında Türkçü fikirler ön plana çıkmaya başladı. Akçura, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikri yapısını ifade etmek için 1909 yılının ocak ayında yazdığı yazısında “*İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetçiliği Türk milliyetçisi olmasından fazla değil.*” cümlesine yer vermektedir (Akçura, 2018a, s.144).

Avrupa'da milliyetçiliğin yayılmasına karşı en büyük engel Katolik kilisesi oldu. Osmanlı Devleti'nde de durum farklı olmadı. Türkçülüğün gelişiminin önündeki en büyük engel İslamcılık oldu. İslamcılık fikrinin savunucuları Türkçülüğe katı bir şekilde karşı çıktı. Türkçüler ise milliyetçiliğin ortaya çıkışının sebebi olarak Osmanlıcılık ve İslamcılık fikirlerinin başarısız olmasını gösterdi. Fakat buna rağmen Türkçüler Milli Mücadele'nin hazırlık sahfasında dahi önce Osmanlı Devleti'nde dini cemaatleri ifade etmekte kullanılan millet kavramını kullanmaya devam ederek diğer etnik unsurlara karşı terimin dini karşılığından yararlanmak istedi (Ahmad, 2012, s.64).

Tanzimat ve İslahat Fermanları hiç beklenmedik bir alanda da etkili oldu. Türkçe ve buna bağlı olarak Türkçülüğün gelişmesine katkı sağladı. “Kaba Türkçe” olarak tanımlanan dil Müslüman ve gayrimüslim halk arasında en yaygın dildir. Hatta bazı gayrimüslim halkın bildiği tek dildir (Berkes, 2007, s.255). Osmanlıcılık fikri çerçevesinde din ve mezhep ayrımının terk edilmesi üzerine Osmanlı devlet adamları müslüman ve gayrimüslim halk içerisinde en yaygın dil olan sade Türkçe'ye dönmek zorunda kaldı (Karal, 1983c, s.179-180). Böylece Türkçe önem kazanmaya, gelişmeye ve yayılmaya başladı. Daha önce konuşanların hor görüldüğü “kaba Türkçe” olarak adlandırılan dil; artık devlet erkânı tarafından devlet işlerinde, bilim ve sanat alanında kullanılmaya başlandı. Türkçeyi Arapça ve Farsça etkisindeki şekli ile konuşmanın, okumanın, yazmanın hatta düşünmenin dahi zor olması dolayısı ile dilde sadeleşmeye gidildi (Karal, 1983c, s.212-213). Türkçenin gelişmesinde medreselerin eğitim üzerindeki tekelinin sonlanması da olumlu etki gösterdi. Açılan Batı tarzı okulların önemli bir kısmında eğitim dili Türkçe oldu. Özellikle meslek okullarında eğitimin Türkçe olması ve bu okullardan mezun olanların statü kazanması Türk olsun olmasın halkı

Türkçe öğrenmeye teşvik etti. Yöneticilerin dili olarak Türkçe her ne kadar Arapça ve Farsçadan etkilensede devlet erkânı tarafından kullanılması dolayısı ile Türk milli kimliğinin korunmasında olumlu etkileri oldu (Karpas, 2019, s.21). Tüm bu gelişmeler sonucunda Türkçülüğün ilk hali olarak dilde Türkçülük ortaya çıktı (Karpas, 2019, s.75).

Devletin kurucu unsuru olan Türkler, İslamla öylesine özdeşleşti ki zamanla Osmanlı Devleti içerisinde Türklük unutuldu. Türklük kabalık ve vahşet olarak algılandı. Avrupa ise yıllardır Osmanlı Devleti'ne Türk İmparatorluğu demektedir; devleti idare edenleri ise Türk olarak adlandırmaktaydı (Karal, 1983b, s.291).

Türkler arasında milliyetçi fikirler önce Rus esareti altındaki Türkler arasında görüldü (Kanberoğlu, 2012, s.191). Milliyetçilik devamında Balkanlar'da yaşayan Türkler arasında yayıldı. Bu iki durum siyasi gelişmelerin, fikirlerin yayılmasındaki etkisini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlıcılık fikri tıpkı Fransa'da olduğu gibi yurttaşlık esasına dayanan bir millet sistemi oluşturmayı amaçlarken 19. yüzyılda *etnik milliyetçiliğin* Osmanlı azınlıkları arasında yayılması ile parçalanma başladı. Avrupa'ya eğitim görmek için giden öğrenciler Osmanlı olarak giderken Avrupa'nın Türklere olumsuz bakışından etkilenerek Türk olarak geri döndüler (Karal, 1983b, s.290). Bu sebeptendir ki Genç Osmanlılar dahi Osmanlıcılık fikrinin ülkeyi kurtaracağını düşündükleri dönemde yazdıkları yazılarda Türklerin daha önceki başarılarından ve yetiştirdikleri büyük şahsiyetlerden bahsederek kendi milletlerini yüceltmeye çalıştı (Karal, 1983b, s.326). Aynı dönemde Balkanlar'da yaşanan toprak kayıpları sonrasında Rumeli ve Anadolu'ya yaşanan Türk göçleri ile bu esnada yaşanan zorluklar halk arasında da milliyetçi fikirlerin gelişmesine zemin hazırladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu dönemde Selanik ve çevresinde yapılandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri Balkanlar ve Rumeli'de yaşanan gelişmelere bizzat şahit oldu. Böylece cemiyet içerisinde de Türkçülük fikri etkili olmaya başladı. Fakat cemiyetin yayınladığı risalelerde Arapların bulunduğu coğrafyada halka Müslümanlar, Türklerin yoğun olduğu bölgelerde Türkler, gayrimüslim ve Türklerin bulunduğu bölgelerde ise tıpkı daha önce Mithat Paşa'nın yaptığı gibi halka Millet-i Osmanlı diye hitap edilmekteydi (Karal, 1983c, s.523). Buradan da anlaşılmaktadır ki İttihat ve Terakki Cemiyeti yapılandığı yıllarda bu üç ideolojiyi de kullanarak halkın desteğini kazanmaya çalıştı. Asıl ilginç olan ise 1908 yılında kurulmuş olan Türk Derneğinin beyannamesinde dahi ırksal bir Türkçülüğten çok Osmanlıcılık esintilerine rastlanmasıdır (Sarıay, 2008, s.107). Görülmektedir ki fikir akımları gelişimlerine iç içe bir şekilde devam etmiştir. İncelendiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde bu üç fikri benimsemiş kişilerin bulunduğu ve bu sebeple de fikir çatışmaları yaşandığı görülecektir. Cemiyete yakın yayın organlarında yazılan yazılarda birçok alanda olduğu gibi bu konuda da

cemiyet mensupları arasındaki fikir ayrılıkları anlaşılmaktadır. Sebilü'r-Reşat dergisinde yazılan yazılarda parti içerisindeki çatışma açıkça görülebilir. Tüm bu çatışmalara rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinde Türklük şuuru mevcudiyetini korurken dönemin şartları dolayısı ile cemiyet programında Türkçülüğe yer verilmedi. Buna rağmen Türkçülük fikrine, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde etkin olduğu dönemde olumlu biçimde yaklaşıldı (Karal, 1983c, s.531).

Millî Mücadele sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 tarihli Anayasası'nın 88. maddesindeki "Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes din ve ırk ayırt etmeksizin Türk'tür." ibaresi; Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik anlayışının ayrıştırıcı olmadığını göstermektedir. Yine okullarda okutulması için hazırlanan "Medeni Bilgiler" kitabında yer alan Mustafa Kemal ATATÜRK'ün "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk Milleti denir.*" cümlesi Türkiye Cumhuriyeti'nde oluşturulmak istenen millet anlayışını açıklamaktadır (İnan, 1969, s.18). Atatürk milliyetçiliği olarak da isimlendirilen bu anlayış barışçıl, insancıl ve ırkçı olmayan, vatandaşlık esasına dayalı bir milliyetçiliktir (Tunç ve Bilir, 1998, s.2). Akçura'ya göre; Türkiye Cumhuriyeti adı ile kurulan bu yeni devlet Türkçülük idealinin gerçekleşmesidir (Turhan, 2013, s.28).

Yukarıda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerine kısaca değinildi. Tüm bunlara ek olarak bahsedilen bu üç fikrin devlet politikası olarak benimsenmesi veya terk edilmesinde yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelerin yanı sıra dönemin siyasilerinin kişisel ideolojik düşünceleri de etkili oldu. Öyle ki II. Mahmut Dönemi'nde her ne kadar siyasal gelişmeler zemin hazırlasa da dönemin devlet adamlarının Fransa'daki devlet ve vatandaş anlayışından etkilenmiş olması Tanzimat Fermanı'na ve Islahat Fermanı'na giden yolu açtı. I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkin olan kadro meşrutiyet ile özellikle gayrimüslim halkın devlete bağlılığının sağlanacağına inanarak hareket etmiştir. Fakat burada Sultan Abdulhamit'in uyguladığı İslamcılık politikası gibi sistematik bir uygulamadan çok kişilere bağlı uygulamalar mevcuttur (Ateş, 2016, s.64). Sultan II. Abdulhamit Han ise 93 Harbi esnasında Suriye'de çıkma ihtimali olan isyan girişiminden etkilenerek politikalarını şekillendirdi (Karpat, 2019, s.72). Fakat İslamcılığı devlet politikası haline getirmesinin sebebi sadece bu değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime egemen olduğu dönemde özellikle Balkan savaşları sonrasında Türkçülük ve hatta Turancılık fikrinin yaygınlaşmasında da yine dönemin İttihatçı liderlerinin etkisi görmezden gelinemez. Hatta Sarıney'a göre; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri benimseyeceği ideoloji konusunda Osmanlıcılık ile Türkçülük arasında git geller yaşarken dönemin siyasal olayları onları Türkçülüğe itti (Sarıney, 2008, s.89). Akçura "*İrk üzerine müstenit bir Türk Siyasi Milliyeti husule getirmek fikri pek*

yenidir. Gerek şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nde gerekse gelip geçen diğer Türk devletlerinin hiç birisinde bu fikrin mevcut olduğunu zannetmiyorum.” cümleleri ile Türkçülük fikrinin ilk kez İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bu şekli ile kullanılmak istendiğini ileri sürmektedir. Cemiyet ileri gelenlerini dil veya ırka dayanan milliyetçiliğe iten temel etken ise Almanlar ile olan yakın ilişkileri oldu (Akçura, 2011, s.16-17). Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ni önce imparatorluk olarak, sonra bir İslam devleti olarak ve nihayet en sonunda merkezîyetçi bir Türk devleti olarak yaşatmaya devam ettirmek için ortaya atılan bu üç ideoloji çeşitli dönemlerde etkili olarak devletin politikalarını şekillendirdi. Fakat bu dönemler hiçbir zaman birbirinden kesin çizgilerle ayrılmadı. Son olarak Anadolu Türk milliyetçiliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti kuruldu. Toktamış Ateş'e göre; Atatürk milliyetçiliği olarak adlandırılan bu milliyetçilik tipinde Osmanlıcılığın da etkileri görülebilir (Ateş, 2016, s.66). Çünkü bu milliyetçilik tipinde Anadolu'da yaşayan herkes din ve ırk ayrımı gözetmeksizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ve Türk olarak kabul edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1. YUSUF AKÇURA’NIN HAYATI

Akçura’nın hayatı incelendiğinde; Rusya esaretindeki Türklerin yaşadıklarına şahit olması, Fransa’da görmüş olduğu eğitim ve Rusya Türklerinin tek kurtuluş çaresi olan Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu genel durumun Akçura’da milliyetçi duyguların gelişmesinde etkili olduğu çıkarımını yapmamıza imkân vermektedir.

3.1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

Yusuf Akçura 2 Aralık 1876’da Rusya’nın Simbirsk şehrinde doğdu (Yüce, 1989, s.228). Kendisinden önce doğmuş kardeşlerinden hiçbiri yaşamadı. Tek çocuk olması dolayısı ile biraz “şımarık” büyüdüğünü kendisi de kabul etmektedir (Akçura, 2019b, s.21-23). Simbirsk şehri Altın Orda Devleti’nin yıkılması ile ortaya çıkan Kazan Hanlığı bölgesinde bulunmaktadır (Saray, 1989, s.539). Bu sebeple Akçura’nın Kazan Türklerinden olduğu ifade edilir. Vlademir İlyiç Lenin’in de doğum yeri olması dolayısı ile Rusya tarihi açısından da büyük öneme sahip olan şehir, öncesinde Kazan’a bağlı olsa da 1943 tarihi itibari ile Ulyanovsk Oblast’ı yönetim merkezi oldu. Volga Federal Bölgesi içerisinde bulunmakta olan şehir ismini Sovyet Ekim Devrimi’nin önemli isimlerinden Lenin’in gerçek soyadı olan Ulyanovsk’dan aldı.⁵ Tatarların ve Çuvaş Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Samara ve Kazan şehirlerinin arasında bulunmaktadır. Aynı şehirde doğmuş bu iki önemli tarihi kişilikten Lenin sosyalizmin önemli temsilcilerinden olurken Akçura Osmanlı Devleti’nde Türkçülük fikrinin gelişip yayılmasının öncü isimlerden oldu. Simbirsk şehrinde doğup büyüyen farklı fikirler göz önüne alındığında her ne kadar çocuk yaşta buradan ayrılmış olsada Akçura’nın özellikle Cumhuriyet Dönemi’nde gelişen halkçılığa ilişkin fikirleri incelenirken bu şehrin ve bu şehirde yetişmiş olduğu çevrenin etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Akçura’nın babası Hasan Akçura, annesi Yusufogullarından Bibi Kamer Banu Hanım’dır. Dedesi Süleyman Akçura, Kırım’dan Kazan’a göç etmiştir. Kendisine Züya Baş Knez’liği verilmiştir (Özkan, 2005, s.6). Soylu bir aileden gelen Yusuf Akçura’nın şeceresi

⁵ Rus kaynaklarında eski adı Simbirsk olan şehrin günümüzdeki ismi Ulyanovsk’dur. Yusuf AKÇURA’nın hatıralarında düşünürün doğduğu şehrin isminin 1991’den sonra yeniden Simbirsk olarak değiştiği bilgisine yer verilmektedir (Akçura, 2019b, s.20).

Abdullah Han'a dayanmaktadır (Koşay, 1977, s.390). Akçura'ya göre; ise soyları Kırım Hanlığı'na dayanmaktadır ve "Akçura" Kırım Hanlığı'nda vezirlik unvanlarındandır (Akçura, 2019b, s.20). Babası Rus ordusuna kaputluk kumaş üreten bir çuha fabrikasının sahibidir (Türkmen, 2010, s. 135). Maddi durumu iyi olan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelse de babasının vefatı ve annesinin geçirdiği kaza sonrasında ailesinin ekonomik durumu bozuldu. Babasını 1878 yılında bir kızak kazasında kaybederken annesini 1895 yılında İstanbul'da meydana gelen büyük depremde kaybetti (Arslan, 2010, s.62-68). Annesi kızakla kaza geçirdiğinde daha 6 yaşında olan küçük Yusuf, annesinin tedavisi için seyahatler yapmak zorunda kaldı. Önce Stavropol'a sonrasında Odesa'ya ve son olarak da 1883 yılında İstanbul'a geldi. Buradaki çocukluğu döneminde sıkça Kazan'dan göç etmiş diğer ailelerle ilişki içerisinde bulundu. Yusufpaşa Mektebindeki ilköğrenimi sonrasında önce Kocamustafapaşa Askeri Rüştîyesine, ardından Harbiye Mektebine giren Akçura buradan 1897'de Kurmay Subay olarak mezun oldu. Akçura'nın Türkçülüğü de bu dönemde başladı. Akçura'nın Türkçülük fikri ile tanışmasında İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesindeki yazıları etkili oldu (Akçura, 2019d, s.178).

Akçura daha çocukluğu esnasında annesinin rahatsızlığı dolayısı ile annesinin kımız içmesi için dayısı ile Başkurt Türklerinin bulunduğu Ufa bölgesine seyahat etti. Bu seyahat esnasında dayısının

"Bunlar halis Türk ve Müslümandırlar. Fakat Çarlık Rusya'sı bunları zorla Hristiyanlaştırmıştır. Fakat hiçbirisi ne Türk milliyetinden ne de İslam dininden ayrılmak istiyor... Hükümet bunların büyüklerini hakiki Hristiyan ve Rus yapamayacağını anlamış olduğundan yeni nesli Türklükten ve Müslümanlıktan ayırmaya çalışıyor. Bu Mükrehlerin çocukları cebren valide ve pederlerinden alınmakta ve Kazan'da bunlar için kurulan muazzam yatılı mekteplere yerleştirilmektedir. Mektebi, en koyu Ortodoks misyoner ve papazları idare etmekte olduklarından bu halis Müslüman Türk yavrularının aileleri ve diğer Müslüman Türkler ile münasebette bulunmaları menedilmektedir."

cümleleri sonrasında yaşadığı hissiyatı

"Türklerin mühim bir kısmını milliyetinden ve dininden cebren ve kahren ayırmayı iş edinen Rus Çarlığı Hükümeti'ne ve genellikle Ruslara karşı kalbimde sönmez bir kin ve düşmanlık alevlendirdi... Bu Facia, her ne zaman Rus adını işitirsem gözümün önünde canlanır."

cümleleri ile ifade etmektedir (Akçura, 2019b, s.47-49). Aslında Akçura'nın çocukluk yıllarında hafızasına kazınan bu cümleler Bolşevik İhtilali öncesindeki fikirlerinin ve sonrasında yaşanacak olan değişimin kaynağının en açık ifadesidir.

3.1.2. Trablusgarp, Fransa ve Rusya Yılları

Akçura, Harbiye ikinci sınıf öğrencisiyken tutuklandı. Cezasını çektikten sonra eğitimine devam ederek harbiyeyi tamamladı. Mezuniyeti sonrasında Jön Türkler ile ilgisi olduğu gerekçesi ile tekrar tutuklanarak 1897'de Trablusgarp'a sürgün edildi. Jön Türkler ile Sultan II. Abdulhamit'in 1898 yılında uzlaşması sonucunda cezası affedildi fakat Trablusgarp'ta ikamete mecbur kılındı (Özkan, 2005, s.8). Buradan Fransa'ya kaçtı. Bazı kaynaklar ise sürgün esnasında serbest bırakıldığı ve eğitimine Avrupa'da devam etmek için Fransa'ya gittiğini belirtmektedir. Bu kaynaklarda Trablusgarp'ta oturmaya mecbur kılındığından bahsedilmez (Yüce, 1989, s.228). Akçura Fransa'da görüştüğü Doktor Şerafettin Mağmumi'nin⁶ Fransızlar, Osmanlılık ve Milliyetçilik ile ilgili fikirlerden etkilendi. Paris'te Siyasal Bilimler Fakültesine kaydoldu ve buradan okul üçüncüsü olarak mezun oldu. Ayrıca Akçura'nın Siyaset Bilimleri Fakültesinde ders aldığı hocalar vatansever kişiler olmakla birlikte öğrencilerini de bu yönde etkilemişlerdir. Akçura'nın daha önceki yaşantısı ile oluşan Türkçülük fikri Siyaset Bilimleri Fakültesinde bir kalıba büründü (Akçura, 2019b, s.105-106). Albert Sorel ve Emile Boutmy'in fikirlerinden etkilendi.

Akçura Fransa'daki eğitimini tamamlamasının ardından Rusya'da amcasının yanına giderek burada Kahire'de basılan Türk gazetesinde yayınlanmak üzere "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli makalesini kaleme aldı. Akçura, makalesinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından karşılaştırdı. Akçura'nın ifadesi ile bu makale ile Türkçülük fikri siyasi alanda ilk kez açıkça tartışıldı (Akçura, 2019b, s.113-114). Böylece Türkçülük fikrini siyasi manada ortaya koyan ilk Türk aydını Akçura oldu (Akkuş, 2009, s.32).

Akçura, Kazan'da dersler vererek Kuzey Türklerinin önemli ailelerinin çocuklarında milli bilinç oluşturmaya çalıştı. Ayrıca 1905 ihtilali sonrasında "Rusya Müslümanları İttifakı'nın" teşekkülünde aktif olarak görev aldı ve fırkanın merkez umumi azalığı ile kâtipliği görevlerini üstlendi. Fakat Akçura, seçim döneminde seçilme hakkına sahip olmamasına rağmen aday gösterilmemesi için tutuklandı. Seçimlerden sonra serbest kalan

⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara – 2019, C.2 (Ek), s.167-169

Akçura, Rusya'dan ayrılacağı 1908 yılına kadar Kuzey Türkleri için çalışmalarına devam etti (Akçura, 2019b, s.119-120).

3.1.3. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Yılları

1908 Kasım ayında İstanbul'a gelen Akçura, Necib Asım Bey ve Veled Çelebi'nin de iştirakı ile aynı yılın sonlarında "Türk Derneği" adı ile bir ilim derneği kurulmasında etkili oldu (Akçura, 2019d, s.242). Akçura, 1911 senesinde kurulan Türk Yurdu cemiyetinin kuruluşunda da aktif görev aldı. Aynı yıl Mehmet Emin (Yurdakul)'un Erzurum'a vali olarak atanması üzerine Türk Yurdu mecmuasının imtiyaz sahipliği ve müdürlüğü görevini üstlendi. (Akçura, 2019d, s.246 - 247). Akçura Meşrutiyet Dönemi'nin ilk açık Türkçü partisi olan Milli Meşrutiyet Fırkasının kurucularındandır (Tunaya, 1988, s.351). Ayrıca 1916 yılında "*Rusya Mahkûmu Müslüman Türk-Tatarların Hukukunu Müdafâ Cemiyeti*" adı ile bir teşekkül kurdu (Özkan, 2005, s.12). I. Dünya Savaşı esnasında bu komite adına ABD Başkanı Wilson'a bir telgraf göndererek Rusya esaretinde yaşayan mazlum milletleri himaye ederek yok edilmekten kurtarmasını talep etti (Deniz, 1996, s.82).

Bolşevik Devrimi sonrasında Hilal-i Ahmer cemiyeti adına Rusya'daki esirlerin durumunu incelemek ve görüşmek üzere Kopenhag'da düzenlenecek olan esirlerin değiştirilmesi konferansına Bahriye Miralayı Rauf Bey, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Esirler Şubesi Müdürü İzzet Bey ile katılmak üzere görevlendirildi (Akçura, 2012, s.20). Yine bu dönemde Rusya'ya giderek Osmanlı esirlerine yönelik yardım faaliyetlerinde bulundu (Akçura, 2012, s.32). Tatarların yaşadığı bölgelerde insanî yardım faaliyetleri organize etti. Bu yardım faaliyetleri sırasında Akçura, Tatarlara Bolşeviklerle anlaşmalarını tavsiye etti (Sarınay, 2008, s.214-215). Akçura, 1929-1931 yılları arasında Ankara Hukuk Mektebinde okuttuğu "Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi" isimli dersine ait ders notlarında Çarlık Rusya'nın egemenliği altında yaşayan Türklere yönelik asimilasyon faaliyetlerinde bulunulduğu bilgisine yer verirken Bolşeviklerin yönetime egemen olduğu döneme ilişkin bir bilgiye yer vermemektedir⁷ (Akçura, 2019e, s.375-395). Akçura Rus egemenliğinde yaşayan Türklere Bolşeviklerle anlaşılmasına ilişkin tavsiyede bulundu. Bu tavsiyesinde Zürih'te Lenin ile yaptığı görüşmelerin bir etkisinin olup olmadığını veya Akçura'nın bu tavsiyeyi yapmaktaki amacının ne olduğunu bilmesek de 1919'da verdiği

⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için Yusuf AKÇURA'nın "*Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi*" isimli eserinin "*Rusya'da Milli Hareketler, Rusya'da Türk Kavimlerinin Uğradıkları Tazyiklerle Ona Mukabeleleri ve Rusya'da Türk Milletlerinin İnkişafı*" bölümüne bakılabilir. Burada Çarlık Rusya Dönemi'nde birçok asimilasyon faaliyeti yapıldığından bahsedilirken Sovyet Rusya Dönemi'nde herhangi bir asimilasyon faaliyetinden bahsedilmez.

konferansta emperyalist Türkçülük ve demokratik Türkçülük hakkındaki ifadeleri; kendisi her ne kadar ilk günden itibaren demokratik Türkçülüğü savunduğunu iddia etse de fikirlerindeki değişimi göstermektedir. Fikirlerinde yaşanan değişimi göstermesi açısından Akçura'nın Türkiye – Ukrayna arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik antlaşması sonrasında verilen ziyafetteki konuşmasını incelemek gerekir. Konuşmasında Rusya'yı halkçılık fikrinin kaynağı olarak gördüğünü belirten Akçura, Lenin'i bir kahraman olarak nitelemektedir. Ayrıca yaşanan devrim ile azınlıkların kültürel ve siyasal özerkliklerini kazandıklarını da ifade etmektedir (Şenoğlu, 2008, s.19). Belki de Akçura'nın fikirlerindeki değişimin başlangıcı Rusya'da yaşandığına inandığı bu dönüşümdür.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihi ile başlayan, Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 yılına kadar devam eden süreç Milli Mücadele Dönemi olarak adlandırılmaktadır (Küçük, 2020, s.76-77). Akçura, Rusya'daki faaliyetleri sonrasında İstanbul'a geldi ve burada faaliyetleri sonrasında kısa süre tutukluluk dönemi akabinde 1920 yılında Selma Hanım ile evlendi. Bu evlilikten Ömer Tuğrul adında bir erkek ve Hatice Ülkem adında bir kız çocuğu oldu (Demir, 2008, s.4). İstanbul'un işgali sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın *"Millet birlik olup hâkimiyet esasını ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur"* cümlelerinde ifade edilen düşüncüyü benimseyerek M. Emin (Yurdakul) ile İnebolu üzerinden Ankara'ya gelen Akçura, çeşitli görevler sonrasında Yedek Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Kazım Paşa'nın karargâhında görev aldı (Şenoğlu, 2008, s.17 ve Kılıç, 2019, s.58). Sakarya Meydan Muharebesi'ne Yüzbaşı rütbesiyle katıldı (Sarıay, 2008, s.257-258). Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinde buluna Akçura, Türkiye- Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalayan heyette görev aldı. 1923 yılında İstanbul Vekili olarak TBMM'ye girdi. Akçura daha önce temel ilke ve görüşlerine ters düştüğü için hiçbir siyasi teşekküle üye olmadığını ifade etmektedir. *"Senelerden beri aradığım kaynağı işte nihayet bu halk fırkasında bulmuştum. Sekiz on yıldır Türk Yurdu'nu çıkaran, Halk'a Doğru fikir ve ceridesini neşreden, bir adamın yeri elbette bu fırka olacaktır."* cümleleri ile kendisinin de yıllardır savunduğu milliyetçilik ve halkçılık ilkelerine bağlı olan Cumhuriyet Halk Fırkasına neden üye olduğunu açıklamaktadır (Şahin, 2017, s.49-50). Daha önce de belirtildiği üzere Akçura, II. Meşrutiyet döneminde kurulan Milli Meşrutiyet Fırkasının kurucularındandır. Fakat Milli Meşrutiyet Fırkasının dönemin siyasetinde etkin olmaması dolayısı ile Akçura'nın siyasi alanda ilk kez bu derece aktif olduğunu kabul edebiliriz.

Karpat "İslam'ın Siyasallaşması" isimli eserinde Akçura'nın 1929 – 1932 yılları arasında Türk kültür ve siyasi hayatına yön vermede M. Kemal Paşa'ya yardım ettiğini ifade eder (Karpat, 2009, s.718). Akçura, Mustafa Kemal Paşa tarafından Türk Tarih Kurumunun

kurulması ile görevlendirildi. Bu sebeple Türk Tarih Kurumu'nun kurucusu ve ilk başkanıdır. Bir topluluğu millet haline getirecek en önemli iki unsur tarih ve dildir, diyen Akçura'nın Türk Tarih Kurumu'nun kurucusu ve ilk başkanı olması kaderin ona ömrünün son yıllarındaki bir hediyesi olarak görülebilir (Biçer, 2018, s.26). Bu esnada İstanbul Üniversitesinde Yakınçağ tarihi dersi okuttu. 11 Mart 1935 yılında Kars milletvekili iken vefat eden Akçura, Edirnekapı mezarlığına defnedildi.

Yusuf Akçura; asker, siyaset bilimci ve tarihçi kişiliği ile olaylara farklı açılardan bakabilmekteydi. Bu sebeple Akçura'nın fikirlerini incelerken bu iki özelliğini de göz önünde bulundurmak gerekir.

Akçura, Fransa'da eğitim görmüş olması sebebi ile Avrupalı düşünür ve siyasilerin, Rusya'da bulunmuş olması ve faaliyetleri dolayısı ile Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne bakışını yakinen bilmektedir. Ayrıca Avrupa'da ortaya çıktığı iddia edilen liberalizm, milliyetçilik ve demokrasi gibi fikirleri de bizzat yerinde inceleme fırsatı buldu. Akçura'nın 1926-27 ve 28 yıllarında okuttuğu "Tarih-i Siyasi" dersi notları incelendiğinde döneminin batı kaynaklarına hâkimiyetinin yanı sıra Fransa'da ders aldığı hocaların yine döneminin önemli düşünürlerinden olduğu görülecektir. Şüphesiz tüm bunlar Akçura'nın milliyetçilik anlayışını da etkileyecektir.

3.2. AVRUPA'DA GELİŞMEKTE OLAN FİKİRLERE BAKIŞI

Akçura Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan fikir akımlarına Osmanlı halkı, İslam dünyası ve Türk dünyasına etkileri açısından yaklaşmaktadır. Bu sebeple Akçura'nın milliyetçiliğe bakışını incelemeden önce neden Osmanlıcılık veya İslamcılık fikirlerinin Türk Milliyetçiliği fikrinden daha az faydalı olacağını düşündüğüne bakmak gerekir. Bu fikirleri değerlendirirken yine Akçura'nın Osmanlı Devleti'nin genel durumunu ilgilendirmesi sebebiyle “Şark Meselesine” ve milliyetçiliğin olmazsa olmazı olarak gördüğü halkçılığa bakışını incelemek gerekir. Bu sebeple Akçura'nın Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğe ilişkin fikirlerine geçmeden önce yaşadığı dönemde Avrupa'da gelişmekte olan fikirlere yaklaşımını incelemek gerekir.

3.2.1. Millet Nedir?

Akçura, Batı düşünürlerinin milletlerin oluşumuna yönelik iki farklı yaklaşımları olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki dildir. İkinci yaklaşım ise aynı milletten olma isteğidir. Akçura, yazısının devamında bu yaklaşımlardan hangisinin daha doğru olduğuna yönelik bir tartışmaya girmeyi beyhude bir meşgale olarak nitelese de “*Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*” isimli eserinde milletlerin oluşumunda dilin önemini özellikle vurgulamaktadır (Akçura, 2018c, s.44 ve Akçura, 2017a, s.22). Hatta Akçura, Vakıf gazetesinin 1183'üncü sayısındaki yazısında Beyrut halkının neredeyse tamamının Arapça konuştuğundan bahsettikten sonra “...dil milliyete esas olduğundan, Beyrut'un bütün halkına Arap demek mümkün...” cümlelerini kaleme almıştır (Akçura, 2017c, s.22). Bu ifade Akçura'nın milletlerin ortaya çıkışına ilişkin bakışını açıkça göstermektedir. Avrupa'da milletlerin ortaya çıkışının temeli de yine kutsal kitabın milli lisanlara çevrilmesi ile atıldı. Kutsal kitabın milli dillere çevrilmesini milli edebiyatlar izledi bu gelişmeler milliyetin temelini oluşturdu. Fransız İhtilali milliyet fikrinin siyasi sonuçlarının görüldüğü, konuya ilişkin dil ve tarih araştırmalarının yapıldığı bir dönemin başlangıcı oldu. Akçura'ya göre; dil araştırmaları ırka dayalı milliyetçiliğin, ortak tarihe ilişkin araştırmalar ise iradeye bağlı milliyetçiliğin dayanağını oluşturmaktadır (Akçura, 2017a, s.22-23).

XIX. yüzyılda özellikle Almanların dil alanındaki çalışmaları ırka dayalı milliyetçiliğin dayanağı haline geldi ve Almanlar üzerinden Doğu Avrupa milletlerine yayıldı. Akçura'ya göre; Rusya ve Osmanlı Devleti'nin millet oluşturmada mensubiyet isteği

anlayışına yönelmesinde egemenlikleri altında farklı dinlere mensup ve farklı dilleri konuşan milletlerin aynı anda yaşaması etkili olmuştur. Buradaki tercih siyasadır. Akçura'ya göre en sağlıklı ve yeterli yol budur (Akçura, 2018a, s.45). Fakat Türklerin seceresine ilişkin Akçura, Ebul Gazi Bahadır Han'ın “*Secere-i Türk*” isimli eserinden örnekler vermekte ve burada ırka dayalı milliyetçiliğe yakın olduğu yorumunu yapmamıza imkân verecek “...*milliyetin en tabii ve en kadim telakkisi...*” cümlelerini kaleme almaktadır (Akçura, 2017a, s.26). Akçura'nın en sağlıklı ve yeterli yol yaklaşımını bu gibi devletlerin varlığını devam ettirmesi amacı ile söylenmiş cümleler olarak bakacak olursak düşünürün bu cümleleri ile tutarlılık arz edecektir fakat millet oluşturmak için en sağlıklı ve yeterli yol olarak bakacak olursak Akçura'nın milletlerin oluşumunda en önemli unsur dildir tanımlaması ile çelişecektir. Nitekim biraz önce de belirttiğimiz üzere Akçura, “*Türk, Cermen ve İslavların Münasebat-ı Tarihiyeleri*” isimli eserinde benzer ifadeleri ırka dayalı milliyetçilik için kullanmaktadır. Tüm bu açıklamaların yanısıra Akçura, millet nedir sorusuna cevaben bir tanım da ortaya koymuştur. Türk Ocağının Türk Yılı 1928 adı ile yayınladığı çalışmaya yazdığı makalesinde milleti “...*millet, ırk ve lisanın esasen birliğinden dolayı ictimai vicdanında (toplumsal vicdanında) vahdet hasıl olmuş (birlik meydana gelmiş) bir cemiyet-i beşeriyedir (insan topluluğudur).*” cümleleri ile tanımlamıştır (Akçura, 2019d, s.17).

3.2.2. Milliyetçilik Kuramlarına Bakışı

Akçura, milletlerin kendi ifadesi ile “...*kadim devirlerden beri...*” mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Türk Yurdu dergisinde yayınlanan makalesinde “...*miladi 18. Asırda dahi milletler bittabi mevcut idi: lakin Avrupa milletlerinin İngiltere, Fransa ve Avusturya'dan maadası, milliyyet fikrinin şimdiki mefhumunu ifade edecek surette henüz teşekkül edememişti.*” cümlelerine yer vermektedir (Akçura, 1999a, s.150). Bu ifade Akçura'nın milliyetçilik kuramlarından ilkçi yaklaşıma daha yakın olduğunu göstermektedir. Yine aynı eserinde Akçura, Avrupa'da milliyet fikri ancak XIX. yüzyılda tespit edilebilmiştir diyerek modernist yaklaşımın kaynağını da işaret etmektedir (Akçura, 2017d, s.501). Yine Türk Yurdu dergisinde yayınlanan makalesinde kullandığı “*18'inci asr-ı miladide taazzu etmiş milletler azdır. Mevcutlarının da vicdan-ı millileri na-tamamdır.*” cümleleri ise Akçura'nın görüşlerini başka bir noktaya taşımaktadır (Akçura, 1999a, s.150). Buradan anlaşılıyor ki XVIII. yüzyıldan önce de var olan milletler bu yüzyılda teşkilatlanarak ortaya çıktı. Bu bakış açısı ile Akçura, ilkçi yaklaşımdan etno-sembolcü yaklaşıma evrilen bir noktada konumlandırılabilir.

3.2.3. Şark Meselesine Bakışı

Akçura, Batılı kaynakların Şark meselesini Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya ilk adımı attığı XIV. yy'dan itibaren başlattığını ifade etmektedir (Akçura, 2017d, s.270). Akçura'nın ifadesi ile Şark meselesi dünya tarihinde yaşanan en uzun savaştır (Akçura, 2017b, s.59-60). Akçura'ya göre; Şark meselesi, İslam ordusunun Kudüs'ü fethi ile başlamıştır (Akçura, 2018b, s.28). Diğer kaynaklardan farklı olarak Akçura, Rusya'nın doğuya ilerleyerek buradaki Türk devlet ve hanlıklarını işgal etmesini de Şark meselesinin bir parçası olarak görmektedir (Akçura, 2017d, s.270). Yani Şark meselesi Avrupa'dan Asya bozkırlarına geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu sebeple Balkanlar'da yaşanacak milliyetçi isyanlar ve Rusya egemenliği altına girmiş Türklerin durumuda Şark meselesinin bir parçasıdır. Driyo, Şark meselesini bir İslam meselesi olarak gördüğünü ifade etse de cümlelerinden özellikle XIX. yüzyılda Şark meselesinin neden Osmanlı Devleti topraklarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Akçura, 2017d, s.271).

Akçura'nın Droye'den aktardığı “...*bu yabancı kuvvetleri, yani Müslümanları, Türkleri mahv ve tahribe uğraşmaktadırlar.*” cümlesi bize Batı'nın gözünde Türk ile İslamiyetin ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir. Akçura'nın “*küçükken ilmi hallerimizden din ve millet birdir şeklinde öğrenmiştik*” cümlesi İslam coğrafyasında da millet-din ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır (Akçura, 2018a, s.43). Nitekim Şark meselesi ne sadece dini ne de sadece ırkidir. Şark meselesi; din, ırk ve iktisat eksenli bir meseledir (Akçura, 2017d, s.273). Akçura'ya göre; Kudüs'ün fethi ile Müslüman-Hıristiyan kavgası olarak başlayan Şark meselesi IX. yüzyılda Türklerin İslam dünyasının koruyucusu ve lideri olması ile Türk-Hıristiyan kavgası şeklini almıştır (Akçura, 2018b, s.33).

3.2.4. Halkçılık

Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu “Babamın Arkadaşları” isimli eserinde Akçura'nın fikir dünyasını tarif ederken “*Bir yandan sosyalist bir içtimai görüşü romantik bir akıl işi halinde yürütürken, öte yandan koyu milliyetçi bir inancın sahibiydi ve bu iki fikrin yarattığı tezat kısaçları arasında bocalamaları oluyordu.*” cümlelerine yer vermektedir (Ağaoğlu, 2020, s.88). Akçura'nın bu şekilde algılanmasına bakış açısındaki farklılık sebep olmuş olabilir. Çalen'e göre; diğer Osmanlı-Türk aydınlarında olmayan bu farklı bakışın kaynağı Akçura'nın farklı şartlar ve coğrafyalarda edindiği tecrübelerdir (Çalen, 2018, s.15).

Eserleri incelendiğinde Akçura'nın halkçılığa bir ilgisinin olduğu aşikârdır. Kendisi bu ilgisini “...iki esasi fikir vardır ki onların doğruluğuna ta gençliğimden beri, kani ve mümin idim; ve elimden geldiği kadar da o iki fikrin hizmetçisi olmaya çalıştım. Bu iki fikirden birisi milliyetçilik, diğeri halkçılıktır.” cümleleri ile de kabul etmektedir (Akçura, 2017b, s.173). Hatta daha önce de belirtildiği üzere Ağaoğlu buradan yola çıkarak olsa gerek Akçura'yı “bazen sosyalist” olarak dahi tanımlamaktadır. Halkçılığın bilenen tanımı üzerinden yapılacak bir çıkarıma göre, bu yaklaşım kısmen doğru olarak kabul edilebilecek olunsada kişinin fikirlerini yorumlarken kendisinin terimlere yüklediği anlamlardan yola çıkmak gerekir. Akçura halkçılığa günümüzde yüklenmiş anlamlardan farklı bir anlam yüklemektedir. Akçura, “Tarih-i Siyasi” isimli eserinde halkçılığı kısaca “müsavatsızlık” olarak tanımlamaktadır (Akçura, 2017d, s.421). Yine Akçura'ya göre; müsavatsızlık, demokrasinin olmazsa olmazıdır. Aynı eserinde Akçura, Fransız İhtilali'nden bahsederken burjuvanın üstlendiği rolden övgü ile bahseder ve Osmanlı Devleti'nde de demokrasinin gelişimi için yerli burjuvanın oluşturulması gerekliliğini savunur. Buradaki amaç halkçılık ile ulaşılmak istenen amaçla aynıdır. Akçura için halkçılık demokrasinin olmazsa olmazı iken burjuva demokrasiyi getirecek veya koruyacak bekçidir. Akçura eserlerinde eşitlikten bahsederken ekonomik bir yaklaşım göstermemektedir. Akçura'ya göre; halkçılığın asıl hedefi kayıtsız şartsız milli hâkimiyettir (Akçura, 2017b, s.140). Bu sebeple halkçılık, milliyet fikrinin unsurlarındandır (Akçura, 2019d, s.73).

3.3. AKÇURA’NIN XIX. ve XX. YY’da OSMANLI DEVLETİ’NDE GELİŞEN FİKİRLERE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli makalelerinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinden hangisinin daha faydalı olduğuna ilişkin bir çıkarım yapmaya çalışırken öncelikli olarak faydalı olmanın ne manaya geldiğini açıklamaktadır. Akçura faydalı olmayı daha kuvvetli olmak olarak açıklamaktadır. Bu tanım beraberinde kimin daha kuvvetli olması sorusunu getirmektedir. Ona göre bu sorunun cevabı ancak his ile bulunabilir ve Akçura Müslüman, Osmanlı vatandaşı bir Türk şeklinde hissetmektedir. Bu sebeple Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinden hangisinin daha faydalı olduğunu da İslamiyet, Osmanlı Devleti ve bütün Türklere faydaları belirleyecektir. Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti'nin menfaati bütün Müslüman ve Türklerin faydasına iken İslamın menfaati Osmanlı Devleti'nin ve Türklüğün faydasına tamamen uymaz. Çünkü Türklerin ve Osmanlı Devleti'nin içerisinde gayrimüslim halk da bulunmaktadır. Akçura bu fikre yer verdikten sonra aynı eserinde

Türkler arasında gayrimüslimlerin çok az olması dolayısı ile İslam ile Türklüğün bu manada menfaatlerinin örtüşmemesini ehemmiyetsiz olarak nitelemektedir. Türklüğün menfaati de bütünü ile Osmanlı Devleti ve İslamın faydasına uymamaktadır. Yine Osmanlı Devleti egemenliğinde ve İslam toplumunda Türk olmayan unsurlar da bulunmaktadır. Türklüğün güçlenmesi bölünmelere sebebiyet verecektir. Buradan çıkacak sonuç İslamın, Osmanlının ve Türk'ün ortak menfaati Osmanlı Devleti'nin güçlenmesindedir ve bunun için çalışılmalıdır (Akçura, 2011, s.21-23). Akçura Osmalıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini bu yaklaşım ile değerlendirmektedir.

3.3.1 Osmanlıcılık

Fransız İhtilaline göre bireyler hürdür. Bireylerden bir araya gelen cemiyetler de hür olmalıdır. Eğer her millet hür ise bir milletin başka bir millete tabi olması ve onun çıkarttığı kanunlar ile yönetilmesi adil olmayacaktır. Yani her millet kendi kanununu yapma ve kendi kaderini tayin hakkına sahip olmalıdır. (Akçura, 2017d, s.505). Fakat gerçekte birçok millet kendi kaderini tayin hakkına sahip değildir. Çünkü yine Akçura'nın *"Hanımlar, beğler, benim tarih ve hayattan şimdiye kadar hasıl ettiğim kanaat, hakkın ancak kuvvet ile kaim olduğudur."* cümlelerinden anlaşılacağı üzere diplomasinin gerçekleri çok farklıdır (Akçura, 2017d, s.26). Bu sebeple Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'da mevcut durum korunurken Osmanlı Devleti topraklarında farklı gelişmeler yaşandı. Fransız İhtilali her millet kendi kanunları ile yönetilme hakkına sahiptir derken milleti de yeniden tanımlamaktadır. Şöyle ki aynı kanunlarla yönetilmek isteyen yani birlikte yaşamak isteyen topluluklar Fransız İhtilaline göre millettir (Akçura, 2017d, s.505).

Sieyes'in millet tanımı da Akçura ile örtüşmektedir. Sieyes'e göre millet; *"Müşterek bir kanuna tabi olarak yaşayan ve aynı teşrii kuvvet tarafından temsil edilen ortaklar heyeti..."* şeklinde tanımlamaktadır (Kedourie, 2017, s.28). Bu yaklaşım vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik anlayışını getirmiştir. Akçura özünde Osmanlı milleti oluşturma ve ilerlemeyi amaçlayan Tanzimat Ferman'ının Türk milliyetçileri tarafından aşırı şekilde eleştirilmesini *"...ifrata sapan tezahürleri..."* olarak nitelemektedir (Akçura, 2017d, s.510). Fakat burada savunulan noktanın Osmanlı milleti oluşturma gayesi olduğunu söylemek Akçura'nın Osmanlıcılık ile ilgili daha ilerde değineceğimiz fikirleri ile çelişecektir. Ayrıca Akçura'nın *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar* isimli eserinde yapmış olduğu millet ve milliyetçilik tanımı da Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı ile çelişmektedir (Akçura, 2017a, s.17). Nitekim Avrupa'da ve Balkanlar'da kısa süre

sonra Alman düşünürlerinde etkisi ile tercihlere dayanan milliyetçiliğin yerini ortak geçmiş ve dile dayanan milliyetçilik anlayışı almaya başlayacaktır (Akçura, 2017d, s.518).

Avrupa’da ortaya çıkan fikirler Osmanlı topraklarında XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlandı (Akçura, 2019d, s.20). Akçura’ya göre Osmanlı düşünürleri ve devlet adamları Avrupa’da ortaya çıkan fikirleri kendilerine göre yorumlamak yerine aynı şekilde alıp uygulama yoluna gitti (Akçura, 2019d, s.23). Akçura’nın bu çıkarımını doğrulamak adına Osmanlı Devleti’nin Fransa ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu dönemde Fransız tipi milliyetçiliğin ön plana çıkması ve Almanya ile ilişkilerin geliştiği dönemde ise Alman tipi milliyetçiliğin ön plana çıkması örnek olarak gösterilebilir. Yine Genç Osmanlılar tarafından Fransızcadan doğrudan alınarak kullanılan “*la Nation*” kavramı incelenecek olursa Fransa ile Osmanlı toplum yapısındaki farklılık dolayısı ile Osmanlı Devleti’nde aynı karşılığı bulması mümkün olmayacaktır (Akçura, 2019d, s.28).

Genç Osmanlılar tarafından millet kavramının bir tanımının yapılmamış olması dolayısı ile *la Nation* terimine yükledikleri anlamda yeterince açık değildir. Akçura’ya göre; Genç Osmanlılar daha önce ifade ettiği üzere tıpkı Fransa’da ortaya çıkan Fransız millete benzer şekilde Osmanlı toplumunu da bir millet olarak gördükleri için veya millet kavramının tanımlandığı takdirde Osmanlı Devleti’nde bölünmelere sebep olacak olması dolayısı ile bu kavramı tanımlama yoluna gitmemişlerdir. Ayrıca Akçura, bu seçeneklerden ilkinin doğru olması durumunda Genç Osmanlıların kavramı, kavramın etkisini ve Avrupada bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeleri tam olarak kavrayamamış olacaklarını ifade etmektedir. Nitekim Akçura’ya göre; Genç Osmanlıların millet kavramını tanımlamamasının asıl sebebi ikinci bahistir. Buradan yola çıkan Akçura, Genç Osmanlıların bir Osmanlı milleti oluşabileceği ümidi beslediklerini, bu sebeple Osmanlılık fikrini benimsediklerini öne sürmektedir (Akçura, 2019d, s.29).

Akçura, *Muasır Avrupa’da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar* isimli eserinde millet kavramına ilişkin farklı tanımlara yer vermektedir. Kendisi ise

“...aynı ırktan gelmek cihetiyle bedeni yapıları ve lisanı aynı olan, aynı adetler ve ahlak ile donanmış ve bunlara alışmış bulunan, tarihi geçmişlerindeki birlik ve ortaklık hasebiyle menfaat ve duygularında ve bundan dolayı itikat ettikleri temel konularda uyum ve imtizac sağlanmış olan insan bireylerinin teşkil ettikleri bir cemiyete “millet” namı verilir.”

tanımlamasını yapmaktadır. Akçura milliyetçiliği ise “...bir millet teşkil etmiş olan insan bireyleri müstakil bir devlet halinde teşkilatlanarak yaşamaya haklıdır. İşte bu davaya milliyet ilkesi denir.” şeklinde açıklamaktadır (Akçura, 2017a, s.17). Akçura *Yeni Türk*

Devletinin Öncüleri isimli eserinde de “Bir millet teşkil etmiş olan insan toplulukları, müstakil bir devlet halinde teşkilatlanarak yaşamak hakkına hazidirler.” cümleleri ile milliyet fikrini tanımlamaktadır (Akçura, 2020, s.16). Görülmektedir ki Akçura’ya göre; milletler müstakil bir devlet halinde teşkilatlanarak yaşama hakkına sahip olmalıdır. Fakat bu durum Osmanlı Devleti’nin mevcut durumu ile çelişmektedir. Akçura bu çelişkiye cevap vermek için Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına aldığı ulusların mevcut düzenlerini değiştirmemesini, bu halkların kendi geleneklerine göre yaşamalarına mücade etmesini ve vermiş olduğu hukuki hakları ileri sürmektedir (Akçura, 2018a, s.50). Ayrıca düşünür Fransız İhtilali sonrasında Osmanlı Devleti’nin varlığını mevcut şekilde devam ettiremeyeceğinin de farkındadır. Siyaset Bilimleri Fakültesi bitirme tezindeki

“Muhafazakarların istedikleri gibi kuvvet ve zorlamayla da İmparatorluğun birlik ve bütünlüğünü korumak mümkün değildir. XX. asır Avrupası buna izin vermez... Hasıla Osmanlı İmparatorluğu, varlığını koruyabilmek için, bir birleşik devlet şekline dönüşmelidir.”

ifadeleri 1903 yılında devletin yaşaması için düşündüğü yegane yöntemi işaret etmektedir. Bu yöntem Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmasına mücade edilmeyecek veya kendi istekleri ile Osmanlı Devleti’nde ayrılacak gayrimüslim halkın federal bir devlet yapısı içerisinde devlete zayıf olan bağının sürdürülmesi şeklinde özetlenebilir (Akçura, 2019c, s.109-110). Aslında bu Akçura’ya göre; uygulanması mümkün olmayan Osmanlılık fikrinin yeni şartlara göre geliştirilmiş şekli olarak nitelenebilir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin önünde ABD örneği bulunmaktadır. Ayrıca yıllar sonra İngiltere de sömürgelerinin kraliçeye olan bağlılığını devam ettirmek amacı ile benzer bir yöntemi deneyecektir.

Akçura, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini karşılaştırırken kendi düşünce yapısına göre bu fikirlerin uygulanıp uygulanamayacağına ve hangi fikrin devletin kurtuluşu olacağına karar vermeye çalışmaktadır. Özellikle dönemin siyasi koşullarını da göz önüne alarak olayları sadece Osmanlı Devleti’nin çıkarları üzerinden değerlendirmemektedir. XIX ve XX. yy. dünya siyasetine yön veren Rusya, İngiltere, Avusturya, Prusya ve Fransa gibi devletlerin politikalarından da yola çıkarak değerlendirmeler yapmaya çalışmaktadır. Makaleler 1904 yılında Osmanlı Devleti’nin politikalarını İslamcılık fikri çerçevesinde şekillendirdiği bir dönemde Türkçülük fikrini İslamcılık ve Osmanlılığa karşı savunması dolayısı ile önem arz etmektedir. Akçura bu eserinde Osmanlılık fikrine ilişkin “...pek yüksek bir hayali gayeye, pek yüksek bir ümide doğru yükselmiyordu...” ifadelerine yer vererek, Osmanlılık fikrini sadece Müslim ve gayrimüslime aynı sorumlulukları ve aynı

hakları vererek eşitlik sağlanması olarak açıklamaktadır (Akçura, 2011, s.9). Akçura'ya göre; Osmanlılık fikri ilk uygulayıcısı olan II. Mahmut ve dönemin devlet adamlarının Fransız İhtilali ile ortaya çıkan vicdanî tercihe dayanan milliyetçilik anlayışını tam olarak anlayamamış olmasının ve Avrupa'da farklı ırkların bir araya gelmesi ile oluşan milletlerin örnek alınmasının bir ürünüdür (Akçura, 2011, s.10). Bu hali ile Osmanlılık fikrinin zayıf yanı ise Osmanlı Devleti toprakları dışında kalan milyonlarca Türk ve Müslümanı tamamen dışarıda bırakmasıdır. Ayrıca Almanların ortaya koyduğu dil ve ırka dayanan milliyetçilik anlayışın etkinlik kazanması ile Osmanlılık fikri ilk dayanağını kaybetmiştir (Akçura, 2011, s.11)

Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti'nin, 1904 tarihli sınırlarını korumasının yegâne yöntemi bir Osmanlı milleti oluşturmaktır (Akçura, 2011, s.23). Fakat böyle bir milleti oluşturmamanın mümkün olmadığını gerekçeleri ile açıklamaktadır. Bu gerekçelerden en önemlisi Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hâkim unsur olan Türk ve Müslümanların bu hâkimiyetlerini kaybetmek istememesidir (Akçura, 2011, s.25). Ayrıca İslam hukuken tam eşitliği de kabul etmemektedir. Gayrimüslimler de bir Osmanlı milleti içerisine girmek istememektedir. Çünkü Osmanlı Devleti onların egemenliklerine son vererek kendi bakış açılarına göre onların topraklarına zulüm, hakaret ve azap getirmiştir. Ayrıca bu gayrimüslim halk, yıllardır egemenliği altında yaşadığı Osmanlı Devleti'nin eski gücünde olmadığını da bilmektedir. Birçok komşuları kısa süre önce bağımsızlıklarını kazanarak yıllar önceki yönetimlerini yeniden kurmuştu (Akçura, 2011, s.26-27). Akçura'ya göre; Osmanlı milleti oluşturulmasını istemeyen bir başka grup da Avrupa ve Balkan devletleri ile Rusya'dır. (Akçura, 2011, s.27-30).

Akçura'nın neden Osmanlılık fikrinin başarılı olacağına inanmadığını anlamak için Vakit gazetesinin 441'inci sayısında kaleme aldığı yazısına bakmak yeterli olacaktır. Akçura yazısında Osmanlı Devleti egemenliğindeki özellikle gayrimüslim unsurların seçim çalışmalarında kullandıkları afişlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanması isteklerini açıkça gözler önüne serdiğini aktarmaktadır (Akçura, 2018a, s.143). Osmanlılık fikri ile açılan Mebusan Meclisine mebus seçimlerinde bile ayrılıkçı fikirler ön plana çıkarken Akçura'nın Osmanlılık fikrinin başarılı olacağına inanması mümkün müdür? Balkanların önemli bir kısmının Osmanlı egemenliğinden çıktığı ve Sultan II. Abdulhamit döneminde İslamcılık politikasına sıkı sıkıya bağlı kalındığı bir dönemden sonra Osmanlılık politikasına olan inanç daha da azaldı. Akçura Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını Avrupa devletlerinin kendi içlerindeki anlaşmazlıklara bağlamaktadır (Akçura, 2015a, s.373). Nitekim İngiltere – Rusya ve İngiltere- Almanya rekabetinin temelinde de Osmanlı İmparatorluğu

topraklarının paylaşılması ve Hindistan’a giden yollara egemen olma meselesi bulunmaktadır (Akçura, 2015b, s.385-186)

Görülmektedir ki bir Osmanlı milleti oluşturulması bu milletin içerisinde bulunacak toplulukların da dâhil olduğu geniş bir kitle tarafından istenmemektedir. Bu sebeple bir Osmanlı milleti oluşturulması mümkün değildir (Akçura, 2011, s.30). Akçura 1928 yılı yazılarında da özellikle Osmanlı egemenliğindeki uluslarda milliyetçilik fikrinin çoktan yayılmış olması ve bu milletlerin bağımsızlığının dönemin büyük devletleri tarafından desteklenmesi dolayısı ile müslümanlar ile gayrimüslümlerin artık bir arada yaşamaya devam etmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Osmanlı Devleti’nin İslamcılık politikasına yönelmesi dönemin devlet adamlarının da bu fikirde olduğunu göstermektedir (Akçura, 2019d, s.78-79).

3.3.2. İslamcılık

Fransız matematikçi Fourier’e göre fikir kuvvettir. Akçura’ya göre ise; kuvvet olan fikirlerin en önemlileri din ve milliyet fikirleridir (Akçura, 1999a, s.150). Akçura’nın milliyetçilik ve din ilişkisine ilişkin “...küçükken ilmi hallerimizden din ve millet birdir şeklinde öğrenmiştik...” cümlesine daha önce değinilmişti. Akçura bu cümleler ile başladığı yazısının devamında din ve milletin bir olması anlayışının İslam toplumuna Musevilerden geldiğini fakat Türkler ve İranlıların İslamlaşmalarına rağmen Araplaşmadıklarını, bu sebeple bu yaklaşımın aslında İslam toplumu için tam olarak geçerli olmadığını ileri sürmektedir (Akçura, 2018a, s.43). Akçura’ya göre; İslamiyet milliyet fikrinden üstündür ve hiçbir millete ait değildir. Fakat Akçura, Arapların İslamiyet’i tıpkı Yahudiler gibi milli bir din olarak algıladığını iddia etmektedir (Akçura, 2017c, s.47). İslamcılık fikrini savunanların da “din ve millet birdir” fikrinden yola çıkarak bütün İslam coğrafyasını tek bir millet haline getirmeyi amaçladığını ileri sürmektedir (Akçura, 2011, s.13). “Siyaset ve İktisat” isimli eserinde yer verilen konuşmasında “... hatta ekseriya yekdiğeriyle tedahül eden (iç-içe giren) bu iki gayeye takribi (yakınlaşmayı) istihdaf etmiştir (hedef almıştır).” cümlelerine yer vermektedir. Akçura’ya göre; bu iç-içe girmeyi anlayabilmek için din ve milliyet alanındaki sürekli gelişim ve değişimi anlamak gerekir (Akçura, 2017b, s.114).

Akçura İslamiyetin kabulü sonrasında Türklerin milli benliklerini koruduklarını belirtse de İslamiyetin Türk kültürünün şekillenmesinde önemli bir unsur olduğunu da kabul etmektedir (Akçura, 1999b, s.260). Akçura, “...milli terakki ve tekamüllere müsaade edeceği, hatta onları teşvik eleyeceği, -çünkü milliyetlerin tekamülü, hakiki fikr-i dininin

kuvvetlenmesine bais olacağı-...“ cümleleri ile dinin kuvvetlenmesinde de milliyetin etkili olacağını ifade etmektedir (Akçura, 1999b, s.279). Akçura’ya göre; Türk kültürünün şekillenmesinde etkili olan İslamiyet, Gellner’e göre; dinler arasında reformasyona en yatkındır (Gellner, 2018, s.165).

Akçura’ya göre; İslamiyet temelinde mensubu olunduktan sonra diğer bütün ayrılıkları ortadan kaldıran bir yapıya sahiptir. Öyleki Akçura bu durumu *“İslam kuvvetli bir değirmendir ki, farklı cins ve din müntesiplerini öğütüp, dinen, cinsen bir, aynı haklara sahip, yekdiğerinden hiç farksız müslümanlar çıkarır.”* cümleleri ile ifade edilmektedir. Fakat kısa süre sonra İslam devletinde de siyasi ayrışmalar yaşanmıştır (Akçura, 2011, s.33). Ayrıca İslamı benimseyen diğer milletler Emeviler Dönemi’nin de etkisi ile milli kimliklerini kaybetmedi. Emevilerin Arap milliyetçiliği politikası, Türkler gibi her dönem milli hisleri güçlü olan milletleri ötekileştirerek milli benliklerini korumalarına olumlu katkı sağladı (Akçura, 2020, s.20). İslam dünyası zamanla siyasi olarak da parçalandı ve belli bölgeler Hristiyan devletlerin egemenliğine girdi (Akçura, 2011, s.34).

Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset” makalelerini yazdıktan dokuz yıl sonra 1913 yılında Vakit gazetesine Suriye’den gönderdiği mektuplar İslamcılık politikasının neden uygulanamayacağını açıklamaktadır (Akçura, 2017c, s.37-57). Bu mektuplardan ayrıca Osmanlı İmparatorluğu’nun bu coğrafyaya yeterince ilgi göstermediği çıkarımı da yapılabilir. Suriye’de birçok Avrupa devleti okullar açarak bölgede kendi taraftarlarını yetiştirmiş ve Araplar arasında çoktan Osmanlı Devleti’ne karşı ayrılıkçı fikirler yayılmıştır. Osmanlı Devleti’ne ait okullar Batılı devletlerin okulları ile karşılaştırıldığında bu durumun sebebi açıkça görülecektir. Akçura okullara yaptığı ziyaretler sonrasında bu farkları kaleme almaktadır. Düzenlenen konferanslar ve gazetelerde yayınlanan yazılar ile yalnızca Araplar arasında milli hisleri uyandırmak amaçlanmıyor ayrıca Araplara İslamiyetten önce de büyük bir Arap medeniyetinin var olduğu fikri aşılanıyordu. Bu çalışmalarda Amerikan Protestan Kilisesi mensubu gençler ön plana çıkıyordu (Akçura, 2017c, s.82). Akçura, şehirde yaptığı incelemeler sonucunda Beyrut şehrinde ne iktisadi açıdan ne de medeniyet açısından İstanbul’dan bir iz bulunmadığından bahsetmektedir (Akçura, 2017c, s.71). Hatta Avrupa devletlerinin yoğun ilgisi ve açtıkları birçok müessese ile şehir daha çok Avrupaî bir havaya sahiptir (Akçura, 2017c, s.76). Smith de Araplara ilişkin okullar aracılığı ile yapılan milliyetçilik faaliyetlerini *“Arap dünyasında da öğretmenler Arap milliyetçiliği ideallerinin kentli nüfusun geneline yayılmasına yardımcı olmuş.”* cümleleri ile ifade ederek Akçura’nın ziyareti esnasında okullarda tespit ettiği durumu doğrulamaktadır (Smith, 2017b, s.102). Akçura yazılarında özellikle Fransa’nın diğer devletlere oranla Beyrut’ta daha etkin olduğunu

ifade etmektedir. Güneye indikçe Fransız etkisi yerini yavaş yavaş Alman etkisine bırakmaktadır (Akçura, 2017c, s.88).

İslamcılık politikasının uygulanması ile Osmanlı Devleti egemenliğindeki gayrimüslim halk ötekileştirilmiş olacaktır. Balkanlardaki egemenlik sahası büyük oranda kaybedilmiş olsa da özellikle Filistin, Suriye ve Arap Yarımadası'nda da önemli nispette bir gayrimüslim halkın bulunduğu aşikârdır. Akçura, Suriye ve Filistin seyahatleri esnasında vakit gazetesinde yazmış olduğu yazılar ile bu bölgedeki gayrimüslim halkın ne derece etkili olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim daha önce de değindiğimiz üzere Araplar arasında milliyetçilik fikrini ilk benimseyenler gayrimüslim Araplar oldu (Sarınay, 2008, s.49).

Akçura'nın Suriye'de gerçekleştirdiği bir okul ziyaretinde öğrenciler ile yapmış olduğu konuşma bölgede verilen eğitimi ve halifelik makamına bakışı açıkça göstermektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu konuşma Osmanlı Devleti'nde eğitim gören bir öğrenci ile yaşanmaktadır. Akçura öğrenciye Sultan Selim'in en önemli icraatını sorduğunda “*Arapça'yı lisan-ı resmi olarak kabul etmek istemiş...*” cevabını aldığını kendisinin bu dönemde halifelik makamının Osmanlı Devleti'ne geçtiğini ifade ettiğinde ise öğrenci tarafından cevap olarak “*Hulefa-i Abbasiye'nin ahfadı hala Konya'da imiş*” cümlelerinin söylendiğini ifade etmektedir. Okul müdürü de bu şekilde bir haberin varlığından bahsederek söylenene göre ailenin Konya'ya gittiklerini; Türkleşerek ufak tefek ticaret işleri ile geçimlerini sürdürdüklerini ifade etti (Akçura, 2017c, s.55-56).

Avrupalı devletler kendilerine taraftar yetiştirmek adına Suriye ve Hicaz bölgesinde faaliyet yürütürken Osmanlı Devleti yönetimi kendi topraklarını ihmal etti. Sultan Abdulhamit Han her ne kadar İslamcılık fikrini benimsemiş ve Araplara önemli devlet kademelerinde görevler vermiş olsada bölgede eğitim faaliyetleri açısından zaafiyet gösterilmiştir. Akçura 1913 yılında yaptığı gezisinde bölgedeki liselere yaptığı ziyaretlerde bu eksikliği “*lisanlar Arapça, Fransızca ve Türkçe olarak yazılmış. Türkçeyi iyi okutmuyorlar; Müdür Beşir Bey buna sebep olarak, kitap ve muallim yokluğunu gösterdi.*” cümleleri ile ifade etmektedir. Yine aynı satırların devamında Fransa ve Almanya'nın kendi dillerini öğretmek için ücretsiz öğrenenler gönderdiğini ve bu öğretmenlerin dil öğretmekle kalmadığını ayrıca ülkelerinin “*yüksek*” kültürlerini de tanıttıklarını ifade etmektedir. Okutulan Türkçe kitabının kalitesizliğinden yakınan Akçura kitabın Türk kültürünü tanıtmak yerine Mısır'dan ve Nil havzasından bahsettiğini belirtmektedir (Akçura, 2017c, s.53-55). Akçura'nın bu cümleleri Osmanlı Devleti'nde İslamcılık politikasının neden beklenen başarıyı göstermediğini ve

Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti topraklarında nasıl İstanbul yönetiminden daha etkin olduğunu göstermektedir.

Araplar arasında milliyetçi fikirlerin gelişmesinde devlet yönetiminin bazı uygulamaları da etkili oldu. Vergi toplamak için bölgeye giden Osmanlı memurlarının halka kötü muamelede bulunması halkın devlete bakışını olumsuz etkiledi (Akçura, 2019e, s.463). Arapların yoğun olduğu bölgelerde Türkçe eğitim kararı alındı. Türkçe öğretilmesi amacı ile zorunlu Türkçe dersi getirilmiş olsa da konuya gereken önem verilmedi. Hatta bölgede Türkçe dersleri Türkler tarafından değil Akçura'nın ifadesi ile "*Araplığa düşmüş Çerkez mi, Arnavut mu, Slavyan mı bilmem ne...*" şeklinde nitelenen kişiler tarafından okutuldu (Akçura, 2017c, s.54). Böylece bu girişim yarardan çok zarar getirerek Araplar arasında milliyetçi fikirlerin yayılmasını hızlandırdı.

Özellikle gayrimüslim Arapların etkisi ile İslam coğrafyasında milliyetçilik fikri yayılmış olsa da İslamiyet halen birleştirici ve çok güçlüdür. Akçura'ya göre; Müslümanları bir araya getirmek mümkün olsa da gerek Hristiyan devletlerin egemenliğinde bulunan Müslüman toprakları gerekse Hristiyan devletlerin topraklarında yaşayan müslümanların varlığı bu devletlerin İslamcılık politikasının karşısında yer almalarına sebep olacağı için bu politikanın tatbiki çok da kolay olmayacaktır (Akçura, 2011, s.35). Öyle ki İngiltere açısından kendisine faydalı olduğu sürece halifelik makamının varlığı muhafaza etmek gerekirken, halifelik makamını elinde bulunduranlar İngiltere aleyhine bir siyaset izleme yoluna giderse halifelik makamı ve o makamı elinde bulundurana karşı her türlü politika izlenmelidir fikrini beslemektedir (Akçura, 2015c, s.406). Türk birliği politikasında çatışma yaşanacak tek devletin Rusya olacak olması Akçura'yı hem Rusya egemenliğindeki Türkler açısından hem de Türkçülük politikası açısından umutlandırmaktadır (Akçura, 2011, s.38-39). Ayrıca Osmanlı Devleti toprakları dışında kalan bölgelerde yaşayan Türkleri de içerisine alacak bir Türkçülük politikası Rusya'nın hızla Orta Asya'da yayılmasından rahatsız olan İngiltere açısından olumlu karşılanabilir (Akçura, 2019d, s.49-50). Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığını zarara uğratan milliyetçilik fikri Asya'da ise yayılmasına imkân sağlayacaktır (Akçura, 2015d, s.424).

3.3.3. Turancılık

Osmanlı Devleti'nde milliyetçi isyanların yaşanmasında Osmanlı tebasının bir din ve ırktan olmaması ana etken olsa da Anadolu'da Türk olan unsurların dahi Türk kültürüne ve diline gereken önem verilmemiş olması dolayısı ile aslı kimliklerinden uzaklaşması, devletin

dayanağı olan temel unsuru zayıflatması da bu isyanların yaşanmasında etkili oldu (Akçura, 2017d, s.286-287). Türk olan Osmanlı sultanının kendi aslından uzaklaşması ile diğer Türk unsurlarında kendi kimliğinden uzaklaştığı ve böylece kuruluş yıllarında devletin dayandığı temel unsur olan Türk-İslam kültürü gibi devletin temellerinin dayandırılacağı bir unsurun XIX. yüzyılda bulunamaması toplumun bir arada tutulmasını zorlaştırdı. Akçura'nın Osmanlı saltanat ailesine ve yönetime yönelik "...*kan ve seciyeleri hayli bozulmuş olan sarav ve bab-ı ali ricali...*" cümlesi fikrini açıkça göstermektedir (Akçura, 2019c, s.187). Nitekim hanedan ve Osmanlı Devleti teşkilatı sürekli olarak İslam kimliğini ön plana çıkartmaktadır. Fakat Fransız İhtilali ile ortaya çıkan fikirler sebebiyle daha önce de bahsedildiği üzere toplumu bir arada tutmak amacı ile Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikirler benimsense de öncesinde gerekli toplumsal alt yapı oluşturulamadığı için başarılı olunamadı. Bunda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ortaya çıkan yeni fikirlerin Osmanlı topraklarında yayılmayacağına inanması ve bu sebeple tedbir almaması etkili oldu. Millî Mücadele Dönemi'ne kadar Türkçülük fikri için de durum çok farklı olmadı. Türkçülük aydın grup ve ordu içerisinde kendisine yer bulsa da halk tarafından benimsenmesi çok daha uzun bir döneme yayıldı.

Her ne kadar Osmanlı Devleti oluşturmuş olduğu dini kimliğe dayalı millet sistemi dolayısı ile milliyetçilik fikrinin kendi topraklarında etkili olmayacağını düşünse de; Akçura, "*Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*" isimli eserinde XIX. yüzyılda milliyetçilik fikrinin ne derece etkili olduğunu ifade etmek üzere düşünürün milliyetçilik fikrine karşı olduğunu özellikle vurgulayarak F. Martens'in bile bu fikrin etkinliğini kabul ettiğini belirtmektedir. Yine aynı eserinde F. Martens'in 1815 tarihi itibarı ile devletlerarası ilişkilerin gelişmesinde milliyetçiliğin ana etken olduğunu ifade ettiğine yer vermektedir (Akçura, 2017a, s.15-19). Nitekim Osmanlı topraklarında da kısa süre sonra milliyetçilik fikrinin etkileri görülmeye başlandı. Akçura'nın "*Türk, Cerman ve İslavların Münasebat-ı Tarihiyyeleri*" isimli eserinde ifade ettiği üzere Rusya tarih boyunca ortak düşman olarak gördüğü Türklere karşı Slavlar üzerinden ayrılıkçı faaliyetler yürütmeye başladı (Akçura, 2018c, s.14-16). Akçura Tercüman gazetesinde 1908 yılında yazdığı "*İki Makedonya*" isimli yazısında milliyetçilik fikrinin Balkan halkları arasında hızla yayılmasında yönetimin halk üzerindeki sert tutumunun da etkili olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki Akçura'ya göre; milliyetçilik fikri yıllardır güçlü merkezi yapısı ve ordusu dolayısı ile tepki gösterilemeyen Osmanlı Devleti'ne tepki gösterme isteğinin bir aracı oldu (Akçura, 2018a, s.16). Akçura, milliyetçiliğin yayılmasında göz ardı edilen bir diğer etkenin de iktisadi meseleler olduğunu iddia etmektedir. Hatta ona göre iktisadi meseleler bütün fikirlerin yayılmasında olduğu gibi milliyetçilik fikrinin yayılmasında da ana etkenlerdendir (Akçura,

2017b, s.190). Rusya'nın kışkırtma faaliyetleri diğer etkenlerle birleşerek Balkan topraklarında kısa sürede etkisini gösterdi ve tıpkı F. Martens'in belirttiği gibi Balkanların yeni haritasını büyük devletlerin cetveli ile milliyetçilik fikri çizdi.

Siyasi alanda görülme de Tanzimat edebiyatında Türkçülüğün etkileri görülebilir. Bu dönemde özellikle dil alanında Türkçeye açıkça bir yöneliş başladı. (Akçura, 2019d, s.31). Hatta Ahmet Vefik Paşa bir adım daha ileriye giderek sadece Osmanlı Türkçesine değil Osmanlı toprakları dışında kalan Türklerin kullandıkları kendi ifadesi ile “...*lisanımızın farklı şubelerine...*” de ilgi gösterdi ve eserinde yer ayırdı (Akçura, 2019d, s.33). Akçura'ya göre; Ahmet Vefik Paşa'nın bu çalışmasını asıl önemli kılan nokta ortaya koyduğu farklılıklar değil “...*lisanımızın farklı şubeleri...*” arasındaki benzerliklerdir. Akçura, “*Ahmet Vefik Paşa, lisan vasıtasıyla çok geniş Türk birliğini görmüş ve göstermiştir.*” cümleleri ile “Lehçe-i Osmani” isimli eserin Türkçe'nin ne derece zengin bir kelime havuzu olduğunu göstermesinin dışında da yararları olduğunu ifade etmiştir (Akçura, 2019d, s.35).

Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti, Türkçülük politikasını benimsediği takdirde hem egemenliğindeki Türklerin genel itibarı ile Müslüman olması hasebiyle dini bir birliktelik hem de ırka dayalı bir birliktelik sağlamış olacaktır. Ayrıca yine egemenliği altındaki Türkleşmiş grupların devlete bağlılığı artacak ve diğer unsurların Türkleşmesinin de önü açılmış olacaktır (Akçura, 2011, s.36).

Osmanlı Devleti'nin Türkçülük politikasını benimsemesi ile Balkanlar'dan Orta Asya'ya ulaşan geniş bir coğrafyaya yayılmış Türklerin de birleşmesinin önü açılacak ve devlet bütün Türklerin lideri haline gelecektir. Fakat Türk olmayan Müslüman halkın üzerindeki etkisi azalacaktır (Akçura, 2011, s.37). O zaman asıl verilmesi gereken karar bu olacaktır. Türkçülük politikasının tatbikinde Osmanlı Devleti'nin karşısında yalnızca Rusya olacakken İslamcılık politikasının uygulanmasında birçok Avrupa devletinin çıkarları ile Osmanlı Devleti'nin çıkarları çatışacaktır. Akçura'nın savunduğu Türk birliği gayrimüslim Türkleri kapsamamaktadır. Bu yaklaşımın Osmanlı Devleti'nde Türkçülük politikasının uygulanmasındaki en büyük iç engel olan halkın İslamiyete ve İslami geleneğe olan bağlılığının ortaya çıkaracağı sorunu aşmayı kolaylaştıracığı söylenebilir (Özkan, 2005, s.32-33).

Akçura İslamiyetin de zamanla Hristiyanlık gibi milletleri kabul etmek zorunda kalacağını iddia etmektedir (Akçura, 2011, s.38). Nitekim Arap coğrafyasında yaşanan gelişmeler ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulacak devletler Akçura'nın haklılığını gösterecektir. Öyle ki Akçura'ya göre; çağdaş devletin en önemli unsuru millettir ve milletler türdeşdir. Milletler aynı dili konuşur ve aynı kültürü yaşar. Aynı idealler uğruna

birleşmişlerdir. Bu sebeple Akçura'nın tanımladığı çağdaş devlet millidir (Akçura, 2017e, s.20). Osmanlı Devleti III. Selim Dönemi itibari ile çağdaş devlet olma adımları atsa da dini-feodal yapısı dolayısı ile bu dönüşümün gerçekleşmesi mümkün değildir (Akçura, 2017e, s.27). Akçura “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli eserinde ulaşamadığı sonuca çıkacak yolu bu cümlelerde tarif etmektedir. Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesi çağdaş devlet olmasına bağlıysa çağdaş devlet olmanın yoluda milli devlet olmaktır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin yaşamasının yegâne yolu milli bir devlet teşekkülü oluşturmak olacaktır.

Akçura aynı eserinin sonunda özet mahiyetinde şu cümlelere yer vermektedir.

“Osmanlı milleti yaratılması, Osmanlı devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir. Müslümanların veya Türklerin birleşmesine dönük siyasetler. Osmanlı devleti hakkında eşit denilebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denilebilir... öteden beri zihnimi işgal edip de kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor.”

Akçura bu suale vermek istediği cevaba kendini ikna edememesinin sebebini yine aynı makalesinde Osmanlı ülkesinde yaşayan Türkler için yalnızca Osmanlı topraklarında yaşayan Türklerin var olduğunu, Balkanlar'dan Orta Asya'ya yayılmış milyonlarca Türk'ün yok sayıldığını ifade ettiği cümleleri ile ortaya koymaktadır (Akçura, 2011, s.39-40). Akçura benzer ifadelere 8 Ocak 1909 tarihinde Vakit gazetesinin 416. sayısında yayınlanan yazısında da yer vermekte ve Osmanlı aydınlarının denizin karşı kıyısındaki Türklerden dahi haberdar olmadıklarından yakınmaktadır (Akçura, 2018a, s.99). Bu da göstermektedir ki 1904 yılı ile 1909 yılı arasında Osmanlı Devleti'nde Türkçülük alanında büyük gelişmeler yaşanmamıştır.

Akçura “*Dar milliyetçilik insanı daima tenakuza sevk eder... akvam-ı muhtelifenin cins ve mezhep farkına bakılmaksızın, devlet dahilince gerektiği kadar müsavi hukuka malik ahali olmaları...*” cümleleri ile Türk milliyetçiliği fikrini savunmakta olmasına rağmen diğer milletleri yok sayan bir anlayışta olmadığını ortaya koymaktadır. Akçura'nın bu yaklaşımının sebebi ise “*Türkiye’de hâkim, Rusya’da mahkûm bir ırka mensup olduğum halde...*” cümlelerinde saklıdır (Akçura, 2018a, s.36). Akçura, Rus esaretindeki Türkler ile Osmanlı Devletin’de hâkim unsur olan Türklerin hislerini aynı anda bünyesinde barındırmaktadır. Çalen, Akçura'yı bu sebeple iki vatanlı olarak tanımlamaktadır (Çalen, 2018, s.84). Akçura'nın fikirleri bu sebeple olsa gerek diğer Osmanlı aydınlarından farklılık göstermektedir. Akçura'nın Türkçülüğü hem Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu hem de başka devletlerin egemenliği altındaki Türklerin bağımsızlığı hedefini amaçlamaktadır. Akçura'ya göre; siyasi milliyetçiliğin iki amacı vardır. Bunlar “*istiklal ve ittihat*” dır (Akçura, 2017d,

s.500). Buradan yola çıkarak Rusya egemenliğinde yaşayan Türkler de düşünüldüğünde Akçura'nın milliyetçilik anlayışının, bütün Türklerin milliyetçi bir Osmanlı Devleti egemenliğinde birleşmesini amaçladığından söz edilebilir. Burada bahsi geçen bütün Türkler, Moğolları ve Tatarları da kapsamaktadır (Akçura, 1999b, s.261). Nitekim Akçura'ya göre Tatar kelimesi askeri bir kavramdır. Siyasi ve tarihi bir kökene sahip değildir (Duran, 2011, s.120).

Akçura'ya göre; Osmanlı Sultanı bütün Türkler için en güçlü Türk hanıdır (Akçura, 2018a, s.49). Türkiye ise Türk âleminin “*merkez-i sıkleti*” dir (Akçura, 1998d, s.353). Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde yaşanan her gelişme bütün Türk toplulukları arasında dikkatle takip edilmiştir (Akçura, 2018a, s.49). Osmanlı Devleti Akçura için olduğu gibi bütün Türkler için bir umuttur (Akçura, 2018a, s.51). Fakat Osmanlı aydınları dünyanın dört bir yanına dağılmış soydaşlarına ilişkin yeterince ilgili değildir. Hatta İstanbullu Türkler arasında Azerbaycanlı, Kazanlı, Kırımlı ve Bozkırlı gibi adlarla anılanların Türk olmadıkları inancı dahi yaygındır. Öyle ki Akçura'nın ifadesi ile Fransız tarih ve edebiyatını en ince ayrıntısına kadar bilen İstanbul'daki Türkler denizin karşı kıyısında kendileri ile aynı inanca sahip olup aynı dili konuşan Tatarların Türk olduğundan bîhaberdirdir (Akçura, 2018a, s.99). Fakat başta Kırım Türkleri olmak üzere Rusya egemenliğinde yaşayan Türkler İstanbul'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedir. Hatta Akçura'ya göre; milliyetçilik fikri dahi Rusya egemenliğinde yaşayan Türkler arasında Osmanlı Devleti egemenliğindeki Türklerin etkisi ile gelişti (Akçura, 2019d, s.87). Görülmektedir ki Akçura Osmanlı egemenliği dışında kalan Türklerin beklentilerinin Osmanlı topraklarında beklediği gibi karşılık bulamadığı serzinişini kaleme alırken dahi dil ve inançtan yola çıkarak ırkî yakınlığı ifade etmektedir. Yani milleti dil ve inancı merkeze alarak ırk üzerinden tanımlamaktadır. Ayrıca Akçura İstanbul'da Osmanlı Devleti toprakları dışında kalan Türklerin tanıtılmasına ilişkin verilen konferanslara yönelik hoşnutluğunu ifade etmek üzere “*Türklük yürüyor, hiçbir şey onu yolundan döndüremez...*” cümlelerini kaleme almaktadır (Akçura, 2018a, s.103). Fakat Akçura'nın aynı gazetede 5 Aralık 1908'de kaleme aldığı ve 25 Aralık 1908'de yayınlanmış olan yazısında defaatle “*...bizim Rusya'dan...*” ifadesini kullanması ise Rusya'ya hissettiği aidiyeti göstermektedir (Akçura, 2018a, s.86-88). Bu ifadenin yazının yayınlandığı Vakit gazetesinin Rusya'da yayınlanması dolayısı ile kullanılmış olma ihtimali de bulunmaktadır. Bu ihtimali de belirterek Akçura'nın bu ifadeyi gerçekten hissederek kullanmış olması durumunda vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik ile ırka dayanan milliyetçilik arasında gitgeller yaşadığı iddia edilebilir fakat Akçura'nın 16 Eylül 1919 tarihinde İstanbul Türk Ocağındaki konferansında ifade ettiği cümleler kendisinin ve Türk Ocaklarının yine kendi ifadesi ile

demokratik Türkçü olduğunu açıkça göstermektedir. Akçura'ya göre; demokratik Türkçüler kendi bağımsızlığı kadar diğer milletlerin bağımsızlık hakkını da önemser (Akçura, 2017b, s.28-29).

Akçura'ya göre; Türk dünyası üç kısımdır. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti, ikincisi İran'ın kuzeyi ve kuzeybatısı, üçüncü kısım ise Rusya ve Çin esareti altında yaşayan Türklerdir (Akçura, 1998a, s.20). Akçura'nın bu sınıflamayı yaparken Türk milletine tabiiyette ırkı mı yoksa kültürü mü göz önünde bulundurduğu tam olarak bilinmese de Türk Yurdu dergisinde 1912 yılında yayınlanmış makalesindeki “*Asya'nın efendisi olan Türk ırkının...*” cümlesi Akçura'nın yaklaşımında ırkın önemini göstermektedir (Akçura, 1998b, s.72).

Akçura'nın Türkçülüğü Osmanlı Devleti topraklarına hapsolmemiştir. Hatta I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin düştüğü kötü duruma karşılık Azerbaycan Devleti'nin kurulmasından ve belki de Türklerin gelecekte bu devletin himayesinde yeniden yükselbileceğine ilişkin cümlelerinden anlaşılmaktadır ki Akçura için önemli olan Türklüğün yükselişidir (Akçura, 2017b, s.25). Devletler bunun için araçtır. Türklerin yükselişinin Osmanlı Devleti aracılığı ile mi yoksa yeni kurulacak Azerbaycan aracılığı ile mi olacağı çok da önemli değildir. Bu sebeple Akçura'ya göre; I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti zararlı çıkmış olsa da Türklük Rusya egemenliğindeki topraklarda ortaya çıkan yeni durum neticesinde kârlı dahi çıkabilecektir (Akçura, 2017b, s.27). Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda aldığı yenilgi sonrasında Anadolu'da başlayacak Milli Mücadele'de halkı bir araya getiren “milli birlik” fikri oldu (Akçura, 2017b, s.49). Aynı bakış açısı ile bakılacak olursa I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanacak olan gelişmeler çağdaş ve milli Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolun başlangıcı olacaktır.

3.3.4. Vatandaşlık Esasına Dayalı Milliyetçilik

Akçura 1928 yılı yazılarında Türkçülük Tarihi isimli eserinde 1904 yılında yazmış olduğu “Üç Tarz-ı Siyaset” isimli makalesine ilişkin “*Bugünkü düşünceme göre, bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır. Türklük siyaseti ile tevhid-i etrak (Türklerin birliği) ve İslam siyaseti ile ittihad-ı İslam (İslam birliği) birbirine karıştırılmıştır.*” eleştirisine yer verirken yazısının devamında Türklük veya İslamlık politikalarının benimsenmesi beraberinde Turancılık veya İslam birliği politikalarına yönelme zorunluluğu getirmemektedir, çıkarımına yer vermektedir (Akçura, 2019d, s.195). Bu özeleştirisi Akçura'nın kendi fikirlerinde yaşanan değişimin farkına varması olarak yorumlanabilir. Akçura'nın milliyetçiliğe bakışında iki

farklı yaklaşım görölmektedir. Yine kendi ifadesi ile bu iki farklı yaklaşımı “*demokratik milliyetçilik*” ve “*emperyalist milliyetçilik*” olarak isimlendirebiliriz. Akçura özellikle 1917 yılında yaşanacak Bolşevik İhtilali’ne kadar Pantürkizmi benimserken bu tarihten itibaren fikirlerinde demokratik milliyetçiliğe bir yöneliş başlamıştır (Özkan, 2005, s.37-38). Akçura’nın fikirlerindeki dönüşüm sonucunda gelmiş olduğu demokratik milliyetçilik fikri Atatürk’ün milliyetçilik anlayışı ile de örtüşmektedir. Akçura yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti’nde bu milliyetçilik anlayışının önemli savunucularından biri olacaktır.

SONUÇ

Milliyetçilik; birçok türü olması, her millette farklı bir şekle bürünmesi dolayısı ile tek bir kalıba sokulamayacak bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nde dahi iki farklı türü aynı anda görülüp gelişmiştir. Hatta Akçura'ya göre; Osmanlı Devleti'nde gelişen İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi fikirler de aslında birer milliyetçilik denemesi olarak kabul edilebilir. İslamcılık dine dayanan bir millet oluşturmayı amaçlarken Osmanlıcılık vatandaşlık esasına dayanan bir millet oluşturmayı amaçlamıştır. Akçura'ya göre; ise Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu tıpkı kuruluşunda olduğu gibi aslı unsuru olan Türk milletine dayanmaktan geçmektedir. Osmanlıcılık ve İslamcılık politikalarının uygulanmasının önündeki engelleri dönemin şartlarına dayandırarak açıklamaktadır. İslamcılık ve Osmanlıcılık politikalarının uygulanmak istenmesinden İngiltere, Fransa ve Rusya gibi dönemin bütün güçlü devletleri rahatsızlık duyacakken Türkçülük politikası yalnızca Rusya'nın çıkarları ile çatışacaktır. Hatta Akçura'ya göre; Rusya'yı zayıflatacak olması ve güneye inmesini engelleyecek olması dolayısı ile Türkçülük politikasına İngiltere ve Fransa destek dahi olabilecektir. Ayrıca bu politika Çarlık Rusya esaretinde ezilen birçok Türk topluluğunda kurtuluşu olacaktır. Akçura tüm bu sebepleri göz önüne alarak Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesi ve içlerinde doğup büyüdüğü Rus esaretindeki Türklerin kurtuluşu için Türk milliyetçiliği fikrinden başka çare yoktur.

Akçura'nın milliyetçilik anlayışının gelişmesinde Fransa'da aldığı eğitimin ve yine buradaki arkadaş çevresinin etkileri de görülmektedir. Akçura bu konuda özellikle eğitim aldığı Siyasal Bilimler Fakültesi'ndeki hocalarının etkisine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Doktor Şerafettin Mağmumi'nin de Akçura'nın fikirlerinin gelişmesinde önemli katkısı oldu.

Osmanlı Devleti'nde Türk milliyetçiliği iki farklı şekilde gelişti. Bunlardan biri vatandaşlık esasına dayanırken diğeri ırka ve dile dayanmaktadır. Akçura 1917'li yıllara kadar bu iki farklı esasa dayanan Türk milliyetçiliği fikrinden ırk ve dile dayanan Turancılık fikrine daha yakinken bu tarihten sonra yukarıda da değinildiği üzere sebebini tam olarak bilmesek de fikirlerinde bir değişim yaşayarak vatandaşlık esasına dayanan milliyetçilik anlayışını benimsedi. Bu değişimde aynı dönemde Lenin ile yaptığı görüşmenin etkisi olup olmadığı konusunda da bir malumatımız bulunmamaktadır. Fakat Bolşeviklerin fikirlerini yaymak amacı ile milletlere kaderlerini tayin hakkı vereceklerini vadetmelerinin Akçura'yı da etkilemiş olabileceği çıkarımı yapılabilir. Ayrıca Akçura'nın Kazan bölgesine yaptığı ziyaretinde olumlu yönde bahsettiği değişim ve buradaki telkinleri bu çıkarımımızı doğrular

niteliktedir. Aynı yıllarda Osmanlı Devleti içerisinde de önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Artık Osmanlı Devleti'nin Turan fikri peşinden gitmek bir yana kendi topraklarını koruyacak gücü dahi yoktur.

Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulan her devlet gibi vatandaşın kendisine bağlılığını artırmak veya kendi vatandaşını oluşturmak amacı ile milliyetçilik fikrini benimsedi. Benimsenen bu milliyetçilik fikri vatandaşlık esasına dayansa da kökleri Türk milliyetçiliği fikrinden beslenmektedir. Tıpkı Massimo d'Azeglo'nun İtalya için söylediği "*İtalya'yı yarattık. Şimdi de İtalyanları yaratmalıyız.*" cümlelerinde olduğu gibi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de kendi vatandaşı olarak bütün Anadolu'yu kapsayan yeni bir Türk Milleti oluşturma politikasını benimsedi. Cumhuriyet Halk Fırkasında siyasi olarak da aktif olarak görev alan Akçura da bu ideali benimseyerek uygulanması adına önemli görevler üstlendi. Akçura'nın vatandaşlık esasına dayanan milliyetçiliği benimsemesinde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin millet politikasını oluşturmalarının bir etkisinin olup olmadığına ilişkin bir malumatımız bulunmamaktadır fakat Akçura'nın fikirlerindeki dönüşümün başladığı 1917 tarihini çok daha eski olması, Akçura'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu ile olan yakın ilişkisi ve yine Akçura'nın milliyetçilik anlayışının şekillendiği Fransa'daki uygulamalar; Akçura'nın burada etkilenen değil etkileyen olduğu çıkarımını yapmamızın daha doğru olacağı kanısını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çeviren Yavuz ALOGAN, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akalın, D ve Çelik, C. (2012), "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", *Turkish Studies – International Periodical For The Languagees, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, S.7/3, s.21-45.
- Akçura, Y. (1998a), "Cengiz Han", *Türk Yurdu Dergisi*, C.1, S.1,s.18-21, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1998b), "Türk Aleminde", *Türk Yurdu Dergisi*, C.1, S.4,s.71-72, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1998c), "Geç Kalmış Bir Başlangıç", *Türk Yurdu Dergisi*,C.1, S.12, s.188-202, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1998d), "Türk Aleminde", *Türk Yurdu Dergisi*, C.1, S.21, s.340-354, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1999a), "Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri", *Türk Yurdu Dergisi*, C.2, S.33, s.148-162, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (1999b), "Geçen Yıl 1329 Senesinde Türk Dünyası", *Türk Yurdu Dergisi*, C.3, S.63, s.253-266, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (2011), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Kilit Yayınları, Ankara,
- Akçura, Y. (2012), *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Rusya'da Esaret Yılları*, Altın Post Yayıncılık, Balıkesir.
- Akçura, Y. (2015a), "Bir Frenk Nasihatının Mahiyeti", *Sıratı müstakim*, C.4, S.100, s.372-378, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2015b), "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Alem-i İslam-I", *Sıratı müstakim*, C.4, S.101, s.384-386, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2015c), "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Alem-i İslam-II", *Sıratı müstakim*, C.4, S.102, s.404-406, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2015d), "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Alem-i İslam-III", *Sıratı müstakim*, C.4, S.103, s.424-426, Bağcılar Belediyesi Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2017a), *Muasıır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2017b), *Siyaset ve İktisat*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2017c), *Suriye ve Filistin Mektupları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- Akçura, Y. (2017d), *Tarih-i Siyasi 1926-1927-1928 Ders Notları*, Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2017e), *Türk Devriminin Programı*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akçura, Y. (2018a), *Sürgünden İstanbul'a Darülhilafet Mektupları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2018b), *Şark Meselesine Dair (ve Eski Şuray-ı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2018c), *Türk, Cermen ve İslavların Münasebat-ı Tarihiyyeleri*, Çev. Eyüp Can Barış Yılmaz, Kutlu Yayınevi, İstanbul.
- Akçura, Y. (2019a), *Damolla Alimcan el-Barudi Tercüme-i Hali*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2019b), *Hatıralarım*, Hece Yayınları, Ankara.
- Akçura, Y. (2019c), *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2019d), *Türkçülüğün Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akçura, Y. (2019e), *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi (Tarih-i Siyasi Ders Notları 1929-1930-1931 4'üncü, 5'inci, 6'ıncı Tedris Seneleri)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Akıncı, A. (2012), "Modern Ulus Devletlerin Doğuşu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.34, s.61-70.
- Akıncı, A. (2014), "Milliyetçilik Kuramları", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.15, S.1, s.131-150.
- Akıncı, A. (2019), "Milliyetçiliğin Kökenleri: Etnisite/Ulus (Millet) İlişkisi", *İnsan ve İnsan Dergisi*, Yıl.6, S.21, S.413-430.
- Akkuş, H. İ. (2009), *Yusuf AKÇURA'nın Din ve Toplum Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Aktürk, Ş. (2006), "Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler", *Doğu-Batı Dergisi*, S.38, s.23-53.
- Akşin, S. Ed. (2009), *Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınları, C.3, İstanbul.
- Anderson, B. (2020), *Hayali Cemaatler (Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması)*, Çeviren İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2009), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2010), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, İstanbul.

- Arslan, Y. (2010), *Yusuf AKÇURA'nın Eğitim ve Kültür Görüşleri*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Programları ve Öğretim Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ateş, T. (2016), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ağaoğlu, S. (2020), *Babamın Arkadaşları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balibar, E. & Wallerstein, I. (2017), *İrk Ulus Sınıf (Belirsiz Kimlikler)*, Çeviren Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul.
- Berkes, N. (2007), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Biçer, Ç. (2018), *Yusuf AKÇURA'nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli.
- Bilir, F ve Tunç, H. (1998), "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2.
- Burke, E. (2016), *Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler*, Kadim Yayınları, Ankara.
- Carr, E. H. (2019), *Milliyetçilik ve Sonrası*, çeviren Osman Akinhay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çalen, M. K. (2018), *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Yusuf AKÇURA ve Ziya GÖKALP*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Çilliler, Y. (2015), "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.2, s.45-65.
- Demir, G. (2008), *Yusuf AKÇURA'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923 – 1935)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Demir, Y. (2013), "XIX. Asır Türk-Fransız İlişkilerinde Dönüm Noktası: Napolyon'un Mısır'ı İşgali ve Sonrası Oluşan Diplomatik Durum", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C.3, S.5, s.130-146.
- Deniz, F. (1996), *Yusuf AKÇURA, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2008), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitapevi, Ankara.
- Duran, M. (2011), *Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail GASPIRALI, Yusuf AKÇURA ve Ziya GÖKALP*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Ekinci, E. (2016), *Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, S.1, s.150-171.
- Eltut, N. (2015), *1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları*, Erişim Bilgisi: <https://l24.im/RC> (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022).
- Emir, S. (2020), *Avrupa’da İhtilaller Dönemi (1789-1848) ve Mutlak Monarşinin Çöküşü*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Erdoğan, A. (2018), “Yeni Bir Din: Milliyetçilik?”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, s.227-253.
- Ergin, M. (2011), *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, R. (2018), “Kültür, Siyaset ve Milli Burjuvazi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, C.9, S.16, s.1547-1565.
- Furet, F. (2013), *Devrim’in Yorumu Fransız Devrimine Üç Yaklaşım Biçimi*, Çeviren Ahmet KUYAŞ, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- Gellner, E. (2012), *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çeviren Simten Coşar, Saltuk Özertürk ve Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gellner, E. (2018), *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çeviren Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksü Özdoğan, Hil Yayınları, İstanbul.
- Gökarp, E. (2007), “Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.1, s.279-298.
- Gürgen, S. Y. (2020), “1848 İhtilali’nden Sonra Eflak’ın Yeniden Yapılanmasına Dair Bir Değerlendirme: Stirbei’in Müesses Nizam Arayışları (1849-1851)”, *Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S.15/1, s.11-23.
- Hobsbawm, E. (2006), *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2019), *Sermaye Çağı (1848-1875)*, Çeviren Mustafa Sina ŞENER, Dost Kitabevi, Ankara.
- Hobsbawm, E. (2020), *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*, Çeviren Vedat ASLAN, Dost Kitabevi, Ankara.
- Hroch, M. (2011), *Avrupa’da Milli Uyanış (Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi)*, çeviren Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnan, A. A. (1969), *Medeni Bilgiler Kitabı Mustafa Kemal ATATÜRK’ün El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kanberoğlu, N. A. (2012), “Fransız İhtilali’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Ulusçılık Akımı”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S.6, s.287-302.

- Karal, E. Z. (1983a), *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C.6.
- Karal, E. Z. (1983b), *Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri 1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C.7.
- Karal, E. Z. (1983c), *Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C.8.
- Karal, E. Z. (2007), *Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedid ve Tanziman Devirleri, 1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C.5.
- Karpat, K. H. (2009), *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Karpat, K. H. (2019), *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kedourie, E. (2017), *Avrupa'da Milliyetçilik*, çeviren Haluk Timurtaş, Köprü Kitapları, İstanbul.
- Kılıç, M. (2019), "Milli Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açından Değerlendirilmesi", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.3, S.1, s.47-69.
- Kılıç, Y. T. (2009), "Nationalismus: Ulusçuluk Mu Milliyetçilik Mi? Kavramın Çevirisi Üzerinden Türkiye'de Ulusçuluk Söylemlerine Genel Bir Bakış", *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.2, S.22, s.35-51.
- Koşay, H. Z. (1977), "Yusuf AKÇURA", *Belleten*, C.41, S.162, s.389-401.
- Küçük, C. (2020), "Milli Mücadele", *Diyanet İşleri İslam Ansiklopedisi*, Ankara, C.30, s.76-83.
- Lewis, B. (2007), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mann, M. (2012), *İktidarın Tarihi II (Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914)*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay– Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels F. (2011), *Komünist Parti Manifestosu*, Siyah Beyaz Yayınları, Ankara.
- Mutlu, Ş. (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Nairn, T. (2015), *Milliyetçiliğin Yüzleri (Janus'a Yeni Bir Bakış)*, çeviren Seda Kırdar – Mehmet Ratip, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2014), *İmparatorluğun Son Nefesi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özcan, A. (2005), "Milliyetçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, s.84-87.

- Özkan, A. (2005), *Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'nin Kültür ve Düşünce Hayatına Etkileri*, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Özkırımlı, Ü. (2019), *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Polat, F. (2017), *Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe Kırgızistan Örneği*, Aktif Yayınevi, Ankara.
- Renan, E. (2015), *Dilin Kökeni Üzerine*, çeviren Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Renan, E. (2019), *Ulus Nedir?*, çeviren Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Sabbagh, D. (2010), "Milliyetçilik ve Çokkültürlülük", Dieckhoff A. ve Jaffrelot C. (Ed), *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek - Kuramlar ve Uygulamalar* (131-147), Çeviren: Devrim Çetinkasap, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şahin, B. (2017), *Yusuf AKÇURA'nın Fikirleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu.
- Saray, M. (1989), "Altın Orda Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, s.538-540.
- Sarınay, Y. (2008), *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Selçuk, S. S. (2012), *Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.12, S.3, s.17-136.
- Şenoğlu, K. (2008), *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Smith, A. D. (2017a), *Milli Kimlik*, Çeviren Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Smith, A. D. (2017b), *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, Çeviren Bilge Firuze Çallı, Alfa Araştırma Yayınları, İstanbul.
- Şimşek, E. (2019), "İkinci İmparatorluğun Kuruluşu ve III. Napolyon'un Meşruiyet Çabaları (1884-1852)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi – Tarihin Peşinde*, S.21, s.179-195.
- Tilly, C. (2016), *Avrupa'da Devrimler*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1988), *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- Turan, E. (2011), “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Yıl 1, S.1, s. 135-147.
- Turan, Ş. (2017), *Türk Devrim Tarihi I (İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Turhan, K. (2013), *Dilde, Fikirde ve İşte Birlik Akçura-Galiyev-Gaspıralı-Gökalp*, Doğu Kitabevi, İstanbul.
- Türkmen, S. (2010), “Yusuf AKÇURA ve Ziya GÖKALP”, *Atatürk Dergisi*, S.3, s.135-161.
- Üzümlü, A. M. (2019), “Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.89, s.325-334.
- Yüce, N. (1989), “Akçura Yusuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.2, s.228-229.
- Weber, E. (2017), *Köylülerden Fransızlara*, Çeviren Çağdaş Sümer, Heretik Yayınları, Ankara.

EKLER**Ek 1: Yusuf AKÇURA**

Ek 2: Yusuf AKÇURA

Ek 3: M. Kemal ATATÜRK ve Yusuf AKÇURA

Ek 4: Yusuf AKÇURA ve Sadri Maksudi ARSAL (1919 İsveç-Stokholm)

